रवि शाक्य, इखाछेँ, यल

नेपाल-संस्कृतिया मूलुखा

—हेमराज शाक्य

नेपाल-संस्कृतिया मूलुखा

लेखक

हेमराज शाक्य

नेपालसंवत् १०८६ सिल्लाथ्व श्रीपञ्चमी

प्रथम संस्करण

१०००

मूल्य ८।·

प्रकाशिका:—

श्रीमती चन्द्रलक्ष्मीदेवी शाक्य

थैनाटोल, ललितपुर

जयश्रीविहार ।

बुद्ध संवत् २५१२

मुद्रकः—

संकटा प्रेस टेबहाल, काठमाडौं ।

गुम्हेसिनं सहस्रघाः दुरुत्वंका पालनपोषणयाना तल,
उम्ह अनन्तोपकारी
प्रातः स्मरणीय पूज्य दिवङ्गत माता
श्री अष्टमायाया पुण्य स्मृतिस
श्रद्धाञ्जलि ।

तोलं

झी 'नेपाल' यात बांलाक सीका:, खंका: ह्मसीकेत गुलि थाकु, गां–गां, पहाड--पर्वत, खुसि-खामि व पाक-गुफा चाहिला स्वयूमा:, अथे हे झीगु प्राचीन 'नेपाल संस्कृति' बांलाक थुइकेत नं उलि हे थाकु, देग:-चीभा:, सफू--सिफू, ताम्रपत्र-- शिलापत्र आदि माला: प्वीका स्वयूमा:; थ्व खँ पुरातत्व व संस्कृतिया अन्वेषण याइपिं विद्वानपिं सकसिनं स्यू। उकिं हे विदेशि विद्वानपिसं याइगु थुगु विषयया अध्ययन बांलाक पूवने मफुगु ख: । खनं वयूक:पिन्त आधार नेपालया संस्कृतं बा नेपाल भाषां च्वया त:गु २/४ गू सफू विदेशि विद्वानपिसं च्वया त:गु २/४ लेख व उपत्यकाया सामान्य दृश्यावलोकन सिवाय नेपालया विभिन्न समाजय् बांलाक प्रवेश मजूगुलिं थ व समाजया कला -- साहित्य, संगीत व शिल्प–चित्र–स्थापत्यकला विषये दुग्येक अध्ययन मजुल। अज्ज परम्परागत धार्मिक विश्वासं ब्वलंका त:गु पूजा--विधि व व विधी मदयूक मगा:गु साहित्य, संगीत व कलाया व्यावहारिक पक्ष ला छखे हे तिनि । उकिं थौंतक नं सु विद्वानं नं थ्व नेपालया संस्कृति विषयक अध्ययनय् संतुष्टि काय् मफूनि ।

उकिं जिं धर्मोदय सभां पिका:गु "बौद्ध विहार व ग्रन्थया नां" धा:गु सफू व 'सितु' पत्रिकाय् पिहाँव:गु "पूज्य गुरू धर्मादित्य धर्माचार्य नाप बौद्ध कला अनुसन्धान" धा:गु लेख खनेव हे धयागु ख: थज्या:गु हे २/४ गू स्यल्ला:गु लेख पिहाँ व:सा झीगु भाषा साहित्य त:मि जुया: नेपाल विषयक विस्तृत अध्ययन यायूगु इच्छा दुपिं स्वदेशी–विदेशी विद्वानपिनि लँ प्रशस्त ज्वी ।

अत्यन्त लयूतायापुगु खँ ख: थुगुसी पुरातत्व विभागया पं. हेमराज शाक्यं थ्व अभाव पूर्ति यायूगु भूमिका धाय् ल्वयूक सफू छगू पिकया बिज्यात—**'नेपाल–संस्कृतिया मूलुखा'** ।

थ्व खँ झीसं बांलाक स्यू लुखां हे झीपिं झीसं तातुनागु गलय् दुथ्यनि, गथे प्रवेशिकापरीक्षां झीत शिक्षा मन्दिर कलेज व युनिभर्सिटी दुथ्या वनी । अज्ज झी नेपा: पहलं धायूगु जूसा झीगु देग: देग:या लुखां झीत

थ्व:या न्ह्यने: जक थ्यंका बीगु मखु कि दुने थ्व थ्व दु बा दइ धयागु नं सकतां पूर्वक कना च्वनि । उकिं थ्व 'मूलुखा' नं नेपाल संस्कृतिया अध्ययन याइपिं विद्वान्पिन्त लँ क्यना बी थुकी छु सन्देह मदु ।

छाय् धा:सा थ्व सफुली दुगु वस्पोल हेमराजया समर्थ कलमं पिज्वःगु १६ गू अध्यायं भीत नेपालया पूजाय् खालि पंचोपचारं जक मगाः षोडशोपचार नं माः धकाः देगः देगःया लक्षणःसिं झिंखुह्म पूजादेवीपिं ब्वया तई थें धाय् ला वा छह्म मनू धात्थें मनू ज्वीत १६ ता लक्षणं पूर्ण ज्वीमाः धाई थें धात्थें नेपालसंस्कृतिया सुसम्पन्नता थज्याः थज्याःगु १६ ता ज्वलनं तिनी बांलाक सीके–खंके फइ धकाः ध्वाथ्वीक कना ब्यूगु दु । अज्ज १६ ता लक्षणय् मेगु ८० ता अनुव्यञ्जन नं दु धाइ थें थ्व १६ ता उपचारं जाःगु थाय्भुई ह्वानं मेगु ८४ ता धाःसा नं शाक्यजु पाखें बय्पका काय् फत धाःसा भीगु संस्कृतिया भ्वय् भः भः धाई ।

आः भी न्हापां वस्पोलं न्ह्यच्याके हःगु लुखां निं छको दुहाँ वना स्वय् —

व: थ्व सफुली १६ गू विषय जक दु । व विषय वस्तु, उकिया विचार धारा व भाषा-शैली थेय् च्वं अय् च्वं धका थुकी सांस्कृतिक विषय गाक मदु इत्यादि धकाः कुं खिनेगु ज्या जिगु मखु, छाय् धाःसा जि समालोचक मखु । जित: ला आथत्थेंयात थ्व सफुली दुगु १६ गू विषयं भीत छु, गुलि विल, उलिंहे निं छको लय्ताय् मास्ति व: ।

थ्व खँ छिकिपिन्त धाय् माःगु मखु गुगुं उच्च ग्रन्थया न मो वा गी मङ्गलाचरणं बा भाषावन्दनां याना तइ, नापं छुं स्वस्तिवाचक शब्दं बा भाषाया कारण मा आखलं (स्वर आखलं), छुना तइ । दकलय् लिपा धन्यवाद ज्ञापन बा शुभ आसिकां क्वचाय्का तई । अथे हे अष्टमङ्गलं छुना: पूर्णकलशं क्वचाय्का तःगु थ्व सफुलिं नं भीत शाक्यजुया नेपाल–संस्कृति विषयक पूर्णज्ञानया परिचय बिया च्वंगु दु ।

आः न्हापां 'अष्टमङ्गल' निं कया दिसँ । गथे बुद्धधर्मय् आर्याष्टाङ्ग मार्ग व भिक्षुजीवनय् अष्टपरिस्कारया स्थान दु अथे हे नेपाली बौद्धतय् जनजीवनय् नं अष्टमङ्गलया दु । पूजाविधि, मूर्ति–चित्रय् जक मखु स्थापत्ये तक न मदय्क मगाः । ख: तिब्बत, चीन, मंगोलिया, कोरिया व जापान इत्यादि बौद्ध देशय् थ्व अष्टमङ्गल चिन्हय् 'च्वामो' या थासय् 'चक्र' तय्गु चलन दु, पाःगु थुली हे जक । न्ह्यागु थजु, चक्रवर्ती जुजुया लाय्कुली सतरत्न दई थें भी नेपाःया लाय्कुली जक मखु प्रजापिनि छें छें नं थ्व च्यागुलिं मंगल चिन्ह अंकित जुया च्वंगु दु–सकस्यां मूलुखा फुसय् च्वंगु चाचिनय् । उकिं हे शाक्यजुं थ्व मूलुखा' सफूया दकलय् न्ह्यःने थ्व अष्टमङ्गलया निं विस्तृत व्याख्या याना तःगु ज्वीमाः ।

निगूगु लेख " शिलापत्र" भीगु नेपाल संस्कृतिया क्रमबद्ध इतिहास याना: ब्वया तःसा स्वंगूगु लेख "तोरण" बा तोलन भीगु नेपाल संस्कृति रूपी देगलय् दुने थज्याह्म वा थज्यापिं द्यःपिं दु धयागु सीकेगु भूमिका याना: क्यना तःगु दु ।

झी "गजू व्वीगु" वाक्यांश छगू्ला वया च्वनापिंत "गजू" या परिचय बिया च्वने मा:गु मखु । झी नेपा:मितसें "जुजु" या महत्व थूथें झीगु संस्कृतिं नं थ्व गजूयात गजू हे याना: च्वछाया त:गु खँ शाक्यजुं गाक्क कना त:गु दु । अथे हे आधुनिक समाजं ज्याय् मख्यले धु'सां न्हापा न्हापा ज्याय् ख्यला नं म्हाय मचाया कस: ज्वलनय् दुथ्याका: महत्व बिया त:गु "ञं" या अंग प्रत्यंगया अर्थ सहित बिशेषतां छुता छुता ब्वया त:गु दु ।

अनंलि वल "रञ्जना लिपि" व "सप्ताक्षरि कूटाक्षर" । थ्वला नामं हे सीदत, गुगुलिं झीगु मन लय्-ताय् कइ उकियात 'रञ्जना' धाई । उकिं थुकियात बांला:गु आ:ख धका: ला धाय् हे मोल । मखुसा संसारय् दकले बांला: धका: नां दना च्वंग चित्रलिपि दुगु महान् चीन व जापानं थ्यंक थ्व आखःयात अन अनया विहार विहारय् निनालय् निनालय् अंगलय् अंगलय् छाय् च्वयातइ, चीभा: चीभालय् छाय् थ्व सप्ताक्षरी कूटाक्षर कीका तई । थ्व खँ एशियाया महायानी बौद्ध देशय् चाःहिला दीपिं पर्यटकपिं सकसिनं खना हे च्वंगु दु । वय् क: विनि धापूकथं थ्व रञ्जना आखःयात चीन जापानया आख: लिपा बांला:गुली द्वितीय स्थान प्राप्त जुया च्वंगु दु । अज्ज थ्व सप्ताक्षरी कूटाक्षरय् च्वंगु न्हय् गः आखःया अर्थ झीसं थ्व नं सीके फु– झी आज्जुपिंके द्वलंदो दँ न्ह्य: हे थौं कन्हय्या अन्तरीक्ष ज्ञानया आभास दय् धुंकुगु दु, मखुसा वायुमण्डलय् अग्निमण्डल, अग्निमण्डलय् जलमण्डल व वयां द्य:ने पृथ्वी मण्डल च्वंना: नं उकिया द्य:ने च्वंगु सुमेरुयां च्वय वैज्ञानिक भाषां 'निगेटीव पोजिटीव' स्वरूप प्रज्ञोपायया कल्पना याय् फइ मखु ।

"अवलोकितेश्वर" धयागु लेखय् च्याम्ह बोधिसत्व, भिंनिम्ह लोकेश्वर व १०८ म्ह लोकेश्वरपिनि उल्लेख जुया च्वंगूलिं महायानी जगतय् बुद्धबोधिसत्वपिनि मैत्रीकरुणाया गज्यागु: स्थान दु धयागु अनुमान ज्वीफु । हानं थ्व अवलोकितेश्वरपिनीगु मूर्ति नं झीगु रञ्जना आखः एशियाय् व्याप्त जुयाच्वं थें तीब्बत, चीन, मंगोलिया, कोरिया थ्यंक ब्याप्त जुया वनं सुदूर जापानय् थ्यंक नं थ्यना: द्वो:छि मयाक सहस्र भुज लोकेश्वरपिं छगू हे विहारय् सुरक्षित जुया च्वंगू दनि ।

"बुंगद्योया ख:जला" लेखं झीत कना च्वंगु दु, झी आज्जुपिसं धार्मिक व सांस्कृतिक खँ जक सय् का सीका त:गु मखु कि पृथ्वीया आकर्षण शक्ति थेंज्या:गु वैज्ञानिक खँ नं सी धुंकुगु खने दु । मखुसा अपायम्छि जागु: रथ अज्यागु माथ मत्र'गु लँय् साला यंका नं कोमदइगु कथं सिंसाहा: चुकू मिलय् याना: गथे दय् का तल ? थो न्यातपोल थें तत:जा:गु देग: नं सलंस: दँ तक दुना मवंक दय् का वया च्वंगु स्थापत्य कलाया मेगु रूप ख: ।

अथे हे मेगु सुकुन्दा, घण्ठ, चन्द्रहासखड्ग ॐ मणिपद्मे हूँ, चैत्य व पूर्णकलश आदि लेख नं झीगु सभ्यता, संस्कृति व कला प्रियताया दसु व झीगु धार्मिक श्रद्धा भक्तिया चिं जुया च्वंगु झीमं खनि ।

ह:, थज्या:गु भिंखुता उपचारं छायपा त:गु थ्व "नेपाल-संस्कृतिया मूलुखा" दुहाँ वना: व व उपचारया रस कया: लय् ताय् फत धा:सा वस्पोल पं. हेमराज शाक्य वस्पोलया हे धा: अनुसार मेगु ८४ चय् प्यता का:घासानं वस्पोलं लहिका: जू बिज्याइ तिनि, अले झीग नेपाल संस्कृति या "सबूजंभू" धात्थें झ:झ: धाइ ।

१०८६ चिल्ला थ्व २ —चितधर 'हृदय'

हेमराज शाक्यः जिगु मिखाय्

जिके छगु मखुगु स्वभाव दु। थः "वृत्तपरिधी जक चाचाहिला, केन्द्रविन्दु तापा जिला" धाइबले ज्यायाइपिनी ज्याय् बाधा जुइक खँ ल्हावने यो। अयूसां जिगु थ्व स्वभावं थौंतले भिंगु लिसः हःगु दु।

न्हयदं तक च्वसा मन्ह्याबले व न्हयदँ व्यंकानं थःगु जिवनया केन्द्र विन्दु भन भन तापानावना च्वंबले छन्हु थःत थःगु ज्याय् तंकाच्वंह्म गोपाल दाइयात भसंग थंक बाधा बिउ वना। तर थ्व बाधाय् जिगु च्वमां उपन्यास पिज्वल, जिं हेमराज शाक्य नापलाय् दत।

गोपालदाइया सुभावं त्रिभुवनविश्वविद्यालयया उपकुलपतिया आदेशे यलदेया सांस्कृतिक सर्वेक्षण जि व मेपिं विद्यार्थितसें यायगु जुल। गोपालदाइनं हेमराजशाक्ययात 'गाइड' या सल्लाहकारया रूपे कायगु बांलागु सल्लाह बिल।

थुगुकथं हेमराजशाक्ययात हासिइकेगु ज्या जुल।

स्वःला हेमराजशाक्ययात लिपिविशेषज्ञ धाई। तर वयकनं थ्व क्षत्रे वं बौद्धशास्त्रयात कया विशेष याना विश्वया विद्वान्तेत सहयोग याना दिइगु दु। हेमराज छु खः, जिं धायेमफु। जिला थुलिजक — स्यू नेपाया लोंह, अपाया कुचाकाचा तसें अथेहे लुकु बिइत सनाच्वंगु संस्कृतिया थासं वयकया पला ह्मसिउ। वयकया नुगले दासि वथा मिखाय् पिज्वया च्वंगु अन्वेषणाया सथा थुमिसं थु। थ्व खः जिगु मिखाय् हेमराजशाक्य।

लोंहया नुगले कियातःगु भापामदुगु जिगु भाय् व्वनिह्म लिपिविशेषज्ञ, गुलि माया व मतिना दुना तना वनेत कुतः यानाच्वंपिं दथोतयत न्हायकं, भ्यातना हुया वाग्ता मयासे थःगु श्रद्धां दोहलपिइह्म थ्व नेपाली संस्कृतिया भक्त अले लँया दथ्वी, छेंरी दुने, पा च्वकाय्, खुसि सिथे पुरातत्त्वया कँ हागु मः न्ह्याबलें ताया च्वनिह्म वियोगी लँजुवायात जिं विचारया कालबिल यायेगु, थःगु ज्याय् संसार लोमंका ज्या ज्या थका तंका च्वनिबले व विदेसी विद्वानतेत मखु गु लय् वना च्वनिबले छु मस्यूह्मथें याना खःगु लँ क्यना विइवलेया थ्व व्यक्तिया सौम्य रूप नाप न्हने खंगु दु। तर गो थन्याह्म व्यक्तिया उपयोग याथें यायफुगु? जित मछाला व थ्व धायबले — भिंसं सिइ पिइगु ज्यामखु मन् म्वाकेगु ज्यायाये माल। दतले कुचा मन्त धायव विचाया स्वभाव वांछ्वय माल। भींसं हेमराज जक मखु प्रत्येक व्यक्तियाके दुगु गुण कदर मखुसां ज्या स्यले माल। थ्वहेकथं खः जिं हेमराजयात हासिइकेत सना च्वनागु। थ्वहे खः हेमराज शाक्य जिगु मिखाय्।

हेमराजशाक्यजु छह्म लेखकनं ग्वः। थ्व पिहांवयाच्वंगु सफू थुकिया छगु दसु ग्वः। जित हेमराजया च्वसां उलि स्यल्लागु खँ न्ह्योने मवथें च्वं गुलि वयकयाके दु। वयकया च्वसा थःगु ज्ञान भीगु न्ह्योने तयत मछाथें च्वं। अयनं चैत्य, वज्र, अवलोकितेश्वर थें जोगु लेखं भविष्ये ज्यायाय् मनदुपिं विद्वानतेन व च्वमा थ्व नत्रे न्ह्याकेयोपिं च्वमिनेत लँ क्यंगु दु।

हेमराजयात ह्नसिइका (गोपालदाइया प्रेरणां व विचारं यागु ला थौंया विषय मखु) जिं थौं थःत नेपायात भचा ह्नसिइकागु दु।

संस्कृति राष्ट्रियताया बः ग्वः। राष्ट्रियतां नेपायात सुरक्षा याना च्वन। हेमराज थ्व लँय् थह्मं जक पला छिना मखु मेपिन्तनं प्रेरणा बिइ थैगु जिं विश्वास याना।

माघ ८, २०२५

भोछें, काठमाण्डू।

घुस्वां सायमि

प्रोफेसर गोविन्द बहादुर

मानन्धर

प्राक्कथन

पुण्यभूमि झीगु नेपालदेश न्हापानिसें हे सुन्दर प्राकृतिक एवं संस्कृतिया धनी ख: । गनकि विविध संस्कृतिया नातां विभिन्नसमये विभिन्न पर्वजात्रा उत्सव नख: चख: एवं विभिन्न संस्कार (जन्मनिसें मरणतकयागु) कृया पद्धति प्रवाह जुयाच्वन । थुलिजक मखु साहित्य संगीत व कलानं थ:थ:गु देशयागु सभ्यसंस्कृति अनुसार उन्नति जूगु खने दु ।

संस्कृतिहे थ:गु देशया प्राण ख:, धर्मया ज:ख:, सभ्यसमाजया आदर्श ख:, उन्नति जीवनया दसु ख: । अतएव सभ्यसंस्कृतियात रक्षायायेगु सज्जनपिंगु कर्तव्य व धर्म ख: ।

जित थ्व धायेमास्तिओ कि—गुबलेतक झीसँ थ:गु सांस्कृतिक वस्तुयात केवल व्यवहारोपयोगि वस्तु मात्र संझेमजुसे उकीदुने अंकित जुयाच्वंगु कलात्मक अभिभावं छु छु धा ? साथे धार्मिक, सांस्कृतिक एवं वैज्ञानिक, ऐतिहासिक पृष्ठभूमि छु छु दु ? थेंगु सर्वप्रथम अर्थ सिकयमाला च्वंगु दु ।

अतएव, थ्वहे विषय ध्यानतया संस्कृतिप्रेमि पाठकपिंगु न्ह्योने उदाहरण निम्ति प्रस्तुत पुस्तकं १६ लेख समावेश यानाबियागु जुल ।

खनु, थुगु सफूती च्याक ३२ सांस्कृतिक वस्तुया परिचयच्वेगु विचार ख: तर समय व आर्थिक अभावया कारणं केवल १६ लेखजक तया थुगु सफू इतिश्री यानागु जुल ।

तर, थुगु सफू जि सयामिया च्वयागु मखु, जिके भाषा साहित्ययागु ज्ञान छुँ दुगुमखु । केवल थ:गु आत्मसन्तोषया लागि अर्थात थ:गु संस्कृतिप्रति श्रद्धाञ्जलि अर्पण निम्ति — थगु बुद्धि व अनुसन्धानया बलं स्यूथ्ये थ्यूथ्येजक च्वया बियागु ख: । तथापि थुगु सफूप्रति जन आस्था प्रतिष्ठा वृद्धिजुजुं वनधासा सुं संस्कृतिप्रेमि श्रद्धालुपिन्सं आर्थिक सहयोग बिलधासा निकोगुपति संस्करणे ३२ लेखजक मखु अफ १०० लेख समावेश यायेगु महान अभिलाषा यानाच्वना ।

थुगु सफूती समय समये नेपालपर्सपेटिव, ज्वलान्ह्यकं तथा शान्तिविजय आदि पत्रिकास प्रकाशित जूगु जिगु सांस्कृतिक वस्तुया परिचयलेखनं दुथ्याकागुदु।

प्रस्तुत पुस्तक शोभावृद्धि निम्ति श्री ५ या सरकार, पुरातत्त्व विभागया सौजन्यपाखें थुगु ग्रन्थया विषयवस्तु नाप मिलेजूगु च्यागु किसिमया थासा प्राप्त जूगुलिं श्री ५ या सरकार पुरातत्त्व-विभाग प्रति दुनेनिसें हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त यानागु जुल।

थुगु सफूती च्वंगु विषय पुलांगु जुयानं ज्या न्हूगु जूयानिम्ति विज्ञपाठकवर्गपिंगु आलोचना व सुझाव सहर्ष स्वागत दु।

ने. सं. १०८६
श्री पञ्चमी

हेमराज शाक्य
थैना टोल, ललितपुर

विषय-सूची

—❀—

अष्टमंगल

नेपाल छगु थुजागु सभ्यगु देश खः गनकि ३३ कोटि देवतापिं विराजमान जुयाच्वंगु, विभिन्न संस्कृतिं जायाच्वंगु, अनेक सुन्दरकलाकृतिं भरेजुयाच्वंगु, विविध मतावलम्वि उपासकपिं दयानं धर्मया नामे ल्वापुख्यापु मजूगु, परस्परे सहानुभूति मैत्री व्यवहार जुयाच्वंगु, गुगु थासेकी पुरातात्विक व ऐतिहासिक साधनत अनुसन्धान केन्द्र जुयाच्वंगु झीगु जन्मभूमि मातृभूमि सुन्दरशान्तगु प्राकृतिक श्रीसम्पत्तियाक्यें सुशोभितगु झीगु देशेदुने विविध प्रकारया मांगलिक उपचार वस्तु यक्वं खनाच्वंगु दु। गुगु मांगलिक उपहार मध्ये झीगु न्ह्योने प्रायः प्रदर्शित जुयाच्वंगु सुन्दर शान्तगु महत्वपूर्णगु अष्टमंगल चिन्ह खः। थुगु अष्टमंगल चिह्न हरेकथासे बरावर खनाच्वना। अष्टमंगल धैगु छु? छुकीयात धाईगु? उकिं छुयाईगु? उकियागु व्यापकता गनध्यं? अले उकियागु आदर्श व महत्व छु दु? थुजागु प्रकारया तर्क व प्रश्न छुं समाधान मजूसां गुगुकि अष्टमंगल शब्द न्यनेमात्रं सकलयां स्वस्तिकल्याण ज्वीगु भापा शुभमंगलोत्सव कार्ये न्ह्योने तै साथे अष्टमंगल प्रतीक खनामात्रं शुभलक्षण संभे जुयाच्वनी, अभिरुचि पूर्वक धारण याना ज्वी। थ्व अष्टमंगल चिह्न बौद्धमार्गितेगु जक नीजि क्वस मखु नकि शैव शक्ति व वैष्णव योगिपिनिगु जकहेनं खै। थुकियात सकसियां स्वागतसत्कार याना तैतःगु सुन्दर व पवित्र मांगलिक चिह्न धाई, थुकी दुने गम्भीर विशुद्धी भावं पूर्णगु रहस्यमयतत्त्व सुलाच्वंगु दु, खासयाना उतिकं सम्मान विया समुचित कदरयाना तैतगु शुभलाक्षणिक भाव पिज्वेका तैतःगु साजागु सर्वप्रिय अष्टमंगल चिह्न खः। विशेषत थ्व अष्टमंगल चिह्न नेपालया परम्परागत सांस्कृतिक शुभचिह्न धासानं अत्युक्ति ज्वीमखु।

उदाहरणया निम्तिं थ्व धायेफु–जन्मजुसां निसें अन्त्येष्टिक्रिया तकनं अथवा शुभराज्याभिषेकं निसें–अतिथि सत्कार, स्वागत समारोह तकनं एवं प्रकार वस्तुकला निर्माण प्रस्थापना विधिनिसें कया दीक्षा विधान क्रिया पर्यन्त सहश्राहुति यज्ञनिसें अश्वमेध महायज्ञ तकनं छुँ संघ संस्था उद्घाटन प्रवचन जुलूस आदिनिसें थंका नेपाल बौद्धसंघ सम्मेलन प्रथा (सम्यक् न्यायकीबले) तकनं थ्व हे

अष्टमंगल चिह्न थायथासे शोभायमान पूर्वक उत्सवसाथ सजेयाना तेधुंकी। अज, थुकीयागु महत्व व आदर्श थ्वीका प्रचार दिनपरदिन व्यापकजुजुं विशाल भारत निसें थ्वंका जनवादी महाचीन थ्यंक यत्रतत्र सम्पूर्ण महायान बौद्धदेश तकनं थुकीयागु उचित सन्मान प्राप्त ज्वी धुंकूगु खनेदु।

थुजागु प्रकारया महत्व व आदर्श युक्तगु सुन्दर शान्तगु मांगलिक चिन्हयात भीसं 'अष्टमंगल' धैगु व्यवहार याना वैच्वना। गुगु अष्टमंगल छुकी छुकीयात धाई मंगलाष्टक गाथाय् उल्लेख याना तैत:गु दुकि निम्नलिखित च्यागु प्रकारया चिन्ह:-

(१) श्रीवत्स- नागपाशथ्यं ललज्याना छगुयाक्यें छगु देतना वनाच्वंगु भतिचा ताहा बानकीगु प्यकुंलागु आकार जुयाच्वंगु ८।१०।१८ गु हो फ्याना देकातगु वैदूर्य महामणिथ्यं जागु वर्णयुक्तगु पंचरश्मि भलमल खनेदैच्वंगु शीतल सुगन्धवास युक्तगु।

(२) पुण्डरीक- पलेस्वां सहश्रदल युक्तगु पद्म नीलयागु दं, पंचरश्मि केशरीं युक्तगु पूर्णचन्द्रमाथ्यं जागु सुन्दरशान्तगु सुगन्धवास दुगु शीतलगु न्ह्याक स्वसां।

(३) ध्वज- देवकन्यापिसं थानातगु उत्तमगु वस्त्रयागु लक्षणं युक्तगु गोल ध्वज अनेक पताक लचके जुयाच्वंगु अमूल्यगु ज्वारातया किंङ्किनीजालं प्यना शोभायमान ज्वीक देका त:गु सुन्दर शान्तगु सुगन्धवासं सहितगु हरहमेसा फररं ब्वयाच्वनीगु।

(४) कलश- लक्षण प्रमाणथ्यं मिलेज्वीक देकात:गु सुवर्णया कलश पंचरश्मिया तलक दैच्वंगु अमृतजलं भरिपूर्णगु अमूल्यरत्न जडाऊ सहितगु शीतल सुगन्धगु सुन्दर शान्तगु।

(५) चामर- सुवर्णया दण्डी रत्नजडीत उकी द्योने श्वेतरश्मि समूहथ्यं जुयाच्वंगु गुगु चामर संचारण ज्वीबले पंचरश्मितेज खनेदया सुगन्धयावास सहित जुयाच्वंगु सुन्दर शान्तगु, थुगु चामरया फसंजक का:सानं आरोग्य सुख लाभ ज्वीगु।

(६) मत्स्ययुग्म- सुवर्णवर्ण पंचरश्मि तकनं दैच्वंपिं लक्षणं युक्तपिं ऋद्धि (समर्थवान्) सिद्धि (सफलता) सहित जुयाच्वंपिं स्वस्वं स्वयेमगापिं सुगन्ध खुसफी दैच्वंपिं छजो न्या प्रज्ञोपायात्मक भाव यानी शिवशक्ती तत्त्व क्यनाच्वंपिं।

(७) छत्र- देवकन्यापिसं थानातगु वर्ण गन्ध शोभां युक्तगु सुखस्पर्शगु उत्तमगु दुर्लभ वस्त्र पंचरश्मियागु न्यातंजागु छत्र सुवर्णया दण्डी सहित जुया छचाखेलं न्यागुतल्लासं किंकीनीजाल घाना त:गु रश्मि सहितगु।

(८) शंख- द्वाफोस्वांथ्यं तस्सकं तुयूगु चन्द्रमण्डलथ्यं शान्त शीतलगु सुगन्धवास दैच्वंगु दहिनावर्त्त शंख स्वभावत: विचित्र ध्वनी उच्चारण जुयाच्वंगु आश्चर्य युक्तगु।

उपर्युक्त लक्षणगुणं सम्पन्नगु महत्वपूर्णगु आदर्शयुक्त असंख्य दुर्लभ जुयाच्वंगु अष्टमंगल चिन्ह सुनां गुम्हेसिनं हर्षपूर्वक दर्शन स्पर्शन एवं स्मरण याई अमित अवश्यमेव मंगलसुख प्राप्त ज्वी, सौभाग्यलक्ष्मी बृद्धिज्वी, स्वप्नान्तरे जक खंसानं शुभ सगुन ज्वी धका धैतलधासा विपनाय् दर्शन प्राप्त जुलधासा निश्चयनं मनोवाञ्छा पूर्णजुया स्वस्ति कल्याण ज्वी।

उल्लिखित अनुसार– अष्टमंगल चिन्ह दर्शन प्राप्त ज्वीगुजा तस्सकं दुर्लभतिनि धासा स्पर्शयाये धैगु अनन्त दुर्लभ ज्वीगुजा स्वाभाविक खः। अथेनं, झीसं थुजागु प्रकारया अष्टमंगलयात श्रुति स्मृति चिन्तनायाना न्हिछकजक जूसां उक्त सुन्दर कल्पनायात लुमंका स्वतधासा उम्ह सज्जनयात अवश्यनं प्रीतिसुख प्राप्त ज्वीफु। गनं गनं धर्मशास्त्रे थथ्येनं वर्णन याना तैतःगु दु— थुगु अष्टमंगल सुनां देकादैगु मखु थःगु अपरिमित पुण्य संस्कारयाक्यं अहोभाग्यंजक दर्शन प्राप्त ज्वीगु खः गथे गगनमण्डले विचित्र मेघया लीला द्वारा विभिन्न सुन्दर आकृति दर्शन प्राप्तज्वी अथ्यहे थःगु पुण्य समाधियागु प्रभावं स्वयं उपचारया रूपे न्ह्योने उपस्थित जूवै।

थुजागु अनुपम सुन्दर अष्टमंगल दर्शनप्राप्त ज्वी धुंकूपि झी पूर्वजः आचार्यपिसं झीथ्यंजापिं भावी सन्तानपिंगु लागी अनुकम्पा तया उदाहरणया रूपे गुगू अष्टमंगलयात साकाररूप बिया झीगु न्ह्योने प्रस्तुत याना थकल। उकीयात मंगलमय आदर्श भापा परम्परागत झीगु सांस्कृतिक विधि अनुसार थाय व बखत स्वया उचित कदर यास्यं प्रयोग याना वैच्वन।

थ्वहे अष्टमंगल विषय कया स्वयंम्भू पुराणे थथ्ये उल्लेख याना तःगु दुः—

श्री स्वयंम्भू धर्मधातु वागीश्वरयात सुनां गुम्हेसिनं श्रद्धा भक्ति पूर्वक अष्टमंगल देका चढेयाई उम्हेसित थुजागु पुण्यफल प्राप्त जुई धका कनातलः—

(१)	श्रीवत्स	समर्पणद्वारा	लक्ष्मीवश्य प्राप्तजुई।
(२)	पुण्डरीक	”	वृध्दिलाभ ”
(३)	ध्वज	”	राजा जुई।
(४)	कलश	”	सम्पत्ति पूर्ण ज्वी।
(५)	चामर	”	शुद्ध स्वभाव ज्वी।
(६)	मत्स्ययुग्म	”	मंगल प्राप्त ज्वी।
(७)	छत्र	”	चक्रवर्तित्व लाभ ज्वी।
(८)	शंख	”	लक्ष्मी लाभ ज्वी।

हानं, ग्रह गतियागु पाखें ज्वीगु दीनदशा शान्तज्वी धकानं च्वयातःगु खनेदुः—

(१) श्रीवत्स चढेयानागु याक्यें सूर्य शान्ति ज्वी।

(२) पुण्डरीक	”	चन्द्रमा	”
(३) ध्वज	”	मंगल	”
(४) कलश	”	बुध	”
(५) चामर	”	वृहस्पति	”
(६) मत्स्ययुग्म	”	शुक्र	”
(७) छत्र	”	शनिश्चर	”
(८) शंख	”	राहु	”
(९) सूर्य	”	केतु	”
(१०) चन्द्रमा	”	जन्म	”

स्वयम्भूपुराण प्रमाणानुसार प्रागैतिहासिक कालंनिसें नेपाले बौद्ध व शैव धर्म परम्परागत मानेयाना वैच्वंगु खनेदु— कारण, महायान बौद्धया अष्टबोधिसत्व व थुखें हिन्दूधर्म शैवपाखें अष्टवैतराग च्याम्ह महादेव (शिवलिंग) यात प्रतिनिधि रूपे नेपामि बौद्ध धर्मावलम्बिपिसं अष्टवैतराग सेवा याना वैच्वंगु जुल। थ्व हे अष्टमंगल चिन्ह चढे यायेगु क्रियाद्वारा छगुहे सूत्रे

प्रतिबद्ध याना तल—

(१) मैत्रिबोधिसत्व स्वरूप मणिलिंगेश्वर महादेवयात श्रीवत्स चढेयाई।
(२) गगनगञ्ज बोधिसत्व स्वरूप गोकर्णेश्वर महादेवयात पुण्डरीक चढेयाई।
(३) समन्तभद्र बोधिसत्व स्वरूप कीलेश्वर महादेवयात ध्वज चढेयाई।
(४) बज्रपाणि बोधिसत्व स्वरूप कुम्भेश्वर महादेवयात कलश चढेयाई।
(५) मञ्जुश्री बोधिसत्व स्वरूप गर्तेश्वर महादेवयात चामर चढेयाई।
(६) सर्वनिवरण बिष्कंभि बोधिसत्व स्वरूप फणिकेश्वर महादेवयात मत्स्ययुग्म चढेयाई।
(७) क्षितिगर्भ बोधिसत्व स्वरूप गन्धेश्वर महादेवयात छत्र चढेयाई।
(८) खगर्भ बोधिसत्व स्वरूप बिक्रमेश्वर महादेवयात शंख चढेयाई।

अतएव, प्रायः बौद्ध विहारे लुखाया जःखः कलापूर्ण काष्ठमय अष्टमंगल चिन्ह अतिरिक्त चन्द्र–सूर्य समेत अङ्कित याना वैच्वन थुकीं विदित जुलका छगु अर्थ अष्टबोधिसत्वपिं बिज्यानाच्वंगु दु धैगु प्रतिनिधित्व याई मेगु अर्थे नवग्रह पाखें ज्वीगु उपद्रव अशान्तिया शान्ति कामनां थ्वहे चिन्ह स्थापित यानातःगु खनेदु। थ्व अष्टमंगल तैतःगुया भावना केवल थुलिजक सिमित मजूसे हानं मेगुकथं अर्थयात धासा बौद्धबिहारे ज्वीमागु बुद्ध धर्मया शासन बिषय पवित्र उद्देश्यया ज्वलन्त

उदाहरणया रूपे दर्शनात्मक उपदेश बियाच्वंगुया शुभसंकेत क्यनातैतःगु धैगु अनुमान यायेफु थ्व खँ गथ्य धासा—

(१) श्रीवत्स– अत्यन्त बिशुद्ध जुयाच्वंगु अनुत्तरसिद्धि लाभ ज्वीगु सर्वज्ञज्ञान प्राप्त ज्वीगु थुगु शासन।

(२) पुण्डरीक– पल्यस्वां गथे भुटुनालं उत्पत्तिजूसां भुटुनालं मथ्यूसे निर्मल च्वक्खा जुयाच्वनी अथेहे क्लेश कल्पना जालयाक्यं अलिप्त जुयाच्वंगु थुगु शासन।

(३) ध्वज– गथे निर्मल गगनमण्डले शोभायमान ज्वीक ध्वज ब्वया च्वनीगु खः अथेहे दार्शनिक गगनमण्डले शोभा दैच्वंगु थुगु शासन।

(४) कलश– आयु पुण्य ज्ञान सिद्धिया थल बोधि अमृत जलं भरिपूर्णगु दर्शन, स्पर्शन, स्मरण याना मात्रं महामंगल ज्वीगु थुगु शासन।

(५) चामर– निर्मल यच्चुसेच्वंगु शान्तगु ल्वैसेच्वंगु चामरं आगन्तुक अतिथिपिन्त स्वागत सत्कार यायेत तैयार जुयाच्वंगु थुगु शासन।

(६) मत्स्ययुग्म– सुदुर्लभ जुयाच्वंगु महासंयोग सौभाग्यवश दर्शन प्राप्त ज्वीगु प्रज्ञोपाययाक्यं छुटे मजूगु महामुद्रां कातुक पोचिना तःगु आपत्तिदोष रहितगु अचिन्त्य उपाय कुशल ज्ञानं परिपूर्णगु सर्वगुण सम्पन्नगु थुगु शासन।

(७) छत्र– गथे तांन्वयाच्वंगुयात सिचुसेच्वंका शान्तयाना बिई अथेहे रोग शोक दुःख कष्टादियात शान्तयाना बीगु थुगु शासन।

(८) शंख– मोहान्धकारया रात्रि विशाल तृष्णाया लासाय् विषय जंजालया सिलखं तोपुया अज्ञानया न्ह्योले निमग्नजुया स्वप्नान्तरे अनेक भय शंका त्राश उत्पत्ति ज्वीका च्वंपिं कालसर्प बलनं न्ह्यलंमचापिं थुजापिं सुषुप्तावस्थाय् व्यस्त जुयाच्वंपित जागृति अवस्था ह्यत धर्मशंख महानाद द्वारा धर्मोपदेश जुयाच्वंगु थुगु शासन।

थुजागु मंगलमय सुन्दर वस्तु जुयानं दार्शनिक भावना ओतप्रोतगु न्ह्याथाय् न्ह्याबलें दर्शन, स्पर्शन एवं स्मरण जक यासानं शान्ति–स्वस्ति–मंगल–जय–कल्याण इत्यादि शुभ ज्वी धैगु सद्भावना प्रेरित जुयानं तिब्वती सुखावतीव्यूहे अष्टमंगल बिषय थथ्ये धयातःगु दुः— बुद्धबोधिसत्व व आर्यतारादिपिन्त पूजा यायेबलें थुगु मांगलिक गन गुथाय चढेयायेगु अथवा थुगु चढेयानागु द्वारा छु पुण्य लाभ ज्वीगु खः उकीया विषय थथ्य धैतःगु दुः—

श्रीवत्स– बुद्धया चित्ते चढेयानागु पुण्यं सर्वज्ञज्ञान लाभ ज्वी।

पुण्डरीक- बुद्धया श्रीमुखे बिषय जालं रहित जुया शान्ति प्राप्त ज्वी ।

ध्वज— " ब्वहले " परन्तु शासन स्थिरजुया बिशुद्ध कीर्ति "

कलश— " प्वाथे " आयु पुण्य ज्ञानसिद्धि अभिषेक प्राप्तजुया बोधिचित्त लाभ ज्वी ।

चामर— " ल्हाती " तीर्थिक दमनयाना अतिथि स्वागत याये फै ।

छत्र— " शिरे " क्लेशाग्नि शान्तजुया मैत्रिकरूणा छत्र प्राप्त ज्वी ।

शंख— " वा " वाकसिद्धि दया ब्याख्यान शक्ति प्राप्त ज्वी ।

थुगु धयातःगु उपदेशयात ह्यनं छक भीसँनं तुलनात्मक अध्ययन याना स्वत धासा समाजयात परमावश्यकगु भीगु जीवन मंगलमय सुख ज्वीगु कारण निश्चयनं सिद्ध जूओ । आ थुकीयागु बारे छगु छगु तुलनात्मक दृष्टिं बिचारयाना स्वये फूः—

श्रीवत्सयागु प्रभावं अनुदारस्वभाव निबारण जुया उदारचरित्र कारूणिक मानस हृदय प्राप्तज्वी, उदारचरित्र स्वभाव दुह्मसिके थ्व विश्वे प्राणिमात्रहे थः समान सद्व्यवहार याये फै । विश्वयात थःसमान सद्व्यवहार यायेफुह्मसित थ्व विश्वे थुह्म सज्जनयात गुलिजक स्वागतसत्कार प्राप्तज्वी, थःतनं आनन्द प्रीति लाभज्वी थ्वहे श्रीवत्समंगल धाई ।

पुण्डरीकयागु प्रभावं हीनश्रद्धाचित्त शान्तजुया परमेश्वरयाक्ये श्रद्धा निश्चयतया अनयागु गुणानुशंसा यायेगु परमार्थ चिन्तनायाना ईश्वरीयशक्ति लाभ यायेफैगु थ्व पुण्डरीक मंगल धाई ।

ध्वजयागु प्रभावं अलसिद् अनुयोगी स्वभाव निर्मूलजुया वीर्योत्साह पिकया स्वपरार्थ हितसुखया निर्म्ति उन्नतिशील जुयेफुगु थ्व ध्वज मंगल धाई ।

कलशयागु प्रभावं दारिद्र दुःख परिशान्त जुया सुखसमृद्धी लाभजुया मनोरथ पूर्ण जूगुलिं कलशमंगल धाई ।

चामरयागु प्रभावं अस्वस्थ भाव मदया न्ह्याबलें आरोग्यसुख लाभ जूगुलिं चामरमंगल धाई ।

मत्स्ययुग्मयागु प्रभावं अज्ञानक्लेश शान्तजुया ऋद्धिसिद्धि लाभजूगुलिं मत्स्ययुग्ममंगल धाई ।

छत्रयागु प्रभावं अधर्मस्वभाव नाशजुया सदासर्वदा मंगलसुख ज्वीगु धर्मछत्र प्राप्त जुईगु छत्रमंगल धाई ।

शंखयागु प्रभावं छुद्रवचन शान्तजुया लोकहित यायेफैगु वाकसिद्धि प्राप्त जूगुलिं शंख-मंगल धाई ।

थुजागु प्रकारं अष्टमंगलया रहस्य व महिमा आपा आपालं महत्वपूर्ण जुयानं थथ्य मनुष्य समाजं जक उपयोग यानाच्वंगु मखु, परंतु देवदेवीपिसं सन्मानपूर्वक धारणयाना वैच्वंगु खनेदु ।

श्रीवत्स– अरपचन वागीश्वर, श्रीवत्सलाञ्छन बिष्णु ।

शंख– सागरमति, नारायण, भगीरथ, गङ्गादेवी ।

मत्स्ययुग्म– मत्स्येन्द्रनाथ, मामकीदेवी, मत्स्यावतार बिष्णु ।

पुण्डरीक– आर्यावलोकितेश्वर, पद्मपाणि, आर्यतारा ।

ध्वज– ध्वजाग्रकेयूरी, ध्वजराज, वायुदेवता ।

छत्र– महाप्रत्यंगिरा, वामन, इन्द्र ।

चामर– बोधिसत्व व भिक्षु, लक्ष्मी ।

कलश– वसुन्धरादेवी, अपरिमिता तथागत, अमोघपाशलोकेश्वर, कुम्भेश्वर ।

ललितविस्तरया प्रमाणानुसार सर्वार्थसिद्ध गौतमबुध्दं अनुत्तरसम्यक्संबोधिज्ञान प्राप्तयाये धुंसेलि जगत्‌हितार्थया लागि बोधिमण्डप कूटागारे बिज्यात । अन वसपोलयात सम्यक्संबोधिज्ञान प्राप्तजूगु महान् उपलक्षे धुमधाम नक्सां स्वागतसमारोह सुसम्पन्न जुल । थुगु शुभावसरे दशदिगस बिज्यानाच्वंपिं बोधिसत्वपिं वया अनेक मंगलोपहार (श्रीवत्सपुण्डरीक) आदि उपहार चढेयात । तत् पश्चात् थुगु आश्रमं दना बिज्यानालि ऋषिपतन मृगदावने धर्मचक्र प्रवर्तन जुल । थनं लीपा पितापुत्र समागमार्थ स्वदेश–कपिलवस्तुमहानगर बिज्यायेत बिज्यावले लुम्बिनीवने थ्यंबले अननं गुगु अभूतपूर्व सुस्वागत जुल थुगु शुभावसरेनं पवित्र व सुन्दरगु अष्टमंगल दुथ्यानाच्वंगु खनेदु:—

श्रीवत्स व शंख नारायणजुं ज्वना उपस्थित जुल ।

कलश ज्वना नागराजां जलधारा हायेका वल ।

ध्वज वायुदेवतां ज्वना शोभायमान यात ।

छत्र देवराजइन्द्रनं ज्वना बुद्धयात कुयेका वल ।

चामर भिक्षुगणं गायेका सेवायाका वल ।

पुण्डरीक आकाशे देवकन्यापिसं पुष्पवृष्टि यानाहल ।

सप्तशतसहस्त्र संख्यावर्त पूजाविधि स अष्टमंगल विषयकया थथ्य च्वयात:गु दु कि छगु छगु अष्टमंगल चिन्हयात छगु छगु अष्टद्रव्य संयुक्त याना तैतल, नापनापं छगु छगु मंगलचिन्ह यात छगु छगु आध्यात्मिक दर्शन भावना व्यक्त यानात:गुनं खने दु:—

	अष्टद्रव्य	अष्टमंगल	आध्यात्मिक दर्शन
(१)	व्याल......	श्रीवत्स......	सम्पूर्णप्राणिया हृदयेच्वंह्म महासुखतत्त्वद्वारा मंगल अभिषेक लाभ ज्वीमा।
(२)	सितु......	पुण्डरीक......	अनुत्तरबोधिज्ञानद्वारा मंगल अभिषेक लाभज्वीमा।
(३)	सिन्दुर......	ध्वज......	त्रिलोकं पूजायाना त:गु विशुद्धगु धर्मद्वारा मंगल अभिषेक प्राप्त ज्वीमा।
(४)	धौ......	कलश......	भवदु:ख विनाशज्वीगु वैरोचनकुलयागु मंगल अभिषेक प्राप्तज्वीमा।
(५)	ईका......	चामर......	यक्षाधिपति वज्रपाणियागु बल व अमोघसिद्धिद्वारा मंगल अभिषेक लाभ ज्वीमा।
(६)	गौलोचन......	मत्स्य......	अमिताभ, धर्मकेतु एवं रत्नसंभव, वरहास सुभाषित-द्वारा मंगल अभिषेक प्राप्त ज्वीमा।
(७)	पलेस्वां......	छत्र......	कमलपाणि, वज्रतीक्ष्ण, चक्रायुध लोकेश्वरपिंगु शुभ आशीर्वादद्वारा मंगल अभिषेक प्राप्त ज्वीमा।
(८)	न्हेकं......	शंख......	वज्रलास्य, वज्रमाल्य, गीतादेवी, नृत्यादेवी, पुष्पादेवी, धूपादेवी एवं गन्धादेवी, दीपादेवी द्वारा मंगल अभिषेक प्राप्त ज्वीमा।

आर्य मायाजाल तन्त्र अन्तर्गत (नामसंगीतिगाथा) स थ्वहे अष्टमंगल विषय कया थथ्य व्याख्या याना त:गु खनेदु— गुह्यख पंचबुद्ध न्याम्हं छह्म जुयाच्वंह्म अरपचन वागीश्वर महामंजुश्रीयात थायेथासे आध्यात्मिक दर्शन मिलेयाना उच्चकोटि श्रद्धा तया थ्वहे अष्टमंगल उदाहरण सहित उद्गार व्यक्त याना स्तुति यानात:गु दु:—

श्रीवत्स धारण यानाच्वंह्म, भिगुदिशास आकाशपर्यन्त तस्सकं धर्मध्वज फरर ब्वयेका विज्याह्म, जगत्‌यालागि छगुमात्र तप्पागु विपुलगु मैत्रिकरूणामण्डल रूपी छत्रं कुयेका विज्याह्म, धर्मशंख पुया महामंगल न्यंका विज्याह्म, विश्वया कारणे भद्रघटसमान इच्छापूर्ति याना विज्याह्म, अनुत्तर सुखमय पल्यस्वानं उत्पत्ति जुया सर्वज्ञज्ञानया भण्डार धारणयाना विज्याह्म, मत्स्ययुग्मथ्यं प्रज्ञोपाय महाकरूणा द्वारा जगत्‌यात हितसुख याना संसार व निर्वाणयाक्यें अलगगु परमार्थतत्वे बिज्याना च्वंह्म इत्यादि प्रकारं प्रशंसा यायां विस्तार व्याख्या यानात:गु दु।

थुजागु प्रकारं थ्व अष्टमंगल विषय महत्व व आदर्श थ्वीका गुलिजक प्रचार व प्रसार जुजूं व्यापक जुयावन ज्वी। अष्टमंगलया चर्चा केवल थथ्य धार्मिक क्षेत्रेजक सन्मान याना वैच्वंगु मखु कि, परन्तु इतिहासकारपिंसनं चर्चा याना वयाच्वंगु प्रमाण खनेदु— इतिहासप्राण धर्मलेख-शिला पत्रेनं उचित कदरयासे शिलापत्र शिरोभागे थ्वहे अष्टमंगल चिन्ह थायथासे उत्कीर्ण याना वैच्वंग खनेदुः—

कलश व पद्माङ्कुर········	शिवदेवशिलापत्र········	भुईजसी
चक्र, कलश, शंख········	अंशुवर्मा ,, ········	हाडिग्राम
मत्स्यमात्र········	ध्रुवदेव ,, ········	तभयालटोल
प्रफुल्लपद्म मात्र········	जयदेव ,, ········	पशुपतिक्याम्प
अष्टमंगलादि विविध चिन्ह···	१२ शताब्दी गुफा······	सीतापाईला ओडारढुंगा

गुगुं शिलापत्रेजा थथ्य चिन्हाङ्कितजक यानानं संतोषमजूया पशुपतिस्थित जयदेवयागु शिलापत्रे 'पद्मपुष्प' या बारे सविस्तर वर्णन याना तैतल। अथेहे, बुंगमति स्थित अंशुवर्माया शिलालेखे 'मत्स्य अवाधनेन परितुष्टै' धका उल्लेख जुयाच्वंगु दु। एवंप्रकार सौगलटोलस्थित गोपिकृष्णमन्दिरे च्वंगु शिलापत्रे शंख पुयेगु विषये चर्चा याना तःगु दु। हानं गुगुं मन्दिर व विहारया शिलापत्रे सुवर्णकलश ध्वजावरोहन याना धका वर्णन यानातःगुनं यत्रतत्र प्रमाण उपलब्ध जुयाच्वंगु दु। गुगुं अभिलेखे श्रीकरुणामययागु जात्रोत्सवस चामरं गालेगु व सुवर्ण छत्र उपस्थित यायेमा धका च्वयातःगुनं खनेदु। एवंरुपं राजर्षि महाराज सिद्धिनरसिंहनं पुष्पवाटिका भण्डारखाल क्यव निर्माणकार्य सम्पन्नजूगु उपलक्षस भण्डारखालक्यवया पुखुली तफोगु प्रफुल्लित सुवर्णया पद्मपुष्प तयाथकूगु अद्यापि विद्यमान तिर्नी। कवीन्द्र जयप्रतापभल्लनं थव इष्टदेवताया पाठयायेगु पुस्तक नीलपत्रे सुवर्णाक्षर नेवारीलिपि सफू च्वके धुसेलि उगु महत्वपूर्ण पुस्तकयात ल्वेक दन्तयागु सफूकने कुशलकलाकारं सुन्दरपवित्रगु अष्टमंगल किके व्यूगु दु। थुगु पुस्तक वर्तमान राजकीय पुस्तकालय (राष्ट्रिय अभिलेखालय) स आदरपूर्वक ह्यकंदुगु सोकेसे दुने तया प्रदर्शिनीया रुपे क्यना तःगु दु। थुगुहे रुपं बौद्धसाहित्य- आर्यगण्डव्यूह महायानसूत्रे- वैरोचनव्यूहालंकार विचित्रसार-ध्वज कूटागार नामक वैरोचनतथागत विज्यानाच्वंगु भुवनयागु प्रशंसाया परिच्छेदस अष्टमंगलयात आपालं वर्णनयाना तैतःगु दु। आयुर्वेदशास्त्रेनं धयातःगुदु रोगीजनपिंगु लागी अत्यन्त हितोपकार ज्वीगु अर्थे थ्वहे अष्टमंगलया नामं प्रसिद्धगु औषधीया वर्णन याना तःगु दु। थुगु विषय भीसं

अनुमान यायेफूकि आपालं हितसुख मंगल ज्वीगु आरोग्यसुख सम्पन्नगु अर्थे अष्टमंगल। थुगुहे प्रकारं ज्योतिष शास्त्रेनं धयातःगु दु— ग्रहगतिया पाखें ज्वीगु दीनदशा निवारणया लागिनं अष्ट-मंगलया चिन्ह्यात प्रयोगे हयातःगु खनेदु। एवंप्रकारं दर्शनशास्त्रेनं उल्लेख जुयाच्वंगु दु— आध्यात्मिक दर्शन प्रतिपादन यायेलागी सुन्दर-शान्त विशुद्धितत्त्व बोधगम्यया रूपे थ्वहे अष्टमंगल चिन्ह्यात कया तुलनात्मक उपमाद्वारा आपा आपालं संशय समाधान यायां तार्किक जनपिन्त सन्तोषप्रदान याना वैच्वंगु नं खनेदु। झीगु समाजे गुगुँ संघसंस्थात दु अमिगु संघसंस्थान्तर्गत गन गबले संस्थायागु माग पूर्तिया निम्ति जुलुस वनी, भाषण वी, प्रचार याई, उगु समये सुपाचं तीजक चन्द्रसूर्य पिहाँवैथ्यं थुगु सुन्दर शान्तगु अष्टमंगल चिन्ह अङ्कितगु झण्डा फररं ब्वयेका पिहाँ वेधुंकी। थ्वहे ख, गुगुं संघसंस्थाया अभिप्राय पूर्तिया लागि साक्षि खः निशान खः प्रतिज्ञा खः। सायद थ्व अष्टमंगल चिन्ह्या आत्मतत्त्व दर्शक जनपिसं बुझेज्वीमा मज्वीमा न्ह्यागु थजू थुगु चिन्ह्यागु ध्रुवसत्य दु धयाथ्यं थःगु संस्थाया प्रतिज्ञा सफलज्वीगु अटल विश्वास कया थुगु अष्टमंगलया झण्डायात फररं ब्वयेकाहे वैच्वनी। धायेमाल लिच्छवीकालंनिसें ह्या मल्लकाल तथा शाहकाल पर्यन्त राष्ट्रियमुद्राय नं थ्वहे अष्टमंगलया चिन्ह्यात स्थानविया सन्मानपूर्वक ब्यवहार याना वैच्वंगु खनेदुः— लिच्छवीराज प्रथम मानदेव तथा अंशुवर्मायागु ताम्रमुद्राय नं ध्वजाङ्कित मुद्रा प्राप्त जुयाच्वंगु खनेदु। एवं, उत्तरलिच्छवि कालयागु कुटिललिपि अंकित पशुपति मुद्रायनं कलशाङ्कित ताम्रमुद्रा उपलब्ध जुयाच्वन। थनं लीपा मल्लकाल शासने— पार्थिवेन्द्र, भाष्कर, महीन्द्रसिंह, जगज्जय, ज्योतिप्रकाश तथा जयप्रकाशपिसनं थ्वहे अष्टमंगल शुभचिन्ह परियुक्त याना वयाच्वंगु खनेदु। तदन्तर भक्तपुरया भूपतीन्द्र व रणजित सुकीमुद्रायनं कलशांकित याना वैच्वंगु खनेदु। थनंलीपा जव शाहकाल प्रवेश जुसेंली पद्म व शंख अंकित मुद्रा प्रारम्भ जुल, खःजा राष्ट्रपिता श्री ५ त्रिभुवनया सिल्वरया म्यागवंगु ढ्याके हानं कलशांकित जूगु खनेदत। वर्तमान गुगु प्रचलित छटकावंगु नोटस अष्टमंगलयुक्त पूर्णकलश सुसज्जित याना ब्यूगु खनेदु। झीसं अपूक हे अनुमान यायेफु थथ्य राष्ट्रियमुद्राय अष्टमंगल चिन्ह छाय समावेश यानावैच्वन धैगु विषय— गुगु अष्टमंगलयागु क्रियाकर्मगुण यागु प्रतिनिधित्व यायेगु सामर्थ्य सुसम्पन्न जुयाच्वंगुलींहे खै। अझ कान्तिपुर उपत्यकाय दुने कुशल कलाकारपिसनं गुलि— कलापूर्ण— भव्य प्रासाद, विहार, मन्दिर, आगम, कूटागार, रथयान, मण्डल, गृहद्वार, तोरण, स्तम्भ तथा धर्मधातु, वज्रधातु, चैत्य इत्यादि निर्माण याबलेनं उपयुक्तस्थाने शास्त्रोक्त प्रमाणानुसार थ्वहे अष्टमंगल चिन्ह अंकित याना शोभावृद्धि याना थकल।

थुलिजक मखु विभिन्न क्षेत्रे विविधप्रकारं थ्वहे अष्टमंगलयात सुन्दर शान्तगु मंगलयुक्तगु आदर्श व महत्वपूर्णगु जुयानं अष्टमंगल प्रचार व प्रसार सम्बन्धी आन्दोलन मचेजुयावन धासान म्वासी धाइथ्यं मज्वं। कारण छायधासा झीसं खनाहे ज्वनागु खः नेपाया सांस्कृतिक नियमानुसार- यज्ञापूर्न्हीबले त्वात्वाया स्थानगणेश द्यवैवले थासंथासे मन्दिरे विहारे योसिं स्वाईवले कखागा धका कखायेका तै। उगु कखागायनं अष्टमंगल अंकित याये धुंकी। थुलिजक मखु चीन जापान ल्हासां वैगु तास तिनिखा क्वेचिङ् धागु उत्तमगु वस्त्रेनं थ्वहे शिल्पकलां भरे जुयाच्वंगु खने दैच्वनी। थुकि विदित जुल वस्त्रकालयनं थुगु अष्टमंगलयागु स्थान दु। थथ्यहे यले पूर्णचण्डी भुजा द्यवैबलेनं विशेषप्रकारया अष्टमंगल चिन्ह सजेयाना तै। एवंरीत गुंला मतयाः (दीपयात्रा) वैवलेनं गुगु मत्यामढी धैगुलिनं थ्वहे अष्टमंगल अङ्कित मढि छायावै। गुकिं अवगत जुल खाद्यान्न पदार्थेनं थुगु मंगलचिन्ह पवित्र याना वैच्वन। थुगुप्रकारं गुगुं वहिविहारया गन्धुलिदेव व कापाआजु एवं सम्यक्देवता आदिपिन्त अलंकारयारूपे छगुनं छगु अष्टमंगल चिन्हया तिसां तियकातै। ने. सं. १०८५ सालं स्वयम्भू विकास मण्डलद्वारा यंदेशया सम्यक्देवता गोपुच्छगिरीपर्वत स्वयम्भूस्थान विज्याकूवले जिं खनागु दु कि— न्यतपसलछेंया दीपंकर सम्यक्देवतायाके अष्टमंगल च्वागुलिं घाना बांलाक तिसां तियेका छायपातःगु खना। अकिं स्पष्टजुलकि थुगु अष्टमंगल अलंकारया रूपेनं भागकागु दु धैगु सिल। थुगुहे रूपं देव व मनुष्यपिं वासंच्वनीगु बिहार मन्दिर आगमस्थान व ननी, चूक, लाछि एवं गलिगलीच्वंगु छेंतकनं थुगु अष्टमंगलसहित यानातै। थुकीं बुझेजू आवासस्थानेनं दुथ्याकाच्वंगु खनेदत। एवंप्रकारं झीसं प्रयोगयाना वैच्वंगु वसुजात (भाडावर्तन) कलश, आमखोरा, कचौरा, थायभू, बलभू, पूजाभल, ग्वेकावाता, कलं, त्वायदिवा इत्यादिसं उत्कीर्ण याना तेधुंकी। थुगुहे प्रकारं- सिंवस्तुक (फर्निचरेनं) अष्टमंगल चिन्ह सुलाच्वंगु खनेदु- चुक्ति, वप्पा, पिला, सन्दुस, कपिपोंचा खःचा ईत्यादि। हानं चित्रकला सम्बन्धीनं विचारयाना स्वत धासनं उगुक्षेत्रेनं स्थानोपयुक्त लुखाकुसे चाचिं च्वैवले, आगमे धकिं तैबले, पौवाहा, तुलांपौः विलंपौः इत्यादि च्वैवलेनं चित्रकारीतेसं थुगु अष्टमंगल चिन्ह च्वये धुंकी। अज, थुलिजक मखु आर्थिक क्षेत्रेनं विचारयाना स्वतधासा उकीदुनेहे सामाजिक जीवन सुसम्पन्नया लागि स्वस्तिकल्याण मंगल ज्वीगु सम्भनाय थ्वहे माँगलिक चिन्ह थायेथासे अंकितयाना वैच्वन, थ्वखँजा च्वेनं उल्लेख ज्वीधुंकल। थुगु अष्टमंगल चिन्हयागु विषये धार्मिकक्षेत्रे तधंगु प्रभावलागु खनेदु, गथेकि— तीर्थयात्रा, व्रत, होम दीक्षादि विविध संस्कार क्रिया-काण्ड ज्वीवले यजमानपिगुगछे अनुसार सुवर्ण रूप्य विविधधातुयागु अथवा चायागु एवं भोंयागुजक

जूसां निर्मितयाना न्ह्योने तेह्यि धुंकी । खजा थ्व अष्ट मंगलयागु चर्चा सर्वप्रथम धार्मिक इतिहासं हे शुरू जुयाच्वंगु खनेदु । थ्वीसं थुगु अष्टमंगल छगु छगुया विषय ध्यान आकर्षित याना विचारयाना स्वतधासा छगु छगु चिन्हया छगु छगु ऐतिहासिक स्थान सिद्धजुयाच्वंगु थ्वीगु धार्मिक इतिहासं कनाच्वंगु दु ।

श्रीवच्छयागु	उत्पतिकथा	मणिलिङ्गेश्वर	साँखुखड्गजोगिनी
पुण्डरीक	”	गोकर्णेश्वर	गोकर्णेश्वर महादेवस्थान
ध्वज	”	कीलेश्वर	सकचांगु नारायणस्थान
कलश	”	कुम्भेश्वर	यलकन्ती कुम्भेश्वर
चामर	”	गोपालेश्वर	फर्पिङ गोपालेश्वर महादेवस्थान
मत्स्ययुग्म	”	फणिकेश्वर	फर्पिङ शेषनारायणस्थान
छत्र	”	गन्धेश्वर	चोभार आदिनाथस्थान
शंख	”	विक्रमेश्वर	आदेश्वर महादेवस्थान

थुगुरूपं च्यागु मांगलिक चिन्हं च्यागुहे ऐतिहासिक स्थान निर्देशन याना तल, उगुहेरूपं थ्वीगु साँस्कृतिकपर्व विषय दुने दुने न्ह्यानाच्वंगु विविध ग्रन्थनं न्ह्वंवानाच्वंगु खनेदु कि- थ्वहे च्यागु चिन्ह विषय च्यागुहे थःगुहे विशेषता दैच्वंगु धर्मग्रन्थनं खने दैच्वंगु दुः—

श्रीवच्छ—	अशीतिव्यञ्जन विशुद्धिस बाँलाक उल्लेख जुयाच्वंगु दु ।
पुण्डरीक—	विविधपुष्पविषय चर्चा जुयाच्वंगु पुष्पचिन्तामणि ।
ध्वज—	ध्वजावरोहणविधि पुस्तक ।
कलश—	सुवर्णकलशध्वजावरोहण पुस्तक ।
चामर—	हिमालयखण्डया सायागु चर्चा ।
मत्स्य—	मत्स्यपुराण
छत्र—	छत्रावरोहणविधि पुस्तक ।
शंख—	रत्नपरीक्षान्तर्गत शंखचर्चा व शंखपूजाविधि पुस्तक ।

थुगु अष्टमंगलया विषय बांलाक सियक्य सयक्यगु जिज्ञासादुपिं सज्जनपिंसं नेपाया संस्कृति भण्डारया दुने दुहांवना छक स्वतधासा अभ्र विस्तृतरूपं ज्ञानप्राप्त जुजुं अष्टमंगलयात यथार्थरूपं परिचित जुया सन्तोष प्राप्त जुई ।

अन्तस थ्व आशा व प्रार्थना दुकि उपरोक्त वर्णित अष्टमंगलयागु उद्देश्य व दर्शन अनुसार सर्वथा सर्वकालं प्राणिमात्रयात मंगलसुख प्राप्त ज्वीमा । अस्तु ।

[भीगु] शिलापत्र

<u>शिलापत्र—रूपलक्षण</u>

भीगु धर्मलेख शिलापत्रया आकारप्रकार रूपलक्षण विशेषयाना निम्नभाग भतिचा चीव्याजुया, च्वे व्वह्‌पाखे व्वहँजायेका भति भति तब्या जुजुं शिरोभाग थ्यों लिसे गोलाकार यायां च्वामुसे च्वंका वांलाक दयेका तःगु खनेदु। किनाराय छचाख्यलं पलेह्‌लया बुट्टा, अग्निज्वाला-या आकार एवं गुलिच्याग़ु चाकलागु बुट्टा व घांय्‌ गुजि आदि पुष्पमाला आकृति सहित याना तयातै। निम्न भाग पद्‌माकार आसन दयेका पद्माकारयानां तै। गन गनं धर्मचित्त उत्पत्तियापिं दानपतिपिंगु नामाङ्कित सहित प्रतिमा शालीक तया शोभायमान याना तःगुदु। शिरोभागेजक कारणविशेषं धार्मिक चिन्ह देवदेवीया मूर्तित कियातै अथ्येहे हरिश्चक्र, गजचक्र, धर्मचक्र एवं शंखचक्र। गनं चैत्य, वज्र, विश्ववज्र, खड्ग, सफू तया तःसा मेथाय्‌ कर्त्तिपात्र, विन्दुपात्र, धर्मपात्र, तथा त्रिशूल, गडा, कमण्डलु एवंप्रकारं अष्टमंगलया चिन्ह व देवदेवीया ज्वसा छगु छगु शुभ-चिन्ह प्रदर्शितयाना तै। एवंरीत रञ्जनालिपियातनं स्थान विया सप्ताक्षर कुटाक्षरनं अंकित याना तःगु दु। धार्मिक चिन्हाङ्कित अतिरिक्त जल जन्तुया प्रतीक स्वरूपं न्यांया मूर्ति गनं स्थलजन्तुया प्रतीक कामधेनु सा, दोह, एवं आकाशचरया सम्भनाया रूपे ह्मयेखा आदि कियातगनं खने दैच्वनी। एवंप्रकारं अलङ्कारया रूपे लेखारम्भया च्वसं हार अर्द्धहार किङ्किणीजाल बुट्टानं संयूक्त याना तःगु खने दु। प्रायः प्रत्येक शिलालेखे दिनरात्रिया साक्षिस्वरूपं चन्द्र, सूर्यनं अङ्कित याना वयाच्वंगु थ्व परम्परा थौं तक्कनं विद्यमानहे तिनी। उकीसनं विविधलिपि–ब्राम्हि, गुप्त, कुटिल एवं रञ्जना, नेपाली भाषालिपि आदि आखलया कवच फिना थासंथासे च्वना उपस्थित जुया च्वंगु भीगु धर्मकला व संस्कृतिया साक्षि स्वरूप भीगु धर्मलेख पत्र हे खः।

शिलापत्र— (लेखन शैली)

ध्वीगु धर्मलेख शिलापत्र च्वयेगु परम्परागत नियमानुसार थथ्ये खनेदु— लिच्छविशासनया अभिलेखे, प्रायः सर्वप्रथम मानगृह, कैलासकूट भवन, एवं भद्राधिवास भवन आदि राजप्रासादयात प्रशंसायाना तदन्तर लिच्छविकुलयात वर्णनयाना अनंलि थपिसं यानावैच्वंगु व्यवस्था, धर्मकीर्ति अतीतराजा पिंगु स्मरणे भविष्य भूपतिपिसनं अनुशासन पालनयाना न्यंक्येमा धैगु आदि विषय-यात कया अन्तस संवत्सर दिनाङ्क उल्लेख याई। प्रायः देवतापादपीठलेखे जक संवत्या ल्याख दिनाङ्क प्रारम्भवाक्ये उल्लेखयाना वयाच्वंगु खनेदु। मल्लकालीन युगेजक थथ्ये खनेदु कि, सर्वप्रथम गुरुदेवता वन्दना स्तुति याई अले थःगु मातृभूमि–देवभूमि–जन्मभूमि स्वदेशया वर्णनया नापनापं संवत् महिना पक्ष तिथि एवं योग नक्षत्र, वारया भाव निश्चित याइ, तत्पश्चात् धर्मलेख–शिलापत्र स्थापना यायेमागुया उद्देश्य व्याख्यायाना धयाच्वनी, सम्यक्संकल्पना जायेका थःगु मनया भाव प्वंका व्यक्तयाना च्वनी, जब थुलिखँ च्वयेसिधेवं थःगु धर्मकीर्ति अमरजुयेमा धैगु शुभकामना याना कल्पानकल्पपर्यन्त चिरस्थिति हयेत वसुंधरा, चन्द्र, सूर्य साक्षि न्ह्योने क्यनातै। अले गुगु धर्मकीर्ति अपहरणयाइपिं लोभि पापिजनपिन्त सराप वियाच्वनी— "स्वदत्तं परदत्तं वा यो हरति वसुधरां, षष्ठीवर्षसहस्राणि विष्टायां जायते क्रीमिः"। धका, थुलिजक मखु पंचमहापातक आदि चतुर्दशमूलापत्ति लायेमा धका इत्यादि भयंकर विवरण न्यंकाच्वनी। साथ साथे गुगु धर्मकीर्ति संगुह्म सज्जनपिसं निदानयाई संरक्षण याई अपिं सकलयात आयु आरोग्य सुखसम्पति आदि सप्तवृद्धि लाभजुया परत्रस मोक्ष–सुख–दिव्य–सम्पति प्राप्त जुयेमा धैगु इत्यादि वर्णननं सहितगु ध्वीगु धर्मलेख शिलापत्र हे खः।

शिलापत्र— स्थापना उद्देश्य

ध्वीगु धर्मलेख शिलापत्र श्रद्धालु धर्मप्रिय सज्जनपिसं स्थापना यानावैच्वंगु विविध कारण थ्व हे खःकि, देश, नरेश, एवं प्रजागणपिन्त सुख-समृद्धीया लागी पुण्य अभिवृद्धि कामनायासे अनेक धर्मकीर्ति विहार, मन्दिर, मठ, दिगी एवं आगंछें देकावन। गुलिसिनं जनहितसुखया निमित्ति थासंथासे धर्मशाला पाठशाला एवं चिकित्सालय सतल फलेचा देकल। गुलि लोकजनपिसं यातायात सुविधाया कारणे मार्गनिर्माण, सेतुनिर्माण, जढुं, तूं; हिटी तथा पुखू दयेका तान्हो लंकेत वृक्षारोपन याना विश्रामस्थल फलेचा समेत तयारयाना वन। एवं प्रकारं भिक्षु श्रमण ब्राह्मणादि आचार्य गुरुपुरोहित व अनाथ, बाल, वृद्ध आदि याचकवृन्द पिन्त समेत दानप्रदानया निमित्ति

सम्यक, नराँ, पञ्चदान, तुलादान तथा सदावर्त इत्यादि वीगु दानदत्त गुठी तयावन। गनं गनं विविधदेवता सेवाधर्म, व्रत, उपासना, तीर्थयात्रा, धर्मयात्रा व प्रदक्षिण आदि पर्व उत्सब जात्राया वर्णन जुयाच्वनी। गुलिं धर्मात्मापिसं देशोपद्रव विघ्नशान्तिया कारणे अहोरात्रयज्ञ, सहस्राहुति, लक्षाहुति एवं कोट्याहुति यानावन धैगु उल्लेख जुया च्वनी। गुगुं थासे देशवर्णन युद्धपर्व कोटपर्व आदिया गाथा न्यंकाच्वनी। अथेहे राष्ट्रनायक व देवतापिंगुनं प्रशस्तिया धारा प्रवाहजुयाच्वनी। गनं मन्त्राक्षर, धारणी, स्तोत्र कियातै गनगनं सतीत्व धर्म, राजभक्ति देवभक्ति आदियानं व्याख्या न्यंकाच्वनी। गुगुं थासेजा, वैदेशिक आक्रमण अराष्ट्रिय तत्त्व प्रवेश तथा दैविकप्रकोप— (भूकम्पादि अतिवृष्टि, अनावृष्टि, दुर्भिक्ष, अनिकाल, महामारी) आदि विविध दुर्घटनाजूगु अशान्तिपूर्ण बयान च्वयातै। हानं, गुगुं अभिलेखे अतिथि आगमन विदेशी एवं स्वदेशी महानुभाव पिंगु श्रद्धाचन्दा-द्वारा जुयावंगु निर्माणकार्य एवं प्राचीन कीर्ति जीर्णोद्धार आदि शुभकार्यया विवरण उल्लेख याना तयातै। पुनः शिक्षा विकासया निमित्ति थासंथासे कर्तव्य व अनुशासन विषयग्यात कया नियम निष्ठाचार धर्म–उपदेश आदि भविष्यवाणी एवं अतीतकथाया संभ्कना न्यंकाच्वनी। हानं मेमेथाय विविध देवदेवी प्रस्थापन दिवसया स्मरणे वर्षवंधन पूजा दिनयज्ञ वुसाधं यायेगु व आवश्यकीय सामग्रीया धलपौ समेत च्वयातै। गन गनं धर्मकार्य चिन्तायापिं अथवा धर्मकीर्ति संरक्षण निमित्ति नियुक्तजूपिं कार्यकारिणी सदस्य गुठीयार तेगुनं नामाङ्कित जुयाच्वनी। थुलिजक मखु हानं दिवंगत आत्माप्रति शान्तिकामना याना श्राद्धगुठी चलेयायेगु तथा देवदेवतापिन्त लःपुईं छायेगु, अलंकार दोहलपेगु मन्दिरे श्रृङ्गारपतार निम्ति छत्र ध्वज पताकादि अर्पण यागू व सुवर्णकलश छत्रावरोहन कार्य सम्पन्न जूगु समेत उल्लेख जुया च्वनी। थथ्यहे मेमेगुनं च्वयातःगु दुकिः जातिधर्म दृढस्तर व विशुद्ध यायेगु प्रथा, गढप्राकार निर्माण, क्वाठ निर्माण एवं राजशासन थितिरीतिया वन्देज, पञ्चकीर्ति व्यवस्था, राज्याभिषेक उपलक्षे हुईकूगु नृत्यवर्णन तथा रहस्यमण्डल आच्छादन प्रतिष्ठाकार्य एवं गुहाप्रवेश वर्णन सम्वन्धी इत्यादि उल्लेख नियम प्रमाणित दैच्वंगु नं भीगु धर्मलेख शिलापत्रया परम्परा व पद्धति हे खः।

शिलापत्र–क्षमता

भीगु धर्मलेख शिलापत्र उपर्युक्त गुण, ज्ञान, धर्म एवं शिक्षा आदिया निष्पक्ष इतिहासया साक्षि जुयानं वृद्ध तपस्वी पिंथ्यें स्थिरासनयाना चिकु, तानो, फे वसनं, घनघोर वृष्टि जूसनं, अज्ञानि मूर्खजनं सौखिं यिलाव्यूसां ईचा च्वसां पांशुपिशाचथें धुलंव्छाका च्वनेमासां, अपराधी

पिन्तथें न्हुतुन्हूसां, अपवित्रस्थाने च्वनेमासां न्ह्यागु अपराध कर्मयासां दुःखकष्ट सामनायाना देशाभिमानया भःएडाञ्वना निष्पत्तरूपं प्राचीन कालंनिसें सत्यवाचा ल्हाना थःगु वक्तव्यपत्र न्यंका-च्वंगु गुगुखः भीगु धर्मलेख शिलापत्तक शासन।

शिलापत्र–भविष्यप्रतिज्ञा

भीगु धर्मलेख शिलापत्रं, पुण्यानुमोदना यास्यें देश, नरेश एवं जनताप्रति सद्भावना व्यक्तयायां वैच्वंगुदु कि, थुगु पुण्यया प्रभावं सर्वत्र सर्वदा कालं देशे सुखशान्ति जुयेमा, देवतानं वखतवखते जलवृष्टि यायेमा, सयेसामा अभिवृद्धि जुयेमा, लोकजनपिं दुःखि पापि सुं मजुयेमा, जुजुनं सदां धर्मनं राज्यप्रतिपाल यायेमा, अनेक भैषज्यजात शक्तिसमर्थ दयेमा, गुगु गुगु मनं भालपाले जुवपिन्त अमित उगु उगु सकतां निर्विध्नपूर्वक ननानं मनोरथ पूर्ण जुयेमा। थःगु देशया सभ्य संस्कृति कलाकौशल ज्ञानविज्ञान समुन्नति जुयेमाल। यावत् प्राणिपिनि रोग शोक दुःख दुर्मन अज्ञान क्लेश सदां नाश जुया व यावत् चन्द्र सूर्य मेदिनी दतले थुगु धर्मकीर्ति स्थिर जुयेमाल धका शुभकामना यानावैच्वंगु गुगुखः भीगु धर्मलेख शिलापत्तक शासन।

शिलापत्र–प्रचार

भीगु धर्मलेखशिलापत्र धर्मप्रेमी सज्जनपिसं स्थापनायाना तैतल– विहार, मथ, आगंछें दिगी धर्मशाला सतल मण्डप एवं टोल ग्राम, नगर, चूक, ननी व मार्गमार्गान्तरे घाट पूल तीर्थ आदि स्थानस तथा गढ, प्राकार, प्राङ्गण विशाल भवन, मन्दिर राजप्रासाद आदिसं श्रद्धापूर्वक तयातल। अन्य भूगर्भस, लखेदुने व खुसीया दथुस एवं वृक्षमूले, बुंया द्यागिमे गन गनं व्छासे व श्मशाने तयावन। गुगुंथासे देवतात्मक रुपे भावना याना पूजायाना तल। गनं अदृश्य अभ्यन्तरादि स्थान आगमस। गनं देश ग्राम नगरं पिने सुदूर पर्वतया च्वकाय थ्यंक स्थापना याना वई च्वन गुगुखः भीगु धर्मलेख शिलापत्तक शासन।

शिलापत्र–भाषासेवा

भीगु धर्मलेखशिलापत्रे मागधी पालि भाषा संस्कृत भाषा तथा नेपालभाषा अन्य खस पर्वत्या– गोरखाली (नेपाली) वर्तमान राष्ट्र भाषा एवं किरात भाषा व भोटभाषा आदि स्थान-स्थानान्तरे च्वना थःगु भाव व्यक्तयाना अनेक धर्म संस्कृतिया इतिहास न्यंका वैच्वन। प्रायः नेपालभाषायात अतष्परं नेपाल भाषा– अतष्परं देशभाषा धका नं उल्लेख यानातःगु गुगुखः भीगु धर्मलेखशिलापत्तक शासन।

शिलापत्र-लिपि

झीगु धर्मलेख सिलापत्रे-सर्वप्राचीन लिच्छविपूर्व ब्राह्मी (अशोक) लिपि, पूर्वलिच्छवि (गुप्त) लिपि, उत्तर लिच्छवि (कुटिल) लिपि, एवं प्राचीन नेपालभाषा लिपि, रञ्जना (सुन्दर) लिपि, नापनापं प्राचीन देवनागरी (नन्दीनागरी) लिपि, पाचुमोल (सममुण्डाक्षर) लिपि, भुंजिमोल (मक्षिमुण्डाक्षर) लिपि, (चन्द्रपुलिङ) लिपि, आदि वर्तमान देवनागरी लिपि, तिब्बती (त्रिविष्टप ?) लिपियाक्यें उल्लेख यानातःगु खनेदु। थुलिजक मखु कि, अज, कान्तिपुर हनुमानढोकाय च्वंगु धर्मधारा जलधेनु धालसां जदुंने च्वंगु शिलालेखे कवीन्द्र जयप्रतापमल्लजुजुं थःगु विद्वता परिचय वीया लागी झिन्यातजि प्रकारया निम्नलिखित विविध लिपि उल्लेखयाना तःगु खनेदु सर्वप्रथम गोलमोल, पर्सि, तिरहूति, रञ्जा, माझेपात, देवनागर, सेंयाउछेन, गौत्रि, अर्व्वी एवं कयथिनागरी, कटाक्षर सेंया उनेत, नेपाल भाषा तथा काश्मिर, फिरिङ्ग समेत। गन गनंजा सप्ताक्षर (मनोग्राम) कूटाक्षर जक क्रिया तःगु शिलालेखनं उपलब्ध जुगु खनेदु। उपर्युक्त लिपिया अलंकार सहितगु गुगुखः झीगु धर्मलेख शिलापत्तक शासन।

शिलापत्र- उपयोगिता प्रमाण

झीगु धर्मलेख शिलापत्रं टोल, ग्राम, नगरे दना विशुद्ध ऐतिहासिक भाषण नित्तरूपं सदां जागरण जुया प्राचीनकालंनिसे तूर्यताडावचर पुया न्यंकावैच्वन, गुगु धयावैच्वन उगु हितवचन–तथ्यवचन–अतीतवचनयात मतापहलं याना सना हाला जुगु खना संदिग्ध समाधी च्वनाच्वन, गुगुं उखें थुखें छितरवितर जुयाच्वन गनं देशंपिने बुंया थागिमे, जोले, पुखु, हिटी जढुंया क्वसं च्वनानं नेपालया विविध परिस्थिति—जाती, प्वलेथ्यें नेपाया दशा जन्मलग्न ज्याना कनाच्वन, थौंया पञ्चायत शासने दैवज्ञ समान सहयोगी जुयाच्वंह्म विना शस्त्रं विजययायगु प्रमाणपत्र ज्वना युगयुगनिसें झीगु न्ह्योने दना आत्म विकासया खँ ल्हायेत वयाच्वनः—

प्राचीन अभिलेखया अभाव मनुष्यजाति थःगु संस्कृति उन्नतयायेगु असमर्थ जुई। थुकींहे मानव समाजयागु इतिहास कनी। वेकयागु हे सल्हाकया देश, जाति, राष्ट्र एवं माहापुरुषपिंगु रहस्य प्रकट यायेगु अमोघ साधन प्राप्त जुयेफै। अनयागु हे सबूत प्रमाणं गुगुं जाति सजीव जुयेत थःगु उन्नत यायत उकीहे दृढत्तर विश्वास जुया अग्रसर जुयेत वेक विना मेगु निगु साधन मदु। वेकयागु हे संझना अतीत गौरव तथा घटनाया उदाहरण याक्यें मनुष्य जाति एवं राष्ट्र गुगु संजीवनी

शक्तिया संचारण जुई उकी अनयागु हे प्रमाण, सिवाय मेगु आधारभूत उपाय सुरक्षित यायेगु मेमेगु साधन याके प्राप्तजुईगु असंभवथ्यें च्वं। शिक्षित समाज वेकयागु गुण लुमंका वेकयागु हे भूतकालयागु अतीतस्मृति तथा भविष्यतकालयागु अदृश्य सृष्टियात ज्ञानरुपी रश्मिद्वारा सदां प्रकाश ह्यावी। मर्त्यमण्डले गुगुजातिया साहित्यभण्डार उवलेतक पर्याप्त जुल धैगु माने याईमखुनि गबलेतक धर्मलेख शिलालेख इतिहासरुपी अमूल्य गौरवपूर्ण स्थानया प्रमाण प्राप्त मजूतले। गुपिं अधपतनं जूपिं सुथुहा अवस्थाय लानाच्वंपिं जातित उत्थान व जागृतिया निम्ति गुलि साधनता आवश्यक जुई उलि साधनमध्ये इतिहासनं छगु सर्वोत्कृष्ट एवं परमावश्यक साधन खः। वहे मनुष्य जातिया सच्चा शिक्षक खः। अतीतया स्मरण भविष्य सुधारया निम्ति झलक एवं वर्तमान उन्नत जीवनया लागी उत्साहवर्द्धक प्रेरण खः। गथे सिनेमा भवने विभिन्न घटनाया संपूर्ण चित्र झीगु मिखाया न्ह्योने वयाच्वनी उगुहे प्रकारं धर्मलेख सिलालेख (इतिहास) उगु जमानायागु आचार विचार धार्मिक भाव रहनसहन राजनैतिक एवं संघ संस्था व शासन पद्धति विविध घटना इत्यादि खँः सीक्येगुया लागी संझनाया रुपे छगु सुन्दर चित्र प्रतिविम्व झीगु समग्रे प्रस्तुत याई। उकीयागु हे भावं पूर्वजपिंगु गुणगौरव ह्मसीका अवनत जातन परस्पर द्वेषभाव परित्याग याना थथपिनि संगठनशक्तिया संचारण याना राष्ट्रियता याना एकसूत्रे आवद्धयाना वी। उकीयागु हे वचन प्रमाण मकासे सशस्त्र धन व बुद्धि यको दसां जवर्जस्ती सुनां सुयातनं कदापि खण्डन मण्डन याये फैमखु।

इत्यादि उपर्युक्त प्रमाण गुण ज्ञान शिक्षा धर्म राष्ट्रियता सुधार एवं उद्धार कार्य विषयक आधारभूत प्रमाण दयाच्वंगु गुगुखः झीगु प्राचीन लेख परमोपयोग साधन भापा सुरक्षित यायेगु सकल सज्जनपिगु कर्तव्य व धर्म खः। गुगुखः झीगु धर्मलेख शिलापत्तक शासन।

शिलापत्र-अन्तर्राष्ट्रिय दृष्टि

झीगु धर्मलेख शिलापत्र सर्वोच्च हिमालय मणि मुकुट याथ्यें शोभायमानगु नेपालदेशया अभिलेख विशुद्ध ऐतिहासिक लेख अक्षरशः सत्य प्रमाणं जाया च्वंगु-वहि, विहार, गली, ननी, चूक एवं मन्दिर आदि थासे च्वंगु उखे थुखे अन्वेषण व अनुसन्धानयाना अन्तर्राष्ट्रिया ख्याति प्राप्त इतिहास प्रेमी विद्वान् पिसं आपालं बुद्धि व समय सम्पत्ति एवं परिश्रम खर्च याना कया च्वंका च्वन।

अज, गुगुली कि, अमिसं आपालं अध्ययन यायां सारगर्भितगु नेपाया आत्मकथा अवबोध याना कया प्राचीनलेख विद्यासम्बन्धी रहस्य उद्‌घाटन याना इतिहास जगते अमिसं न्हूगु देन विल, गुकीयागु सारांश लेख च्वया सफूनं पिकया ज्ञान उपार्जन याना वयाच्वन धैगु सर्व विदित जू।

थुगु प्रकारं अन्तर्राष्ट्रया सन्मान प्राप्त जुया च्वंगु गुगुखः म्हीगु धर्मलेख शिलापत्तक शासन।

शिलापत्र–स्वागत

म्हीगु धर्मलेख शिलापत्रया गुण गौरवप्रति स्वागत सत्कार यायेत अन्तर्राष्ट्रया प्रख्याति प्राप्त इतिहास प्रेमी विद्वानपि चीनया हुयन्साङ्ग, संदेशया तारानाथ हाँलोचावा, अन्य फ्रान्सया सिल-भेन्लेभी, जापानया ताकाकुसु व कावागुची, भारतया हरप्रसाद शास्त्री, विनयतोष भट्टाचार्य एवं महापण्डित राहुल सांकृत्यायन, भगवानलाल इन्द्रजी। इटालिया जिसेपटुची व इसेनोली तथा पेटीक अथोहे विलायतया सेसिल वेण्डाल आदि विविध अन्तर्राष्ट्रया विद्वानपिं सूदूर मार्ग निसें वया अन्तर्राष्ट्रमित्रताया पूजाभः ज्वना अमूल्य समय संपत्ति बुद्धि एवं परिश्रम रुपी श्रद्धाया पूजा जोलं तया प्रशंसाया सिलपादे छाया टोल ग्राम नगरे एवं स्थान स्थानान्तरे अन्वेषण व अनुसंधान याना पत्ता लगेयाना अतिकं प्रशंसायाता वंगु गुगुखः म्हीगु धर्मलेख शिलापत्तक शासन।

शिलापत्र–तिरष्कारता

म्हीगु धर्मलेख शिलापत्रे उपर्युक्त गुणं सहित जुयानं साहित्यिक वन्धुपिसं अजन गुलिस्वे मागु ख उलि सोगु मखु, थुगु अभिलेखया लेखत। परं, विदेशिपिं वया स्वया ब्वना थुईका वन। गुगुखः अखण्ड ज्वलन्त प्रमाण रूपी म्हीगु देशया परमसाक्षी शिलालेखत। परन्तु अपशोच! मृतसंजीवनी उपदेश दसां अर्थात् म्वा म्वा हे स्वर्ग वनेदैगु दिव्योपदेश उल्लेख जुया च्वंसां पारख याये मसःगुलिं गुगु धर्मलेखत तंगलथ्ये जुयाच्वन। कारण विविध भाषा भाषी विद्वान जूसां "प्राचीन नेपाल लिपि" ज्ञान मदुगुली याना उक्त प्राची लेखत मिखा काँह्म वँ पुना महारत्न लुयावगु उपमा समान म्हीगु अवस्था जुयाच्वन।

अतएव, आशाजक मखु परन्तु विश्वास दु। सकल साहित्यिक वन्धुपिसं प्राचीनलिपि सम्बन्धी नं महत्व थुईका चर्चा यायां वनी धैगु, गुगुखः म्हीगु धर्मलेख शिलापत्तक शासन।

शिलापत्र–दुर्दशा

म्हीगु धर्मलेख शिलापत्रे गुलि ज्ञानि गुणी सज्जनपिसं सम्यकदृष्टिं स्वयाच्वन, उलिहे अज्ञानि मूर्खतेसं कुदृष्टिं स्वया गुठीया आयस्ता दत्त अपहरण यायेत प्राचीन धर्मस्थितिया विधि

उपदेश परिलोप यात, भ्री पूर्वजपिंगु अटलकीर्ति म्हासेयायेत सिफसिकं कृतघ्न गुणाहार जुया गुगु उत्कीर्णलिपि थासथासे स्यंका, गनं ल्हें थना, उखें थुखें वेपत्ता यायेत अनेक कुप्रयास याना प्रहारयाना सन। हानं नेपाल संवत प्यस व न्हये सालनं जुल अकस्मातनं यवनम्लेच्छ दुष्टचण्डाल समस्सुद्दीन वयानं वज्रपात जूगुथ्यें अनेक धर्म कीर्ति विध्वंस यानावन धका स्वयम्भू वायव्यकोण-पाखे चम्पकवृक्षया क्वसं च्वना थतः जूगु दुर्दशा व्यक्त याना कनाच्वन। अज प्राचीनलिपि अनभिज्ञया कारणं गुगु शिलालेखयात अनुचित कार्ये परिणत याना ह्याच्वन, गुह्मसिनं मल्तानीगु लोह्मा यासा, मेह्मसिनं त्वाथ लोह्ंयाना बिलः। गुलिसिनं शस्त्र अस्त्र, ज्याभः लभः च्वलेगु ज्याकाल-गुलिं नारिजनपिंसं हिज्याहियेत वसः व्छावायेगु शिलाया रूपे ज्याकाल इत्यादि प्रकारया दुःख कर्म भोग याना च्वनानं थःगु सत्यवाचा मतोतुस्ये धैर्ययाना च्वंगु गुगुखः भ्रीगु धर्मलेख शिलापत्तक शासन।

शिलापत्र–शोक

भ्रीगु धर्मलेख शिलापत्र–लिच्छवि, मल्ल एवं शाहकाल तक्कनं इतिहास घोषणा याना, देशया महान साक्षी नेतृत्व ग्रहण याना, न्ह्यागु दुःखकष्टेन शान्तिवादी जुया, विविध देशधर्म शिक्षाया ज्वलान्ह्यायकं समान लोकया निम्ति आदर्श जुया च्वंसां स्वदेशवासी साहित्यिक पासापिसंनं थुगु प्राचीन लेखत मखं पहः याना च्वन, थुजागु शोक पीडाया कारणं विरहयाना ख्वल, पात्ताले ख्वया, फ्वनाच्वन, भो पृथ्वीमाता ! जिगु भाग्य छु गथे याना ? बुंद्यागिमे थसपाया हाहाकारं म्हया ख्वया हे प्रभु ! नेपालमाता ! जिगु कर्म छु छु याना ? गनं सीथाय ख्वै थ्यें अंगपाखे लिफस्वया स्वैगुं ख्वा मसोसे विमुख निराशा जुया थःगु मनेजक न्हिथं शोकं व्याकुल जुयेका ख्वविया लःपालं कया अतिकष्ट नयाच्वन। अजन, न्ह्यागु दुःख भुक्तमान याये मासां छं स्वैगु लागी हित चिन्तना याना प्रतिज्ञा याना च्वन, अपिं थौं थन थ्वं कापिं थ्यें जुयाच्वन।

अथेनं, धैर्य साधन यायां भावीसन्तति विद्यार्थिपिंत विशुद्ध इतिहास ज्ञान–शिक्षा वी धका तत्परता जुया च्वंगु गुगुख भ्रीगु धर्मलेख शिलापत्तक शासन।

शिलापत्र–शान्त्वना

भ्रीगु धर्मलेख शिलापत्रया रुपलक्षण गुलि सुन्दर व शान्त रूप। शिल्पकलां परिस्कृत यासां, विविध लिपि व भाषा सहित याना, अनेक साहित्य अलकारं जायेका, लोकजनपिंगु सद्भावना संकेतयाना क्यन, भविष्यया लागी गुलि भिंतुना देछाल, साथे अतीत महापुरुषपिंगु गुण वर्णनयात,

गुलि दैविक प्रकोपयाक्यें जुईगु आपद् सहयाना च्वन, गुलि अतिथि विद्वानपिंगु पूजा फयाच्वन उलिहे दुष्टजनपिंगु प्रहारनं सहर्ष स्वीकारयाना कयाच्वन। थ्मीगु देश व धर्मया इतिहास उपदेश बिया परम हितैषी मित्र समान गौरव याना न्यंका थ्मीगु संमुख उपस्थित जुयाच्वम्ह गुम्ह खः वैगु संरक्षण व सम्मानया लागी राष्ट्रनायक श्री ५ महाराजाधिराज सरकार महेन्द्र वीर बिक्रम शाहदेवजुं नेपालया पुरातात्विक क्षेत्रे अगाढ प्रेम व दिलचस्पी तया गत २०१३ साल कार्तिक २७ गते, प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन नं दयका बिज्यात। गुगु ऐन कथं श्री ५ को सरकार पुरातत्व विभाग पुरातात्विक क्षेत्रे न्हू न्हूँगु आयोजनात दयेका वैच्वन। उकी मध्ये अन्वेषण तथा उत्खनन शाखा अन्तर्गत अभिलेख उपशाखा नं स्थापित जूगु दु। गुगु लिपी उपशाखाद्वारा नेपाल अधिराज्यया दुने च्वंगु सम्पूर्ण धर्मलेख शिलापत्रयात आवश्यक सुप्रबन्धया निमित्ते प्रतिदिन विचार विमर्श यायां वैच्वंगु दु।

अतएव, थ्मीगु धर्मलेख शिलापत्र शासन निश्चयनं भविष्ये उज्वल जुई! जुई!!

तोरण

कला व संस्कृति धर्मप्रधान नेपालदेश, गनकि अनेक ऐतिहासिक तथा पुरातात्त्विक वस्तुत उखेंथुखें खने दयाच्वनी। गुबलें गुबलें विहार, मन्दिर एवं आगम राजप्रासाद भवनत सोवनेबलें कलात्मक सुन्दर द्वारेदुने प्रवेशज्वीगु उत्सुकता उत्पन्न ज्वी। थ्वहे सुन्दर कलात्मक लुखाफुसे विविध शृङ्गार युक्तगु कलापूर्ण जुयाच्वंगु भक्तिया जागरण बीगु दर्शन कला संस्कृतिया प्रतीकात्मक भावनां अङ्कित जुयानं निराभिमान साथ सुविनीत स्वभाव क्यनाच्वंगुथ्यं क्वछुना वहे द्वारया दुने विराजमान जुयाच्वंम्ह देवतापिन्त स्वागतया निम्ति न्ह्याबलें तत्पर जुयाच्वंगु खने दै।

गुगु तोरणशब्दया अर्थ क्रमचिन्तामणितन्त्रे थथ्य वर्णन यानातःगु दुः—

तोरणं जगदम्बाया रमणं शिवशक्तयोः
नन्दनतु गणानाञ्च तोरणमुच्यते बुधैः ॥

तो······	तोषण—	जगदम्बा मूलप्रकृतियात सन्तुष्टिबीफुम्ह
र······	रमण—	शिवशक्त्यात्मक विश्वयात आनन्दबीम्ह
ण······	नन्दन—	कामकलाया गणयात हर्षबीफुम्ह

गुगु आगमया स्वंगु विन्दुशब्दया न्ह्योनेच्वंगु छग छग आखः लिकया रहस्यात्मक भावयात संक्षिप्तरुपं 'तोरण' धैगु नाम प्रख्यातयाना व्यवहारिक रुपे ह्यावल। अकिं थुकीयात आगमशास्त्रया महत्वथूपिं पूर्वाचार्यपिसं सन्मान पूर्वक सच्चिदानन्द परमात्मा परमेश्वरया द्वारयाफुसे सुशोभित पूर्वक तयातःगु जुल।

थुगुहेरुपं हेवज्रप्रकाशतन्त्रे तोरण विषयकया मेगुहे अर्थयाना तःगु दुकि; हेवज्र आदि

विविध देवदेवतापिंगु आवासस्थान कूटागार (प्रासाद) ध्यान याइवले स्तम्भ, द्वार तोरण आदिया छगु छगु विशुद्धि कनातःगुली गुगु तोरणयात चतुस्सम्यकप्रहाण धका कल्पना यानातल ।

गनं गनं प्रमुदिता, विमला, प्रभाकरी, अर्चिष्मती आदि दशभूमिया प्रमुखस्थान धर्ममेघा भूमि लाभजुल धैगु तुलनात्मक आभास सुन्दरकल्पना थ्वहे तोरणया आत्मकथाय् दुने सुलाच्वंगु दु। गुगु धर्ममेघा भूमियागु विस्तृत व्याख्या दशभूमिश्वर नामक ग्रन्थे उल्लेख जुयाच्वन। अकिं थुगु तोरणे प्रायः प्यख्येरसं धर्ममेघया चिन्ह सुपाय्‌या आकार प्रकार कियातःगु खनेदयाच्वनी। थाय्‌यंला थुगु तोरणे कियातःगु विविध प्रतीकया आत्मकथा छगु छगुली ध्यानतया अनुसन्धान याना स्वतधासा बौद्ध एवं शैवयागु दर्शनात्मक उपदेश थ्वहे तोरणं कनी। अतएव थुगुप्रकारं धर्म व दर्शन सम्बन्धी गम्भीरतत्त्वज्ञान सुलाच्वंगुली हे थुकीयागु स्थान न्ह्याथाय् न्ह्यावलें विहार व मन्दिरया द्वारोपरी सुशोभित पूर्वक तयातल। थथ्य धर्म व दर्शनयाजक प्रतिनिधित्व यानाच्वंगु मखुकी कला व संस्कृतियानं उच्चकोटि भावना प्रेरित जुयाच्वंगु खनेदु। विभिन्न स्थासे विभिन्न प्रकारया तोरण निर्माणशैली फरक दु धैगु कय् अनुसूचीले प्रस्तुत यानागु दु।

तोरणस सुसज्जित छगु छगु कलात्मक सुन्दर प्रतीकयात गुलि गथेकारणं अङ्कितयात ज्वी धैगु वारे चर्चा शुरु यानागु जुलः—

सर्वप्रथम तोरणया च्वे दथुईलाक निख्यें निह्म नागराजयात ज्वना वांन्यानाच्वंह्म भयंकरमूर्ति जलचरया अधिपति छेपुयात तयातःगु खने दै। थ्वहे छेपुया विषय स्थानीय कलाकारतेगु छगु थुजागु अनुश्रुति दुकि, गुखुन्हु मंजुश्री बोधिसत्व महाचीननिसें बिज्याना श्री स्वयम्भू ज्योतिरूप दर्शनार्थ नेपाल शुभागमन जुल। उगुवखते थन विशाल कालीन्हद जुयाच्वन। थ्वहे कालीन्हदं उत्पन्न जूह्म, अद्‌भुतह्म, भयंकर छेपुयात मवात्त खन। तर, तुरन्त वहे अथाह कालीन्हदेसंतुं विलुप्त जुयाच्वन, मंजुश्री बोधिसत्वया उह्म छेपुयात हानं छक स्वेगु महान् उत्सुकता जुल, अले मंजुश्रीयागु आग्रहकथं छेपुं थःगु यथार्थरूप दर्शन विल। उगु समये बोधिसत्व मंजुश्रीनं आज्ञाजुलकि– भो जलजीव नायक ! छ गुलितक च्वे थहाँवनेफु ? धका न्ह्यंबले आकाशे च्वे थहाँववं भन्दै चन्द्रमायात भागीयाबन, थुजागु अपूर्वघटना खना मंजुश्रीनं वैगु रुप चित्रांकन यात, थथ्य चित्रांकनयागु चालपावे ज्वीसाथ तुरन्त वहे कालीन्हदेसंतुं लुकुविना वन। थ्वहे कारणं थ्वैगु शिरोतरी चन्द्रविम्ब अंकित जूगु खँ ख। छंगु यथावत सम्पूर्णरुप जित क्यनधासा थुकीयागु पुरस्कार स्वरूप छंगु प्रतिमा न्ह्याबलें तोरणया फूसेतया यथोचित स्वागत याना बी धका धागु करालवमोजिम अद्यापि नेपाया

कलाकारपिंसं वहे अनुशासनयात पालनयासे तोरणया प्रमुख अंग थ्व्यंयाना छेपु तेगु चलनयाना वैच्वन धायेमाल। थुगुहे प्रकारं गरुड (वैनतेय) या मूर्तिनं तेगु चलन खनेदु। थ्वहे छेपुया जःखः क्वेपाखे हिटीमंग तयातै— थुकीया मतलव थ्व खः सागर मथनयाक्यं लाभजूगु विशेष प्रकारया रत्नया भुपा ज्वना सुशोभितसाथ उपस्थित जुयाच्वंगु दु। रत्न श्रीसमृद्धि लक्ष्मीया प्रतीक खः। मल (वज्र) देवराज इन्द्रया शस्त्रविशेष थ्व ज्ञानहे शक्ति खः धैगु संकेतयागु खनेदु। गुगु मलःनं प्रहारनं याई साथे घनान्धकार अज्ञानरुपी सुपायूयात चीका अतुलमय ज्योतिप्रकाश वीगु ज्यायाई अकिं। थुकियात शिक्षा बुद्धिया प्रतीकनं संकेया। सुन्दराकृति विविध प्रकारया सुपायूनं अंकित यानातल छायधासा जलश्रोतया आधारज्वी, जलवृष्टि विना भूमिस पिनातःगु न्ह्यागुनं उद्भिद्पदार्थ (शस्यसम्पत्ति- सेसाह्मा) गुबलें सफू ज्वीमखु धासा अले अन्नविना प्राणिया प्राण गथे रक्षा ज्वी फैः ? अकिं सुपायूयात करुणायानं प्रतीक धाई। करुणाहे जगत्पालनया आधारभूत मानेयाना तल। अकिं धर्मसंगीतिसूत्रे महाकरुणा (बोधिचित्त) दशपारमिताया श्रीशोभा धका वर्णन यानातल। थथ्य सुपायूबुट्टाया नापं अग्निज्वालानं दर्शेयानातःगु दु। थ्व खः थ्वहे आदर्शरुपि प्रकाश। गुगुं तोरणे अष्टमंगलचिन्ह अंकित यानातःगुलि थ्व खँ स्पष्टजू, उपर्युक्त गुणज्ञानयुक्त लुखाँ दुहाँ वनीपि श्रद्धालुभक्तजनपिन्त निश्चयनं च्यागुप्रकारया मंगलसुख प्राप्त ज्वी धैगु संकेत वियाच्वंगु खः। न्ह्यागुनं तोरणे दकसिवे च्वे छत्रयाक्यं सुशोभित यानातःगु दै, थुकियागु रहस्य थ्वखकि; जीवात्मा प्राणिपिंसं परमात्मा ईश्वर प्राप्त यायेगु निमित्ते यानि परमात्मा ईश्वरपिंसं जीवात्मा प्राणिपिंत उद्धार यायेगु लागि आवश्यक जुयाच्वंगु सर्वसम्मतियाक्यं सिद्धान्त जुयाच्वंगु जीवनया महान् उद्देश्य धर्मया छत्रच्छायाले च्वनेगुहे भूत भविष्य वर्तमानकाले कल्याण ज्वीगु धर्मदर्शनया भण्डा फरफरेयाना तःगु खः। थुजागु प्रकारया धर्म दर्शन कला एवं संस्कृतियागु अभिन्नरुप सर्वगुण सम्पन्न तोरणयात यथोचित स्वागतसन्मान वीयालागि दकसिवे च्वे आसनस्वरुप पद्मासन तया तःगु दु। मेगु अर्थे सम्पूर्णप्रकारया क्लेशकल्पना जालयाक्यं अलिप्त जुयाच्वंगु हरहमेसा स्वच्छ निर्मल शान्त एवं आनन्द जुयाच्वंगु सम्भनाया रुपे अभिव्यक्त यानातःगु जुल। उक्त सम्पूर्ण सद्भावनाया संरक्षक थ्व्यंजुया सच्चिदानन्द परमात्माया स्मरण स्वरुप छगुनंछगु देवदेवीया मूर्ति तोरणया दथ्वीलाक अंकितयाना तेधुंकी।

थुलिजक मखुकि अभ जनजीवनयात परमावश्यकगु भौतिक संसारया आधारस्वरुप जल (मेघ) तेज (ज्वाला) एवं वायु (पंखा) या प्रतीकतनं सम्मिलित जुयाच्वंगु दु। नापं अलौकिक

जन्तुया पहरा समेत ।। थुकीहे वज्र, रत्न, ज्वाला, पुष्प, मेघ, छत्र, ध्वज आदि ज्ञानया चिन्हत समावेस यानातःगु खनेदु । थुकीसंतु पारस्परीक एकता सहयोग एवं सहानुभूतिया ज्वलन्त उदाहरण स्वरुप चतुरब्रम्ह विहार ज्ञानयुक्त जुयाच्वंग अद्भुत चित्र थुकीहे प्रदर्शित दु, स्वैदिसं थुगु तोरणे छम्हतिछम्ह विषालु स्फूर्तिदुपिं स्वभाव व बुद्धि बेलकुल असमान अवस्थाय लानाच्वंपिं असाधारण जन्तु— सपु गरुड, नागकन्या, हिटीमंग, सिंह एवं मलः आदिपिंगु मूर्ति छगुहे थासे च्वनाच्वंगु थ्व कम अस्वाभाविक खँ मखु, गुवलेतक थुमिगु चित्ते पारस्परिक मैत्रि, करुणा, मुदिता चित्त दैमखु उवलेतक थथ्य सहवास जुयाच्वने फैमखु धैगु स्वयं सिद्धगु खँ खः । तथापि अलौकिक जन्तु जूसां थुमिसनं बुद्धशिक्षा पञ्चशीलयात पालनयागु जुयाहे थुपिं निर्धक्कसाथ शान्तपूर्वक स्फूर्तिसाथ थथ्य सहवास जुयेफत । अकिं थुपिं छगुथासंतु नापंच्वना थथ्य शोभावृद्धि ज्वीफूगुहे धर्मे विश्वास याये फूगुया चिं खः सहजयानया आदर्श खः ।

लुखायाफूसे तोरण तःगुहे मुख्यकारण स्वागतसत्कारयागु प्रमाण विदीत जू, गुगुं तोरणे अष्टमंगल चिन्ह (श्रीवत्स, पुण्डरीक, ध्वज, कलश, चामर, मत्स्य, छत्र व शंख) तयानं गनंगनं रूप, शब्द, गन्ध, रस, स्पर्शया प्रतीकात्मक पूजादेवीया मूर्तित अंकितगुलिं, थुकी दैविक प्रकोपयाक्यं मुक्तयायेगु अर्थे निम्नप्रकारया सूचक तयातःगु धाई— छेपु व गरुड तयातःगुलिं जल भय शान्त ज्वी, नाग तथा हिटीमंग तःगुलि सूर्यताप रहितज्वी, वज्र व ज्वाला तःगुयाक्यं वज्रपातयागु भय मुक्त ज्वी, वनराज सिंह तःगुलिं वनजन्तुया भय निवारण ज्वी, एवंप्रकारं धर्मछत्र तःगुलिं आकाश भय सुरक्षित ज्वी, थथ्यहे देवतात्मक मूर्तितःगुलिं अकुशल कर्मपरिशुद्धजुया मोक्षगति प्राप्त ज्वी धैगु धार्मिक विश्वास खः । एवंरुप धार्मिक दृष्टिकोण जक महत्वपूर्ण मजूसे उच्चकोटी शिल्पकला उन्नतिया साक्षिनं मानेयाना तःगु खनेदु । थुकी मेमेगु कलाकृतिथ्यं छख्यें निख्यें जक स्थलचर, जलचर, आकाशचर- निसें कया एवं पंच महाभूतया प्रतीक व दिनरातया चिं; चन्द्रसूर्य तथा परमार्थज्ञानया प्रतीक विविध देवताया मूर्तित समेत सुप्रतिस्थित जुयाच्वंगु खनेदुगुलिं कला व संस्कृतिया क्षेत्रेनं थुकीयागु महत्व व गौरव यक्वं दु । थुकी नेपालीकलाकारतेगु अद्भुत कल्पनायागु द्योतक आभ्यन्तर प्रेरणायागु श्रोत एवं अभिव्यक्तयागु संकनाय प्रस्तुत यानातःगु विविध प्रकारया तोरण सभ्यसंसारया न्ह्योने उपस्थित जुयाच्वंगु दु ।

उपर्युक्त भाव व्यञ्जनयाक्यं सुसम्पन्न जुयानं विहार, मन्दिर एवं प्रासाद आदिया प्रमुखद्वारया फुसे च्वनेगु सौभाग्य प्राप्त जुयानं नमन्ति फलिनो वृक्षा, धाथ्यं अनेक विद्वानपिंसं प्रशंसा याकानं भक्तजनपिंसं पूजा याकानं भतिचाहे अभिमान मदुम्हथ्यं सुविनीत पूर्वक परमात्माप्रति सद्भक्ति

तया प्रणाम यानाच्वंगु मुद्रा खनेदु। मेगु अर्थे आगन्तुक अतिथिपिन्त अभय व शान्त्वना वियाच्वन ज्वीफु, साथे गुगु देवालये च्वंम्ह परमेश्वरप्रति स्वागताभिनन्दनया सौहाद्रपूर्ण महान्‌उपहार स्वरुप न्ह्यावलें द्वारया फुसे च्वना श्रीशोभावृद्धि यानाच्वन। थ्वहे तोरणविषय कया आशा एवं गौरवयाये फुकि, थुजागु महत्वपूर्ण आदर्शयुक्त शुभसुन्दरद्वारं दुहाँवना ज्ञानकाय, धर्मकाय परमेश्वरयात दर्शन व पूजनयाये खंगु थ्व झीगुलागी सौभाग्यया विषय खः।

उदाहरणनिर्मित विविध स्थानया विभिन्नशैलीया संक्षिप्त तोरण–अनुसूची

(१) तोरणया दथ्वी छेपुच्वना जःखः हिटीमंग सहितगु यलया लुंभयाया कसं साहपौचोकया मूद्वारया फुसे तयातःगु दु। थ्व पश्चिमाभिमुख सुवर्णमय तोरण खः।

(२) जःखः हिटीमंग व दथ्वी गरुडयुक्त तोरण, यल बुंगद्योया देगले सुशोभित जुयाच्वंगु उत्तराभिमुख सुवर्णमय तोरण।

(३) जःखः हिटीमंगया सत्ता छत्रधारी राजहंस तया मध्यस्थ गरुडयुक्त तोरण, यल चपटगणेश मन्दिरया दलानफुसे च्वंगु दक्षिणाभिमुख काष्ठमय तोरण।

(४) हिटीमंगया न्हिपं पिनेपाखे लाका स्वाः दुनेपाखे सोका दथ्वी छेपु सजेयानातःगु शानदार तोरण, येंया यतखावाहाले खनेदु, तर, थुकी छेपुया ल्हा क्यनामतः। थुगु तोरणया आकारनं मेमेगु तोरणनाप मिलेमजू, थुकी थःगुहे विशेषता दु। थ्व तोरण अर्द्ध चन्द्राकार मजूसे ताहाकवानगी लूगु अनुमानित १५ वीं शताब्दी पाखेयागु काष्ठमय पूर्वाभिमुख तोरण।

(५) हिटीमंग मतसे गरुड व नागकन्या जक तया देकातःगु, यल मंजुश्रीलन्हे (ससुननी) मंजुश्रीया देगले च्वंगु पूर्वाभिमुख काष्ठमय तोरण।

(६) छेपु, गरुड, हिटीमंग आदि छुं मतसे केवल सृष्टिकर्तालोकेश्वरया परिवारजक सजेयाना तःगु थःगुहे तालमानया काष्ठमय पश्चिमाभिमुख तोरण, यँ लगनटोल च्वाकंवहीया मूलद्वार। फुसे दु।

(७) हिटीमंगया मुखद्वारं जलकन्या पिहाँवयाच्वंगु गरुडयुक्त काष्ठमय तोरण,यल मंगलबजार।

स्थित भीमसेनमन्दिरया पूर्वाभिमुख लुखाफूसे खनेदु। थ्वहे तोरणया गरुड खुपाल्हा दुम्ह ।

(८) छेपु व हिटीमंग तया देकातःगु काष्ठमय तोरण,यँ लगनवाहालया दथुसच्वंगु चैत्यमन्दिरे च्वंगु पिखाद्वारया फुसे अंकित जुयाच्वंगु दु। तर, थुकीच्वंम्ह छेपुयाक्ये थ्व विशेषता खनेदु कि गरुडथ्यं भतिचा त्वाच्वका न्ह्यावयाच्वंम्ह ।

(९) यें ज्याठा छुस्यावाहा प्रवेशद्वारया लुखाफुसे च्वंगु उत्तराभिमुख काष्ठमय तोरण कलात्मक दृष्टिं अत्यन्त प्रशंसनीय जू। गुकि- छगुहे तोरण जुयानं निगु तहया तोरणाकृति तया देकातःगु दु च्वेयागु पाखे छेपु मलः, ब्वसिंह व हिटीमंग, थ्वयानं दुनेच्वंगु चीधंगु तोरणे जक गरुड, शंखोदक अर्घवियाच्वंम्ह नागकन्या, थ्वयानापं ताण्डवरुपयक्षमूर्ति सहितयाना चतुर्तारादेवीयाक्यं, चाहुयेका दथुस प्रज्ञापारमितादेवी तया सुशोभित यानातःगु दु।

(१०) छेपु व गरुड मतसे जःखः हिटीमंगजक तया,दथुस चीजबुट्टा आकारया दुनेपाखे मुतीया फुप्पा किंकिनीजाल तया देकातःगु दु। थ्वयां पिनेपाखे स्वखेरस स्वाहानिया तंगिथ्यं त्याछिना वनाच्वंगु , थुकीद्योने हरिश्चैत्य अथवा मृगचक्र अंकितयाना देकातःगु छगु प्रकारया तोरण खः। थ्व यल महाबुद्ध मन्दिरया निगूगु तल्लाय अमिताभबुद्धया फुसेच्वंगु इष्टकामय पूर्वाभिमुख तोरण ।

(११) नारायणहिटी च्वंगु हिटीमंगथ्यं लिफः स्वयाच्वंगु हिटीमंग तया देकातःगु १२ वीं शताब्दी पाखेयागु प्रस्तरमय दक्षिणाभिमुख छेपुयुक्त तोरण यें थँहिटी शीतलादेवीया फुसे सुरक्षित जुयाच्वंगु दु ।

(१२) खड्गधारी यक्षतेसं हिटीमंगयात गयाच्वंगु छेपुसहितगु काष्ठमय पूर्वाभिमुख तोरण यें कुमारीछयें तले च्वते कुमारीच्वनीगु सिंहासन कथाय दुहाँवनेगु लुखाफुसे तयातःगु दु ।

(१३) नागयात मज्वंसे नागकन्यायात ज्वनाच्वंगु छेपुसहितगु काष्ठमय तोरण थन्हे कुमारी छयेंसतुं दु ।

(१४) छेपु, गरुड, नागकन्या, हिटीमंग आदि छुंहे मतसे केवल मत्स्यसमूहया तोरण यें प्युखास च्वंगु तग्वगु चैत्यया पःखाले पूर्वाभिमुख प्रस्तरमय चिकीधंगु तोरण ।

(१५) प्यूखाया मत्स्यसमूह तोरणय्यं छम्हहे नागराजया तोरणाकार क्यनातःगु यल लगंखेल दोलंमाजुया थास शिलामय उत्तराभिमुख तोरण खनेदु ।

(१६) दथुस गरुड तया जःखः हिटीमंगया म्हुतुं देवीप्रकट जुयाच्वंगु दक्षिणाभिमुख काष्ठमय विशाल तोरण यल जलविनायक थास सुरक्षित जुयाच्वंगु दु । थय्यहे महान्रूप काष्ठमय तोरण कीर्तिपुर बाघभैरव मन्दिरया न्ह्योनेपाखेनं खनेदु ।

(१७) छजो छजो नागकन्या निम्हनिख्यें ज्वनाच्वंगु गरुडयुक्त तोरण यें हनुमानढोकाया न्ह्योने च्वंगु विश्वनाथमन्दिरे काष्ठमय तोरण तयातःगु खनेदु ।

(१८) छेपुं नागयात नुनाच्वंगु मजूसे मलःयात ज्वनाच्वंगु काष्ठमय पश्चिमाभिमुख तोरण यें ब्रम्हटोल बुद्धमन्दिरे खनेदु, थुकीहे हिटीमंगया पौसा ब्वसिंह निम्ह निख्यें तयातःगु दु ।

(१९) जःखः छत्रधारी राजहंस तया, दथुस छेपु व गरुडयात तोता मानवाकृति गरुड (वैनतेय) तया देकातःगु लुंसियातःगु तोरण सक खड्गजोगिनीया द्वारफुसे खनेदु ।

(२०) निख्यें ब्वसिंहयागु न्हिपं ज्वना च्वंम्ह छेपु तयातःगु काष्ठमय उत्तराभिमुख तोरण यें तेवाहालया लोकेश्वरया लुखाफूसे खनेदु ।

(२१) निख्यं राजहसद्वारा शंखोदक ज्वना अर्वबीत तयार जुयाच्वंगु गरुडयुक्त सुवर्णमय दक्षिणाभिमुख तोरण ख्वप लुंढोकास सुरक्षित जुयाच्वंगु दु ।

(२२) छेपु, गरुड, हिटीमंग व नागकन्या मतःसे केवल छेपुयाथास देवतामूर्ति तया जःखः राजहंस तया देका तःगु उत्तराभिमुख सुवर्णया तोरण यल उकुवाहालया देगया मूलद्वार फुसे दु ।

(२३) सिंहयागु ख्वाय्यें क्रोधमूर्ति गरुड तया देकातःगु उत्तराभिमुख काष्ठमय तोरण यल कावाहाले तयातःगु दु ।

(२४) निम्हनिख्यें राजहंसजक तया दथुस छेपु, गरुड आदि मूर्ति मतसे देकातःगु पूर्वाभिमुख रुप्यमय तोरण यल कावाहाले भगवानबुद्धया मूलद्वार फुसे स्थापना जुयाच्वंगु दु ।

तोरणे अङ्कित जुयाच्वंपिं विविधप्रकारया देवदेवताया संक्षिप्त नामावली

(१)	आर्यअरपचन वागीश्वर महामञ्जुश्री	लगंवाहाल
(२)	हरिहरिहरिवाहन लोकेश्वर	च्वाकंबही
(३)	शृष्टिकर्ता लोकेश्वर	न्हायकंवही
(४)	एकादशशीर्षलोकेश्वर	जनवाहाल
(५)	लुम्बिनीवनयात्रा	लायकूबही
(६)	मारविजय	इतुंबाहाल
(७)	प्रज्ञापारमिता	छुस्याबाहाल
(८)	महामञ्जुश्री	तःबाहाल
(९)	महाअक्षोभ्य	सुबाहाल
(०)	पद्मनृत्यलोकेश्वर	टंगबाहाल
(११)	पञ्चमहाबुद्ध	महाबुद्ध
(१२)	त्रिरत्नमूर्ति	गुसिबाहाल
(१३)	चक्रसम्वरादि	सिख्वमूबाहाल
(१४)	सप्तबुद्ध ...	कुलमबाहाल
(१५)	ताण्डवपद विराटबिष्णु	मङ्गलबजार
(१६)	शाक्यमुनिबुद्ध	उकुबाहाल
(१७)	नृत्यरुपमहेश्वर	मचली
(१८)	त्रिरत्नरूप वज्रसत्व	महाबुद्ध

गजू

प्राकृतिक सुन्दर कलाकौशलं जायाच्वंगु नेपालदेशस गुलिनं विविध देवदेवतापिंगु आवासस्थान (देवप्रासाद मन्दिर) देवगल बाहाबही तथा लायकू आगछें आदि स्थानस दकसिवे च्वेयागु तल्लाय् सर्वोपरिस्थान सन्मानपूर्वक सुसज्जित याना तैतःगु गुगु खः चूडाम् सुवर्ण-कलशयात फ्रीसं गजू धयावयाच्वनागु जुल ।

आ प्रश्न न्ह्यथनी, गजूया अर्थ छु ? अले गजू सम्पूर्ण देवालयया शिरे छाय् तल ? थ्व गजू शब्द हे नेपालभाषाया पाख्यें नामकर्ण जूगु खनेदु, गुलिनं गजू दैच्वन अपिं थ्याक शतप्रतिशत धयाथ्यें देवगृह देवगलया च्वकाय् प्रतिष्ठित याईगु जुयाच्वन। अकिं देवगलजुया संक्षिप्तिकरण अथवा उकीया अपभ्रंश शब्दखः देगः। गुगु देगःया च्वकाय् सन्मानपूर्वक तये योग्यगु सुन्दर शान्तगु शास्त्रोक्त लक्षणप्रमाण अनुसार मिलेज्वीक देकातःगु च्वलामूयात गजू धैगु नाम सिद्ध जुल ।

नेपाल भाषायागु व्याकरण पद्धति अनुसार साधारण जाति अथवा व्यक्तिवाचक संज्ञाया ल्युने जु धैगु विशेषण प्रयोग ज्वीमखु, खासयाना आदरणीय सन्माननीय वन्दनीय व्यक्ति अथवा जातिया ल्युनेजक जु प्रत्यय ज्वी, गथे गुरु गुरुजु, वन्दे वन्देजु, ब्रम्हु ब्रम्हुजु, जोशी जोशीजु। थुकिं सिद्तकी साधारण सन्मान विषय छगजक जु प्रयोग ज्वी, थ्वस्वयानं अपो विशेष स्वागत सन्मान याये बह्म राजा जूयानिम्ति नेपालभाषाय् राजायात निग जु प्रयोगयासे जुजु धयावया-च्वन ।

अतएव नेपाल अधिराज्ये दुने च्वंगु न्ह्यागुं देवप्रासाद सोवन धासां थःथःगु गच्छेअनुसारं लुं, सिज, ली तथा लोंह अले अप्पायागु जूसां गजू देका स्थापना याना तये धुंकी। छथाय् निथाय्

विविध कारणवस गजू मदुगु देग:नं खनेदु— प्रसंगवस प्रमाणया लागि थ्व धायेफुकि चम्पापुर व वादेशे च्वंगु श्रीनिवासमल्लं देकाव्यूगु वज्रवाराहीदेगले एवं काठमाण्डू अशोकविनायक (मरु गणेश) या देगले परम्परागत गजू मतेगु प्रथा कायम जुयाच्वन। थ्व मेगुहे विषय खः। प्रायः वास्तुनिर्माण विधिकथं देवप्रासाद न्ह्यागु शैली थज्वीमा, मन्दिरया सर्वोपरीस्थाने गजू देका तयेगु थ्व अनिवार्य विषय ज्वीथुंकूगु दु। झीगु नेपालया सांस्कृतिक परम्परानुसार गजू स्थापना यायेगु छगु अलग विधिहे उल्लेख जुयाच्वंगु दु, गुकियात 'सुवर्णकलश ध्वजावरोहण विधि' धाई। थुजागु विधि च्वैत:गु प्राचीन पाण्डुलिपिग्रन्थत नेपाल-राष्ट्रिय-अभिलेखालये वना सोवन धासा खनी।

पुण्यभूमि नेपाले प्रस्थापित विविध प्रकारया देवदेवालये च्वंगु गजूया आकारप्रकार थ:गुहे विशेषता व रहस्य सुलाच्वंगु दु। थुकी नेपायागु संस्कृतिया अनुरुपकथं नेपाले गुगु किसिमं देवतासाधन याईगु खः उगुहे रुपं झी श्रद्धेय अतीताचार्यपिंसं थुगु गजूया आकार प्रकारे भाव-व्यञ्जन अभिव्यक्त यानात:गु खनेदु— गथे बाह्य गुह्ययापिं विभिन्न देवतापिं साधनयाना आवाहण याईबले सर्वप्रथम सुमेरु कल्पना याना उकी द्योने कूटागार यानि प्रासाद परिकल्पना याई अले यथायोग्यप्रमाणं आसन तयाबी; अलेतिनी सम्पूर्णदेवता उत्पत्तिस्थान चिन्तामणि स्वरुप सुवर्णकलश आराधन याईगु जुयाहे ज्ञ:खः न्हेकं सिन्हमू साक्षीतया दथ्वी कलशस्थापना याना देवता आराधन याना वैच्वंगु गुगु प्रथा खः अद्यापि झीगु समाजे दुने विद्यमान हे तिनी।

तदनुसार- उगु देवतासाधन प्रक्रियानाप मिलेज्वीक आचार्ययागु निर्देशन मुताबिक कुशल-कलाकारं गजूयागु परिकल्पना साकाररुपे ह्या बिल। थ्वहे परम्परागत कलाकारपिंगु ज्यासल गुगु गजूया निर्माण जुल। गुगु गजूली अङ्कितयानात:गु छगु छगु आकारप्रकार व चिन्ह्या बारे विचारयाना स्वतधासा देवतासाधनकर्मनाप थिकथिक अर्थ विशुद्धि मिले जूओ— न्हापां देवतासाधन यायेत सुमेरु परिकल्पनायाथ्यं थुखें कलाकारं चतुर्द्वीप, सप्तसागर, सप्तरत्नया प्रतीकात्मक सुमेरुया अर्थे शिखरकूटया लसी वेक भगीं देकल। अले थ्वहे भगीं देक्य धुसेंलि प्रासाद मण्डप कूटागारे देवता बिज्याक्येत गथे दशदिगे बिज्यानाच्वंपि देवतापिन्त घण्टथाना समाचार बिया आराधनायाना देवता आवेश व प्रवेशयाना यथास्थाने बिज्याकि, उगुहेरुपं भगींया द्योने घण्टाकार देका तयाबिल। घण्टथाना आचार्ययागु निमन्त्रणानुसार देवता बिज्यासेंलि आसनस्वरुप पल्यस्वाने बिज्याकेथ्यं थुकी कलाकारं घण्टाकारया द्योने पद्माकृति अम्वसा देकल। श्रद्धानिश्चयरुपी पद्मासन प्रस्तुतयाये धुंका हानं उकीद्योने आराध्यदेवताया प्रतिनिधिस्वरुप सुवर्णकलश विराजमान याईथ्यं अम्वसाया नं

च्वे कलशगो देका तयाविल। थुगु कलशगोया लुखा निगु तल्ला खनेदु, छगु तल्ला कलशया लुखाहे जुल, मेगु छगु तल्ला अपो तःगुया मतलव थ्व खःकी गथे आचार्यं कलशसाधन याईबले कलशया द्योने दाफोस्वाँ कचा व शंख, किसली एवं छत्र तैगु खः उकियागु हे भावना सम्फेयाना तःगु धाई। अफ, थुगु कलशलुखाया द्योने नारियलफल (नैक्यागवः) थ्यंजागु गजूया च्वका योमधिच्वका थ्यें च्वामुसें च्वंकातःगु खनेदै— थुकिया मतलव थ्व खः, आचार्य कलशे दुने देवता आव्हानयायेनिम्ति जीवन्यास तया प्राणप्रतिष्ठा याई, अथ्यहे थुगु साधनकर्मद्वारा उगु कलशे दुने आराध्यदेवतायागु प्राणहंस प्रवेशज्वी धुंसेली अनयागु रश्मि कलशया लुखां मतया जःति प्रकाश ज्वीथ्यं पिहाँवयाच्वंगु धैगु भावनायाना तःगु खः। थुकीयात मेगु अर्थे उष्णीष चूडामणि संज्ञा बिया ज्योतिप्रकाशया आदर्श मानेयाना तःगु दु। छगु अर्थे थथ्ये नारियलफल (नैक्यागवः) च्वे तेगु प्रमाण नेपाया थःगुहे सांस्कृतिक अनुसार सम्पूर्ण साधनकर्म निर्विघ्नसाथ सुसम्पन्न जुल धैगु सांकेतिक खः। गथे बुंगद्योया रथजात्राया अन्तिम दिन थतिटोले वैबले लगंयाया भुजायाखुन्हू थुगुवषया जात्रा आनन्दपूर्वक इतिश्री जुल सकलयात जयवर सिद्धि प्राप्तजुल धैगु भावनायासें रथस नैक्यालं लुयेगु यानावैच्वन, अथ्यहे तःतधंगु यज्ञयागादि महान् उत्सवकर्मे नं।

उपर्युक्त सम्पूर्ण लक्षणप्रमाण मिलेजूगु गुगु आकारप्रकार खः उकीयात थौं भीगु समाजं गजूयानामं सम्बोधन याना वंच्वन। थुकायात मेगु अर्थ विचारयाना स्वतधासा– सच्चिदानन्द परमात्मा परमेश्वरयागु आत्मविम्व खः, जीवात्मा प्राणिपिंगु जीवनया परमउद्देश्य खः। आचार्ययागु साधनकर्मयागु जागरण खः। श्रद्धालु भक्तजनपिंगु प्रेरणाया दसु खः। कलाकारयागु अद्‌भुतकल्पनाया साकार खः। भीगु देशयागु सभ्यसंस्कृतिया केन्द्रविन्दु खः। मित्रराष्ट्र पर्यटकजन-पिंगु विहङ्गम दृश्यया प्रथम संकेत खः। देशघाटक नगरोपद्रवकारक खुंतेगु दृष्टिपातज्वीगु छगु चुम्वकनं खः धैगु भलक इतिहासं कनावैच्वंगु दु। अतिरिक्त आस्तिकवादी सज्जनपिंगु धार्मिक विश्वासपाखे सुविनित पूर्वक शिर कछुकीगु छगु आकर्षक खः। एवंरीत स्वयां गुह्यसियां परदेश गमन ज्वीबले यानि स्वस्ति मंगलयाना पिहाँ वनेबले शुभसूचकया रुपे थ्वहे लुँगजू स्वया आत्म सन्तोषयाना वनीपिंनं नेवासमाजे आतकं थ्व भावना जीवित जुयाच्वन तिनी। थुलिजक मखु छथेनं पिहाँवनेबले अथवा दुहाँवयेबले अकस्मात् गनं गुथाय अशूभसूचक खनधासनं थुगु दोष निवारणया लागि भत लुमंका देगलेच्वंगु लुँगजू प्रदर्शन यानागुलिं उगु विघ्न शान्ति ज्वी धैगु जनविश्वास दु।

थुजागु लक्षणगुणं संयुक्तगुलिं गुगुं मन्दिर निर्माणकार्य सिद्धेका गथे महाराजाधिराजं राजसी पोसाक पुनेधुंका दकसिवे लीपा श्रीपेच (राजमुकुटं) पुईथ्यं प्रतिष्ठादि विधिविधान सहितगु देगलं गजूया मुकुटं धारणयाये धुंकी। खजा, देगदनेगु ज्या फुकफाक सिद्धेका अन्तस गजू स्थापना याई, धाईकि सुं तार्किकजनं थपास्कं महत्वपूर्णगु लक्षणयुक्त गजू छाय् दकसिवे लीपा तल धाई, तर लीपा लानानं सर्वोपरीस्थानस सुप्रतिस्थित ज्वी दुगुहे गजूया थ:गु विशेषता ख:,सौभाग्य ख:। गुगुं मन्दिर दर्शन यावनेबले अज्ञात यात्रितेत यानंनिसें अमूक मन्दिर हूँखनि धका आत्मसात् पतिंचा ध: स्वाका सर्वप्रथम थ्वहे गजूयात क्यना परिचय बीगु जुयाच्वन।

——

ञँ

व्यञ्जनवर्णया दशमाक्षर खः ञँ। ञँ धायेवं नेपालभाषाकथं थ्व अर्थ बुझेज्वीकि–थाज्या थायेत माःगु, तुकितुलेगु, गुगु साधन विशेष खः, उगु ज्याभयात ञँ धाई। नेपालदेशया निम्ति गुगु थ्व ञँ सर्वप्रथम निर्माण याना थकूह्म कलाकारं थुजागु अद्‌भुत कल्पना आभ्यन्तर प्रेरणाद्वारा अभिव्यक्त याना तैतःगु दुकि, गनकि सुं विदेशियागु सहायता म्वायक केवल कृषिप्रधानगु वनजंगलं चाह्युगु, प्राकृतिक सुन्दरगु, सभ्यसांस्कृतिक कलाकौशलं जायाच्वंगु, गुरु मञ्जुश्रीया कीर्ति— नेपालदेशस उपलब्ध जुयाच्वंगु, सिं व पँ अले नँ पौ थ्वप्यतां मिलेयाना देकातःगु, वसथायेत माःगु ज्याभमध्ये छगु मुख्यगु ज्याभ खः। गुगु ज्याभले थःगुहे स्वदेशयागु मौलिकता व अस्तित्वया छाप अङ्कित जुयाच्वंगु खने दु।

थुकी सुं विदेशितेगु अनुकरण याना देका तःगु खनेमदु। खासयाना भी पूर्वाचार्यपिगु थःगुहे पहःगु चर्खायन्त्र प्रस्तुत याना तैतःगु खनेदु— थ्वहे ञँते सर्वप्रथम प्यकुंलागु सित्वाक छगुदै। उकी दथ्वीलाक थुकी थुजागु भावपूर्ण सांकेतिक चिन्ह छगु अङ्कित याना तःगु दु— थ्व विश्व सचराचर जगते स्थितिकर्ता रजोगुणया महान् प्रतीक मायाया प्रतिमूर्ति अनन्त जलशयन नारायणरुप कियातःगु खने दै। थ्वहे ञँत्वाकया जः पाखे गलसिं तैगु आसिं निपौ दै, थुकी गङ्गा जमुना (लक्ष्मी सरस्वती) या मूर्ति कियातःगु खने दु। स्थितिकर्ता विष्णुया शक्ति स्वरुप श्रीसम्पत्ति व शास्त्र विद्याया समुदायद्वारा सांसारिक व्यवस्था मिलेजुया च्वन धैगु स्पष्ट भान झल्केजू। थ्वहे आसि निपौया बिचे गलसिं तया उकी थुख्यं च्यागु उख्यं च्यागु जम्मा भिंखुगु सिंचुकु ताना उकी द्योने नागबेलि थ्यें पौतिं हिनातःगु दु, थुकीयात भम धाई। एवंरीत थ्वहे गलसिंया न्ह्योनेपाखे हेकूप्वा तयातःगु ञँ ख्वाते नागपास लसिवेकातःगु खनेदु। उख्यं ञँत्वाकया खःपाखे स्वपौ सिपौ

अलग अलग तया ससुसिं धैगु संज्ञा याना तल— थ्व ख: स्वंगु विशाल पहाड उदयाचल अस्ताचल सुमेरुया चिं, थुकी द्योने अर्द्ध वृत्ताकृति तोलंथ्यंजागु सिपौ तयातल । थुकी दिनरात्रिया साक्षिस्वरुप चन्द्रसूर्यया चिन्ह अंकित जुयाच्वन । थ्वहे ससुसिया ल्युनेपाखें न्हेपंप्वा निप्वा तया नतुचा दुछ्वेगु यानात:गु दु, अले थ्वहे नतुया ल्युने न्ह्योनेपाखे लिचकि अँचकी तयातै, एवंक्रमं अँत्वाकया प्यकुनेसं प्यह्म सिंह तया प्यंगु दिशापाखे वनजंगल समुद्रया प्रतीकत किया बुट्टा भरेयाना त:गु खनेदु । थुकी भिंखुगु अंग सहितगुलिं षोडशकलां पूर्णगु धासां अत्युक्ति ज्वीमखु ।

थ्वहे अँतं मीगु व्यवहारे थुजागुरुपं ज्याविया वैच्वंगु खनेदु— धायेकि, गृहस्थ जीवने च्वना मीसं धर्म, अर्थ, काम एवं मोक्ष साधनया निम्ति ८४ लाख योनि मध्ये उत्तम मानवजाति केवल पशुपक्षिथ्यं नेगु, त्वनेगु व वासस्थान जक दयेवं मगा, चतुवर्ग साधनयुक्त जुये फयेक्यमा । शीतोष्ण तापं बचेयाना लाजशर्म तोपुयेत आवश्यकगु वस्त्र निर्माण याना थमं वस्त्रं पुनाथ्यं कर्पिन्तनं पुंक्यमा । गुकियागु ज्याला कया पारिवारिक जीवन नीतिधर्मानुकुल व्यवहार हनेचने यानाच्वन । थ्वहे आदर्श अपनय याना नेवासमाजे दुने दुने खासयाना मिसातयेसं थाज्या लाज्या याना आपालं सुखदु:ख अनुभव यायां नीतिधर्मानुसार थ:गु जीवन ब्यतीत यागु खनेदु । खासयाना एकतन्त्री हुकूमीशासन अन्तज्वीन्ह्यो शत तिशत धैथ्यं गुगु थाज्या मिसातेगु अधिकारे दुनेहे सुलाच्वंगु खनेदु । खजा, विशाल गणतन्त्र भारतया शान्तिदूत महात्मा गांधीया सिद्धान्त अनुशरण याना नेपाले दुहाफाह्म ललितपुरया नागरीक श्रीतुल्सीमेहरजी यले मंगलवजारे दिगुतलेमन्दिर नासचुके चन्द्रकामधेनु चर्खा-प्रचारक-महागुठी नामक छगु संस्था वेक नं वि० सं० १९८३ सालया अक्षयतृतीया खुन्हू स्थापना याना दिल । थ्वहे संस्थाया उद्देश्यकथं वेकारीसमस्या समाधानया निम्ति थायेथासेच्वंपिं ज्याचूमलापिं बालवृद्ध एवं अनाथपिं मिजंतेत नं थाज्या थाक्यगु कार्य प्रचार यानाह:गु खनेदत ।

थ्वहे अँतं न्हिनेजक मखु बहन्हि पाखे लाछि, ननी, लायवो आदि कौसि च्वना, अँ छग छग न्ह्यच्याना थ्वचा थ्वचा मुना शान्तरश्मि तुयूमिलासि जहाँ थिनाच्वनीवले मचा ल्यासे बुढीपिंसं वस्त्रकला उन्नतिया लागि, यानि उखें आर्थिकजीवन सुधारयायेगु पाखे ध्यान आकर्षित यासे साथे म्हायपु छ्यनेत आलस्यशत्रु विसीक्य छोयेत व्यांचलि, मालश्री, धनाश्री, तुकाज्या एवं सिन्हाज्या व होलि आदिया सुन्दरमधुर लचे लोकगीत उम्ह अँ न्ह्यच्यानाच्वंम्ह मेजुं विविध शान्ति, वीर, हास्य तथा विरहनी आदि म्येंत हाला हया च्वनी । गुगु सुन्दरशब्दया लचे ल्यायम्हपिं भाजुपिनं उगुथासे उपस्थित ज्वीधुंकी, अले पारस्परीक प्रेमप्रेमिया रसरङ्ग मचायक भाव पिज्वेका वस्त्रकला उन्नतविषय

चर्चाजुजुं स्त्रीजनपिंगु मधूरस्वरं म्यें हाहां तुयूमिलायात आसे आसे धाधां, थःथःगु ज्या प्रवाहजुया वनाच्वनी । मानों उगुथासे गुलिसियां अँ न्ह्यच्याना तुकी तुयाच्वनी, गुलिसियां फेलु न्ह्यच्याना काकोल्हान च्वनी, गुलिसियां का स्वानाच्वनी, गुलिसियां कपि तुल्हाना च्वनी, कपायफ्यनाच्वनी थुजागु दृश्य खनीवले, छगुप्रकारं वस्त्रनिर्माणया प्रदर्शनीथ्यं आभास झल्के जुया नेवानीतेगु उन्नतशील विकासया साथसाथे लोकगीत यागु गुञ्जायसयाक्यं याना छगुकिसिमं प्रीतिसुख अनुभवथ्यं जुयाच्वनी । थथ्ये म्यें हालाच्वंगु सः न्यनाच्वनेवले गुवलें गुवलें अँयागु परिभाषाय् ठिकठिकरुपे मिलेजुयाच्वंगु भावुकगीत उच्चारण यानाच्वंगु सः तायदै । गुगु लोकगीत उदाहरणया लागि थन छत्वाचा पाठकवर्गपिंगु न्ह्योने प्रस्तुत यानागु जुल:—

कपायफेने अँचा मालका चचबुत ।
नतुक भमरास हुनिहुनि नुयो भमरा ॥
देशंदेश फिरे याहुने नुयो भमरा ।
बालखस मामबबां मेलेबिया व्छत ॥
दखलख होने मद् पुरुषनं वात ।
तवगाजलं दाइधका ख्वसिमा कसंच्वना ।
मझालपा ख्वसिमानं ल्हाइ मताखा❀ ।

थुगु अँत संगीतपाखे जक सम्बन्ध स्वाकाच्वंगु मखुकि– झीगु देशया निम्ति आपालं उपयोगिसिद्ध जुयाच्वंगु प्रमाण खनेदु— सर्वप्रथम नेपालवासि जनतापिंगु लागि चिकु तानोयाक्यं सुरक्षित याना लाजया चिन्ह तोपुयेत मदेक मगागु कापः थायेत परम सहयोगि मित्रस्वरुपं ज्या बिया वयाच्वन । थ्व जनता व देशभक्त सेवाया चिंन्ह खः । दोश्रो थःगु मातृभूमि जन्मभूमि नेपालदेशे हे उत्पादन जुयाच्वंगु सरसामग्री याक्यं आविष्कार जूगु चर्खायन्त्र प्रयोगयायेगु अभ्यास जूगुलिं आलस्यशत्रुव उन्नतिशील विदेशया जालचक्रयाक्यं मुक्तजुया शारीरिक व्यायामे निरन्तर लगेजूगुलिं स्वास्थ्यलाभ ज्वी । तेश्रो विगत ६० सालया महाभूकम्पं न्ह्यो तकनं थुगु अँतं ग्रामग्रामपतिं त्वात्वापतिं एवं नेवामितेगु छयें छयेंच्वना देशोन्नत प्रेमया दसु क्यना वैच्वंगुलिं फलस्वरुप स्वदेशया धन सम्पत्तिनं सुरक्षित् जूगु खनेदु । झीगु राष्ट्रिय चर्खा (अँ) केवल मित्रराष्ट्रया पिनिथ्यं औद्योगिक दृष्टिकोणं धेवाजक कमाय यायेगु भावीमजूसे दूरदर्शि झी पूर्वजपिन्स इहत्र व परत्र

❀ थ्व में यल पिलाछें च्वंहा पुच अजिंयागु पालें जिं गथे न्यनागु खः अथेजक

निगु गतिनं सुधार ज्वीगु किसिमं अँया आकार प्रकार व अँया छगु छगु अङ्ग प्रत्यङ्ग नामकर्ण समेत परमार्थतत्त्वज्ञाने मिलेज्वीक शुभलक्षण सुसम्पन्न ज्वीक निर्माण याना थकल। गुक्यंकी देशया निम्ति सेवा, आत्मार्थे मेवा तथा परमार्थया लागि तेवा बिया वयाच्वंगु खः। छगु प्रकारं विचार याना स्वतधासा कलापूर्ण प्राचीनसंस्कृति जुयानं थःगु जीवनया पालनपोषण निम्ति अभिन्न अङ्ग जुयाच्वंगु दु। धाथ्यं धायेधासा थ्वहे अँतं मेगु अर्थे सुसंस्कृत उच्चकोटि सभ्यताया शिखरे थ्यने धूंकुपिं नेवातेगु जनजीवनया प्रमाण खः साक्षी खः।

उपभाया लागि जिज्ञासुप्रेमी सज्जन पाठकवर्गपिंगु समक्षे अँया विशुद्धिवाद यानि आदर्शगुण वर्णन संक्षिप्तरूपं प्रस्तुत याना च्वना कि, थ्व अँया सरसामग्रीया नामार्थे विचार याना स्वतधासा संसारचक्र- कालचक्र अर्थात् स्वभाव धर्म स्पष्टरूपं बुझेज्वी—

गुगु नेपालयागु अँ उकी सांसारिक परिस्थितियागु घटना क्यनातःगु खनेदु—

अँ··· ··· ··· अनिगु गन अनिगु थ्वहे जन्ममरणया भवचक्रे अनिगु गुगुखः उकीयात धाई अँ।

भम··· ··· ···चाहुईकीगु छु चाहुईकीगु चित्तविज्ञान भिखुगु विज्ञानया भ्रमरे।

मायका मायाया का अर्थात् मायारूपी सूत्रं संसार षड्गतिचक्र भ्रमण याका तल। गुगु समय मायासूत्र चबुई उगुसमय मायावाद संसारचक्रं मुक्तज्वी।

कतु··· ··· ···कर्म तुलावनीगु कर्मरूपि शुभाशुभफलं सुख दुःखचक्रे चाहुईक्य अँकीह्म।

नतु··· ···नंथ्यं छागु न्ह्याथ्य बलवान् जूसां मायावस संसारे चाहुईकीगु शक्ति समर्थ दैच्वंगु मायासूत्र खः।

हेकु ··· ···छुहेकु संसारे अज्ञानक्लेशरूपि मायाया सुन्दरमूर्ति (स्त्रीमायैव विशिष्यते) धाथ्यं मायाहे स्त्रीजातियाक्य विशेष स्थान दुगुलिं गुगु अँ हिक्यगु अधिकार मिसातेसं प्राप्त याना कयाच्वंगु दु। अकिं, न्ह्यागु कथापुराण आदि जातकावदाने स्वतधासां प्रायः मायारूप मिसातेसं हे अपो तपस्या भङ्ग याना वैच्वंगु खनेदु। अतएव; अमिसं स्पर्श याये धुनकी भीत न्ह्यावलें हेकातै।

कपी ··· ··· मायारूप स्त्रीजातियाक्यं सांसारिक जीवने प्रियाप्रिय कारणं आपालं कल्पनाजाल रचेयागुलिं विचित्र कर्मरूपि वीजारोपन जुल ।

हेकुप्वा ··· ··· गनतक कामवासनाय् लालसा जुयाच्वंपिं कामधातु निवासि समस्त प्राणिपिं कामभवया प्रतीक योनि आकार त्रिकोणाकृति चिन्ह अङ्कित जुयाच्वंगु थ्वहे हेकुप्वाले जक आश्रय जुया वारंवार जन्ममरणचक्रे हेका भुलेयाना तःपिं ।

ससुसि ··· ··· थुजागु संसारिक स्वभावधर्म प्रतिपादन याना सीका सयेका मायासूत्रं अलिप्त जुया अर्थात् मायावाद संसारचक्रं मुक्त जुयाच्वंगुं, बोधजुया सःस्यू धायेका अलग जुयाच्वंगु, ससूसिया भावार्थ खः । वास्तवीक माहामायाजाल भवचक्रं सुविमुक्त ज्वीगुहे सर्वज्ञबुद्धया उपदेश खः ।

ञँख्वा ··· ··· थुकी गनं नागपासया चिं दु, गनं किसिया ख्वापा अंकित यानातल– थ्व ञँ धैगुहे संसारया प्रतिनिधित्व मानेयाना तःगु प्रमाण खनेदु । अले थ्व ञँया ख्वा धैगुहे संसारया ख्वा धैगु अर्थ सम्भेज्वीमा, नाग धैह्महे जलस्थल एवं आकाशचर स्वरूप मायाया जाल स्वरूप फेनाफेने थाकूगु तधंगु गथ, गुगु गथ फेनेफतकी संसाररूपी वन्धनं मुक्त जूम्ह धाई । गनं ञँख्वाते किसिया ख्वा तयातःगु खनेदु मतलव विघ्नराजं थःगुपाखे वशे तयेत सालाकाईगु धैगु ।

थुजा थुजागु महत्वपूर्णगु लक्षणं संयुक्तगु अनेक रहस्य सुलाच्वंगु अनुपम सुन्दर भावना अलङ्कृतगु जनजीवनया अभिन्नअङ्गथ्यं जुयाच्वंगु गुगु ज्याभयात गुम्हख कलाकार अथवा साहित्य-कारं यथायोग्यप्रमाणं मिलेज्वीक व्यञ्जन वर्णया दशमाक्षर ' ञ ' धैगु एकाक्षरी शव्द प्रयोग यात । थ्व ञ धैगु नाम यथावादी तथाकारी सिद्ध जू– कारण सिद्धार्थ गौतमबुद्धं दारकाचार्य विश्वामित्रया न्ह्योने स्वर, व्यञ्जनया अर्थ ललितविस्तरे थथ्य उल्लेख यानातःगु दुः— 'ञ– कार ज्ञानखड्गेन प्रहाणं चित्तशुद्धयः' चित्ते च्वंगु अज्ञानक्लेशयात ञकाररूपी ज्ञानखड्गं प्रहाण याना चित्तशुद्ध याये सेकी धागुथ्यं थुगु ञँया रहस्य व मर्म थ्वीका विवेकशील पाठकपिन्सं समुचित कदरयासे सुरक्षित याई धैगु आशा दु ।

खजा, थुकीयागु स्वागतसत्कार बेलाबखते थायेथासे जुयावंगु दु– नेवासंस्कृतिया परम्पराकथं म्ह्यायमस्त पेन्ह्‌बीबले गुगु कोसःबीगु अद्यापि प्रचलन जुयाच्वन, तर गुबलेनिसें थ्व प्रथा चलेजुल, थुकीयागु निश्चित तिथिमिति उल्लेख जुयाच्वंगु खने मदुनि। अथेजूसां जनश्रुतिया आधारे अथवा जनवादी महान् चीनदेशया इतिहासया धापूकथं– लिच्छविकालीन ६ छैठौं शताब्दीपाखे प्रतापि राजा अंशुवर्माया सुपुत्री भृकुटीताराया ल्हासादेशया जुजु श्रङ्चेनग्यालपोनाप शुभविवाह जुल। उबलेहे भृकुटीताराया साथे बौद्धमूर्ति मैत्रेय, अक्षोभ्य, आर्यतारा एवं भैषज्यराज तथागत कोसया रूपे वियाहल धका उल्लेख जुयाच्वंगु दु। सायद उवलेहे थ्व थँ नं कोसःयारूपे बिया छोलज्वी ? थ्वहे परम्पराकथं म्हीगु व्यहारे म्ह्याय्‌मस्त पेन्ह बीबले मेमेगु कोसःया नापं बियाछोगु खनेदु। अकिंहे मिसातेगु जनजीवननाप यक्वं सम्बन्ध दयाच्वन, अभ्र मिसातेसं थुकीयागु कृयाकर्म गुण गुवलें लोमंके फैमखु। मचा ल्यासे बुढीतकं थ्वैगुहे सहारां थःगु जीवनयापन यानाच्वंगु खनेदु। धाथ्यंला, थुह्म मिसा देहान्त जूसानं परत्रे थ्वहे थँ चलेयाना सम्यकाजीवरुपं यथासुखथ्यं कर्तव्यशील जुया स्वर्गे वनानं गुगु दिव्यसन्देश अङ्कितगु रत्नयागु चर्खा चलेयाये दयेमा धैगु भविष्ययागु प्रतिज्ञा याना परत्रया लागि सामोथ्यं भापा दिवंगत आत्माप्रति शान्तिकामना यासें देगले [1] शिवेताना वैच्वंगुनं थायेथासे प्रमाण खनेदु। थथ्यहे गुंलां बहियो ब्वैबलेनं बौद्धकला–प्रदर्शनीया म्होले [2] कलात्मक चर्खायन्त्र ब्वया क्यनातःगु खनेदु।

थुगु थँते धात्थ्यें विवेकदृष्टिं स्वतधासा अभ्र धायेफुकी–नीति शतक श्रृङ्गारशतक एवं वैराग्य-शतकयागु समेत भावना अंकित जुयाच्वंगु खनेदु– नीतिशतके च्वना स्वपरहितया लागि देशोन्नति विकासया निम्ति सम्यक् आजीविका पूर्वक आर्थिकस्तर बृद्धियायेगु साधन जुयानं थःगु देशयागु आत्मगौरव यायेगु 'सत्यं शिवं सुन्दरम्' धयाथ्यं साहित्य सङ्गीत कलाया चेत्रेनं भाग कयाच्वंगु खनेदु— साहित्यकार गुगु थँयागु अङ्गप्रत्यङ्ग सम्वृत्ति व निर्वृत्तिपाखे मिलेज्वीक नामकर्ण याना बिल। एवंरीत गनंगनं युवक युवतीपिं च्वना लोकगीत व नृत्य ज्वीथायेनं थ्वहे थँयात न्ह्याच्याना सङ्गीतया भाव पिज्वेका श्रृङ्गार पाखे भाग कयाच्वनी, साथे कलायागु चेत्रेजा थ्व थँ छगलं सुन्दर कलाकृतिं भरेजुयाच्वंगु धायेमाल। थथ्येहे वैराग्यशतकयागु पचे स्वतधासनं धर्मात्मा साधुसन्तपिन्सं

---

[1] चोवाहार आदिनाथ मन्दिर

[2] काठमाण्डू न्हायकंवही [सितुपत्रिका अंक ३ बौद्धकला अनुसन्धान]

संसारयात तुलना यानातःगु गुगु ज्ञानमार्ग खः उगु रहस्य च्वेयागु वर्णनद्वारा स्पष्टभाव भःल्केजू कि—मायाया विचित्रलीला जुयाच्वंगु नृत्यमण्डप यानी जीवनद्वू ।

थुजागु महत्वपूर्णगु कलाकृतिं भरेजुयाच्वंगु सूत्रजाल रचेयाना वस्त्रकला निर्माण यायेत जक आवश्यकगु मखुकि मदेकं मगागु थँयागु चर्चा गुणवर्णन प्रतिपादन याना प्रायः नेवामितेगु छेखापतिं धयाथ्यं छग छग दयाहे च्वनी । तर थ्व थँ स्वंगु प्रकारं देकातःगु खनेदु उत्तम, मध्यम व अधम तालगु । उत्तमगु थँते उपरोक्त वर्णित अनुसारं व्याक भावना संयुक्त याना सुन्दर कलात्मक ढंगं देकातै, अथ्यहे मध्यमगुली सामान्यबुट्टा किया देकी, साथे अधमगुली जक भावना व कला छखेहे तया खाली थँया आकारप्रकारजक मिलेयाना ज्या कायेगु मात्र भावील याना देकातःगुनं उलिथुलि मदु । थुजागु थँ देक्यगु अलग ज्यास यानी कलाकारतेगु थाय ललितपुरे छगु अलग त्वाहे दुधासां छुँ मपा । गुगु थाये मंगलबजारं पूर्वपाखे लुंहिटी वनेगु लँया खःपाखे कुटिसौगलं वना चपोगणेद्योया थासे वनेगु ताहागली जुयाच्वन । न्हापानिसें थनच्वंपिं काष्ठकार बारहीतेसं थँ जक देकीगु थायेजूया निर्मित गुगु ताहागलीयात थँव्ययवाहा (थँगुवाहागली) धैगु नाम प्रसिद्ध जुल । नेपाया सुविख्यात जात्रा श्रीबुंगमलोकेश्वर (मत्स्येन्द्रनाथ) या रथ देक्यगु विशेष अधिकारनं परम्परागत थुमितहे बिया वैच्वंगु खनेदु । खजा थुगु थँ देक्यगु निर्माणकलाय् थनच्वंपिं बुढापाकुतेगु धापुकथं थथ्येनं धागु दु कि, भीगु वास्तुकला निर्माणविधि अनुसारं देवप्रासाद अथवा गृहनिर्माण यायेबले थायथायेयागु सिंया सरसामग्री देक्यत मनुष्यया जातथ्यं सिंयागुतं विभिन्नजात थायेथासे प्रयोग यानावैच्वंगु खनेदु । अथ्यहे थुगु थँ देक्यबले छगु छगु साहाया पृथक् पृथक् सिंया जात तया थँ तयार ज्वी । थथ्य याना देकागुली थुकी छगु थःगुहे विशेषता व प्रभाव दै धैगु धारणा दु । गथे नेपाया बौद्ध जातके उल्लेख जुयाच्वंगु दुकि–सुप्रियसार्थवाहु रत्नाकर व्यपार वनेत रत्नाकरसमुद्रं पारयायेत जहाजस्वरूप द्वंगा देकूबले सुप्रियसार्थवाहुयागु थःगु विलक्षण बुद्धि अनुसारं जम्मा ६४ ताजि सिंयागु सरसामाग्री यान्त्रिकपूर्जा मिलेयाना तयार जूगु स्वयंसञ्चालित अद्भुत चमत्कारदुगु द्वंगाय् च्वना वनेमात्रं अतिभीषण विशाल महासागर पार याना निर्दिष्ट थासे थ्यंकवन धैगु वर्णन दु । गुगु पुलांगु थँते फिखुगु अंग मिलेयाना देकातःगु खनेदु—

(१) थँत्वाक (२) पलेफो (३) बौवासिं (४) गलसिं (५) थँख्वा (६) भम (७) सलुसिं (८) न्हेपं (९) नतु (१०) मायूका (११) थँचिखि (१२) लिचकी (१३) थँचकी (१४) हेकु (१५) हेकुप्वा (१६) आसिं अले थ्वहे थँयागु सहायता कया

थाना तैतःगु खासयाना नेवामि मिसातेसं विभिन्नसमयले विभिन्नप्रकारया कापः थाना वैच्वंगु जातंजातया नेपालभाषाय् चलेजूगु छुँ प्रकारया कापयानाम थथ्य खः— गुरुमण्ड, न्याकं, बेचिस, हलेग्व, मलेग्व, माथं, पुंतू, खारी, कोरा, निभाकं ककीचा, प्वाकमुचू, पलेफो, नागविन्या, तिगली, दांछिफो, सलकोखाफो, त्वाथलागु, पुंतूग्व, न्ह्यानालं, लितु एवं कोखागा आदि कापत जनसमक्ष प्रस्तुत याना वैच्वन।

खेद्‌या खँ थ्व खकी थुजागुप्रकारं नेपालदेशया निर्म्तिवस्त्रकलाया उन्नत यायेत अतीतकालंनिसें वर्तमानकालतकं अखण्डसेवा याना वैच्वंगु गुगु कलापूर्ण प्रथमश्रेणीयागु सुन्दर चर्खायन्त्र थौं प्रायः लुप्तथ्यं ज्वीधुंकल। उजागुहे कलापूर्ण ञँ छग भक्त दर्शन यायेमाल धासां थःथः पारिवारीक बिचे सुरक्षित मज्वीधुंकल, उखेथुखे मातुमामां अनुसन्धान यावन धासां लुयेक्य थाकु। थुजागु प्रकारया ञँ थौंकन्हे तस्सकं पुलांगु महत्वपूर्णगु क्यूरियो समान अप्राप्य अमूल्यथ्यं ज्वीधुंकल। धाथ्यं धायेमाल धासा उजागु प्रकारया ञँ थौं नेपाया आदिवासि धका अभिमानसाथ गौरव यानाच्वंपि पुलांपिं नेवातेगु छ्यें छ्यें वना सोवन धासां शतसहस्त्र मूल्य बी धासां क्यनेफूगु अवस्था मखुत। झिदं नीदं स्वीदं न्ह्योनिसें थुजागु अनुपम कलाकृति भरे जुयाच्वंगु ञँत महारत्न माल्यथ्यें मातुमामां थःगु प्राचीन सभ्यसंस्कृतिया महत्व अज्ञातया कारणं आर्थिकया प्रलोभनं धमाधम विदेशे पयन्हंबिया छोया च्वंगुलि थौं भीत दर्शन दुर्लभ जुजूं वन। थुजागु ञँते सर्वथा शून्य हे जुल धैगु अर्थ मखुकी न्हिनेसिया नौ थ्यं जुयावन। छथाय् निथाय् प्रतियोगिताया रूपे अथवा सुरक्षितया लागि धायेला यानि आदर्शया लागि धायेला राष्ट्रियसंग्रहालय (नेपाल म्यूजियम) तथा राष्ट्रिय-काष्ठकला-संग्रहालय (भक्तपुर म्यूजियमे) छग छग ञ्वया क्यनातःगु दु। अभ थुकीयागु महत्व महसूस यासे श्री ५ या सरकार पुरातत्त्वविभागं वि० सं० २०२४ सालं फ्रान्स आदि जर्मनदेशे नेपाली कलाप्रदर्शनी जूवले उचित सन्मान यासे क्यना व्यूगु दु। थ्वनं साङ्गोपाङ्ग सहितगु, मखु केवल थाये थासे स्यनाच्वने धूंकुगु। विगत वि० सं० २००७ साल आषाढ ३ गते विशालगणतन्त्र भारतया प्रधानमन्त्री श्री पं० जवाहरलाल नेहरुजु ललितपुर शुभागमन जूगु उपलक्ष्ये श्री चन्द्रकामधेनु-चर्खा-प्रचारक महागुठीपाखें मंगलवजारे चर्खाप्रदर्शनी क्यंवले नं भिंगु बांलागु प्रशंसनीय चर्खायन्त्र निगले अपो स्वंगहे खनेमदे धुंकल। गनतक अपशोचया विषय खः।

थ्वहे चर्खायन्त्रविषय कया विशालभारतया सुप्रसिद्ध शान्तिवादी स्वर्गीय महात्मा गान्धीजुं कयिनवर्षतक नं परतन्त्र जुयाच्वंगु ४५ करोड जनताया स्वामी विशालभारतयात स्वतन्त्र प्राप्त

याना बिल। गुह्मसिया अमोघसाधन शान्तिया महान् प्रतीकात्मक रूपे* चर्खायात अपनेयागु थ्व सभ्यसंसारं मस्यूगु मखु। वसपोल महात्मा गान्धीया प्राणसमानगु ज्याभ स्वरुप सिद्ध ज्वीधुंकल, अकिं वेकयागु जीवनीनाप थ्व चर्खा अभिन्नतत्त्व थ्यं जुयाच्वंगु खनेदु। अकिं झीसं महात्मा गान्धीयागु चित्र व प्रतिमा यानि स्मृतिग्रन्थ आदि थासे उल्लेख यानातःगु खना। वेकयागु पाखें वहुजन हितसुखया लागि स्थापनाजूगु गुलिनं संघसंस्था स्थापित जुल- हरिजनसेवा संघ, सर्वोदयसंस्था ग्रामसेवासंघ आदिया महान् प्रतीकस्वरुप सिद्धजूगु खनेदु।

आशा दु अथेहे विशालगणतन्त्र भारत व जनवादी महान चीनदेशया स्वापूथ्यं जुयाच्वंगु पुण्यभूमि नेपालदेशया उपत्यकाय् दुने निर्माण जुयाच्वंगु गुगु प्राचीन चर्खायन्त्र अत्यन्त विशुद्ध आदर्श व सुलक्षणयुक्तगु प्रतीत जूसां वास्तवीक युगानुकुल छितो व छरितो यानि वैज्ञानिकपूर्ण मजूनि धैगु महसूस यासे राष्ट्रनायक श्री ५ महेन्द्रयागु शासनकाले घरेलु-उद्योग-विभागपाखें सर्वप्रथम अभिनव निर्माण जूगु आधुनीकरण चर्खायात महेन्द्रचर्खा धका नाम प्रसिद्ध जुल।

—

* चर्खायन्त्र विषय महात्मा गांधीजुया दिव्यसन्देशः-

कातो समझ -- बुझकर कातो
समझ - बूझ करके मानी है
चरखा यानी कताई अहिंसाका प्रतीक है।

—गान्धीजी

रञ्जनालिपि

नेपालया विभिन्न जातीय प्राचीन व अर्वाचीनलिपिशास्त्र मध्ये सुन्दरशान्तगु, अलंकार युक्तगु लिपिकलां पूर्णगु, मनयात रञ्जनज्वीगु, सुरञ्जितलिपि जूयानिर्म्ति 'रञ्जनालिपि' धैगु नाम कल्पित जुल। थुगु लिपि नेपालयाजक प्रसिद्धगु मखु परन्तु चीन, जापान, कोरिया, मंगोलिया, तिब्बत आदि महायानबौद्धदेश पर्यन्त स्वागत सत्कार याना वैच्वंगु खनेदु।

थुगु रञ्जनालिपि नेपालया लिपिविकासक्रम अनुसार- ब्राह्मी, गुप्ता, कुटिलायां लीपा तालपत्र, नीलपत्र एवं शिलाभिलेखस अंकित याना वैच्वंगु खनेदत। थुगु लिपिया लेखनशैली तस्सकं सुन्दरशान्त खनेदु। थुगु लिपि मेमेगु लिपिच्वये थ्यें हथासं च्वयां रञ्जनालिपिया लक्षणप्रमाण मिलेज्वीक अभिव्यक्त यायेफैमखु। अतएव, गुम्हेसिनं रञ्जनालिपि च्वेसयक्यगु इच्छा याई उम्हेसिनं कान्तिपुर सिंहकल्पनगरस्थित विक्रमशीलमहाविहार (थंबही) ललितपुर ओंकुलीश्रीरुद्रवर्णमहाविहार (उकुबाहाल) हिरण्यवर्णमहाविहार (कावाहाल) या नीलपत्रस सुवर्णाक्षररञ्जनालिपि अंकित प्रज्ञापारमितापुस्तक एवं राष्ट्रियअभिलेखालयया तालपत्र व नीलपत्रे च्वयातःगु रञ्जनालिपिया प्रज्ञापारमिता, शिवधर्मोत्तर, बिष्णुधर्मोत्तर नामक ग्रन्थ अवश्यमेव अवलोकन यायेमा।

उपर्युक्त नामाङ्कित पुस्तके च्वैतःगु रञ्जना आखः स्वयेधुंका रञ्जना आखः च्वेगु ज्या सेक्यगु उत्तम ज्वी। गुगु आदर्शग्रन्थत अवलोकनद्वारा श्रद्धा उत्पत्तिजुया व्वनेगु व च्वेगु जिज्ञाशा अभिवृद्धि जुजूं वनी।

राजा अभयमल्लया पर्यायस ने० सं० ३४४ सालं पण्डित जिनश्रीज्ञानजुं च्वया बिज्यागु, गुगु थंबहीया रञ्जनालिपि च्वयातःगु सुन्दर सुवर्णाक्षर लक्षावती प्रज्ञापारमितापुस्तक दर्शनार्थ कवीन्द्र जयप्रताप मल्ल जुजु व महारानी लालमतिदेवी निम्हं थंवहीलिस बिज्यात। गुगु महायानबौद्धजगते

प्रसिद्धगु रञ्जनालिपिया ग्रन्थत बौद्धदर्शन प्रज्ञापारमितापुस्तकयात दर्शन याना राजारानी निह्मसियां अतिकं सुप्रसन्न जुयाव प्रशंसा यासे अवसानपत्रे थथ्य उल्लेख याना तैत:गु दु:—

प्रज्ञापारमितामिमां सुललितामालोक्य मे साम्प्रतं (पुनः)
वक्तुं किञ्च निवेदने त्वयि विभो कण्ठोयमुत्कण्ठते ॥
श्रीमच्छ्रीकविराजमुकुट श्रीमत्प्रतापो प्रभो
एतच्छास्त्रगतिं विलोक्य किमपि पदूयं त्वया क्रीयतां ॥
प्रज्ञापारमिता पुण्या धन्यापि पुस्तिकामिमां
प्रज्ञापारमिता नूनं बौद्धै बुद्धिविशारदैः ॥

थुगु लक्षावती प्रज्ञापारमिताग्रन्थया समाप्तपत्रे निम्नलिखित वाक्य अंकित जुयाच्वंगु जुलः—

नेपालसम्वत् ३४४ अग्रहण शुक्ल प्रतिपद्दिने समाप्तं ॥ पण्डित जिनश्रीज्ञानेन स्वयमेवोपार्जित-द्रव्येन महत्कष्टेन वैदूर्यवन्नीलपत्रे जाम्बुनदसुवर्णेन [रञ्जनाक्षरेण] सर्वज्ञजननी आर्यभगवती वस्त्रहाराभरणेन च सुखावतीसदृशभूमण्डलमनि नगदेश ॥ तत्र तर्कव्याकरणादिशास्त्रव्याख्यानेन महागम्भीरमेवगर्जितवच्छ्रीधर्मधातुमहाविहारीय-परमगुणालंकृतज्ञानसंवस्थितये संप्रढौकितं ॥

थपायस्कं गौरवादर सम्पन्नगु महत्वपूर्णगु आदर्शग्रन्थ जूयानिम्ति प्रत्येकवर्ष चैत्रकृष्ण प्रतिपदाया दिने दीपङ्करचङ्क्रमणदेवताया साथसाथे सिंहकल्पनगरे जात्रा यायेगु स्थितिनं बन्देज जुयाच्वंगु दु । थुगु सुशोभितगु दर्शनीय रञ्जनालिपि अङ्कितग्रन्थया महत्व व गौरव खना गुलिं विद्वान्पिन्सं थथ्य प्रशंसा याना त:गु दु:—

पाठकसज्जन ! इदं नेपालगौरवम् । एतत्संस्कृतभाषा महतत्त्वम् । इयमितिहासरक्षा । इयं धर्म-रक्षा । इयं साहित्यरक्षा । इयं स्वतन्त्रता इयं संस्कृतिरक्षा । एषा देशभक्तिः । एषा देवभक्तिः । अदो निर्दोषं पाण्डित्यम । इदं नाम महादानम् । गत्वा दृश्यताम् । सत्यं प्रज्ञापारमिता प्रज्ञावतामपी-यम् । धन्यो लेखकः । धन्यो लेखापकः । धन्या लेखनशैली । धन्योऽयं देशः यस्यायं महिमा । चिरं जीवन्तु रक्षकाः❀ ।

थुजागु महत्वपूर्णगु आदर्शयुक्त ग्रन्थ सुन्दरसुवर्णाक्षरं जायका त:गु उच्चकोटिलेखनशैली रञ्जनालिपि खनीबले नेपालवासी कलाप्रेमी नेवातेगु अनुपम सुन्दरलिपिकलायात सुनां जक गुणगान व श्रद्धाञ्जलि समर्पित मयासे च्वनेफै ? अकिंहे थुगु रञ्जनालिपियात भूत भविष्ययागु सम्पूर्णलिपिया

❀संस्कृत सन्देश वर्ष १।५

प्रतिनिधिरूपे लिपिशास्त्रे अभिरूचि दयेक्यया निम्ति– धर्म एवं संस्कृतिप्रेमी जनतापिंगु लागि दछिंछक प्रत्येकवर्ष श्रावणशुक्ल द्वादशीनिसें श्रावणकृष्ण सप्तमीतक लिपिप्रदर्शनी स्वरूप प्रदर्शनी क्यना वैच्वन । मेगु अर्थे बौद्धकलाप्रदर्शनी धासनं अत्युक्ति ज्वीमखु । थुगु प्रकारं स्वदेशवासी नेपाली जनतां जक दर्शन व पूजन याना वैच्वंगु मखु परन्तु चिकुलापाखे तिब्बती बौद्धयात्रिपिन्सं थुकियागु आवश्यक दस्तुर रु० २४।– चढेयाना सुन्दरशान्तगु नेत्राभिराम रञ्जनालिपि परिपूर्णगु अमूल्यग्रन्थ सभक्तिपूर्वक दर्शन याना वनी । अकिं हिमालयन् बौद्धिस्तेसं थुगु रञ्जनालिपियात अमि थःगु भाषां– लामैहिग् (गुरुअक्षर) धका सम्मान याना वैच्वन । कारण थौंतक्कं तिब्वती बौद्धग्रन्थे थायथासे सर्वप्रथम प्रारम्भवाक्यस देवदेवतापिन्त मुकुटं पुयेक्यथ्यं रञ्जनालिपि छगु पंक्तिमात्र जूसां मंगलाचरण अङ्कित याये धुंकी । थुलिजक मखु रञ्जनालिपियात लोकप्रिय जुजू अमिसं थुगु लिपिया प्रचार व प्रसारया निम्ति आलस्य व संदिग्ध भावयात त्याग याना उत्साहपूर्वक प्रयत्न याना रञ्जनालिपियागु थासा समेत देका चिचीहाकःगु बौद्धसूत्र– आर्यनामसङ्गीति, आर्यभद्रचरी प्रणिधानगाथा, अग्धरातारा स्तोत्र एवं विविधधारिणी मन्त्र प्रेसयाना थायथासे सफूत प्रचार यात । थथ्य नेपाया प्राचीनलिपि रञ्जना, भुजिमोल, नेवा तथा कूटाक्षरी आखःया सियागु थासा देका सफू छापेयायेगु सर्वप्रथम श्रेय तिब्बती बौद्धिस्तयात हे दु । एवंप्रकार चीनदेशेनं न्हापा न्हापा थ्वहे रञ्जनालिपियात स्थानस्थानान्तरे विहारविहारे गुफा पाकू शिलालेख तकनं उचितकदर यासे प्रतिष्ठा याना वैच्वंगु खनेदु ।

गुलिनं प्राचीन व अर्वाचीनलिपि मध्ये स्वागत सत्कारया दृष्टिकोणं विचार याना स्वतधासा बौद्धसांस्कृतिक अनुसार रञ्जनालिपि सौभाग्यवान् खने दव– कारण छाय धासा गुगु बेलाय नेपाले तन्त्रवज्रयान प्रवेश जुल, उगु समसामयिक अवस्थाय वाह्य गुह्य अभ्यन्तरया रहस्यमय तत्त्वनिर्देशनया लागि श्रावकयान, महायान एवं वज्रयानया आदर्श मूलतत्त्व प्रतिपादनया निम्ति मूर्तिकलाया माध्यमं गुगु नेपाया सांस्कृतिक रूप धर्म, दर्शन, कला एवं चाहाडपर्व न्हानाच्वन । गुकिया प्रतिस्पर्धा छगु उपमाया लागि थ्व प्रेस्तुत यानाच्वना– वास्तुकला विधिअनुसार विहार, मन्दिर निर्माण यायेत क्रमशः भूमियाचना, गोसंचारण, यवारोपन, पादस्थापना ८० अशीतिकोष्ठदेवता पूजा याना मन्दिर वा विहार निर्माणज्वी । अले नापनापं मूर्तिकलानं निर्माणज्वी, गुगु मूर्तिकला मन्त्राधीनस्तुदेवता धयातथ्यें निर्जीवमूर्तियात सजीवदानया लागि रत्नन्यास, जीवन्यास क्रया अन्तर्गत निर्मित मूर्तिस दुने गर्भे मालामन्त्र, हृदयमन्त्र, मूलमन्त्र एवं वीजाक्षर थःगु गच्छेअनुसार सुवर्ण, रुप्य, तालपत्र नीलपत्र भूजापत्र व कागजपत्रस उल्लेख यायेमा । उगु धारिणीमन्त्र, बिद्या, वीजाक्षर यथासक्य रञ्जनालिपिं हे च्वेगु सर्वोत्तम अत्युत्तम सम्भेयाई । कथंकदाचित् मालामन्त्र, हृदयमन्त्र च्वेगु

असमर्थ जूसां वीजाक्षर छगजा अवश्यमेव रञ्जनालिपिं च्वेगु अनिवार्यथ्यें सम्भेजुयाच्वंगु दु। थुलि कया आचार्य उपाध्यायद्वारा सुसम्पन्न जुसेंलितिनी प्राणप्रतिष्ठा जूल धैगु निश्चय याई। एवंरीत शास्त्रोक्तविधिपूर्वक क्रिया सुसिद्धजूगु थासे नेपाया बुद्धधर्मावलम्बिपिन्सं थःगु बौद्धसंस्कार अनुसारं आवश्यक कर्म खंकी। थ्वहे मूर्ति प्रतिष्ठाजूगु दिन व पर्वकाल उत्सव जात्रा मानेयाना च्वनी। गथे, सांसारीक जीवनया अचिन्त्य भोगविलासया मूलकारण व आधार जुयाच्वंगु भीगु शरीरया प्राणहंस खः अथेहे उपरोक्त सांस्कृतिक विषय अनुसन्धान यायां दुहांवना स्वतधासा आखीर भीगु राष्ट्रियगौरव भव्यरुप कलात्मक विशालमन्दिर एवं विहारया श्रीशोभा मूर्ति खः वहे मूर्तिया प्राणहंस स्वरुप वीजाक्षर थ्वहे रञ्जनालिपि सिद्धजूवई।

थुगु रूपं रञ्जनालिपि प्रतिदिन महत्व व गौरवं अभिवृद्धि जुजूं देवदेवतापिंगु अलंकारया रूपेतकं प्रयोगयागु खनेदु- मुकुटस ओं, हूं, त्रां, ह्रीं, खं" च्वल। अले हृदयफोले सप्ताक्षरीकूटाक्षर (ह्क्षमलवरयं) तल। एवं बुद्ध सं० २५०६ सालं स्वयम्भूक्षेत्रे जूगु बौद्धकलाप्रदर्शनीया उपलक्षे उपस्थितयापिं दीपङ्करबुद्धपिं मध्ये न्यतपसःछ्यें पाखें छह्म सुवर्णया प्रशान्तमूर्ति दीपङ्करबुद्धया मूर्ति हःगु दु, उह्मसिया कपाल लुचिया दथुस थ्वहे रञ्जनालिपिया 'ओंमणि पद्मेहूं' अङ्कितयाना तैतःगु खने दु। गनगनं थ्वहे रञ्जनालिपिं- पवित्रगु मन्त्र, सूत्र, धारिणी किया थायेथासे शोभा-वृद्धियाना क्यनावैच्वंगु दु- गथे, लगंबाहालया चैत्यस ये धर्मा गाथा, धर्मधातुमण्डलस वज्रसत्व-धारिणी। स्वयम्भूस त्रिकुलनाथ- मञ्जुश्री, वज्रपाणि, षडक्षरीया मन्त्र। खास्तिस पद्मोष्णीष धारिणी, एवंप्रकार फर्पिङ्ग- पद्मसम्भव, आर्यतारा प्रज्ञापारमिताया मन्त्र गनं अपरिमिताया धारिणी, उष्णीषविजयधारिणी, प्रतिसरा, प्रत्यङ्गिरा आदिया धारिणीमन्त्र समेत अङ्कित याना वैच्वंगु खनेदु। थुलिजक मखु गुलिनं माणे हियेक्यगु दु, उगु व्याक्वेसं थ्वहे रञ्जनालिपिद्वारा ओंमणिपद्मे हूं, ओं वज्रपाणिहूं, ओं वागीश्वरिमुं धैगु मन्त्र च्वेगु परम्परागत थितिथ्यं सम्भेज्वी धुंकल। गनं वहि विहार व देगले च्वंगु म्हुरपौ झल्डर इलां ध्वजपताकादिसं थ्वहे लिपि सजेयाना तयातै। गुगुं थासे रक्षाजन्त्र, मण्डल आदिया केन्द्रविन्दुस रञ्जना आखलंहे वीजाक्षर अंकित यायेधुंकी। अझ दीक्षादिकर्मे अभिषेक प्रदानयायेत देवतात्मक प्रतीक वीजाक्षर थ्वहे रञ्जनालिपिं चित्रांकित यासे प्रदर्शित याई। थथ्ये धार्मिक उत्सव कार्येजक थुगु लिपियात सन्मान याना वैच्वंगु मखु, भीगु समाजया लागि अत्युपयोगी आर्थिक क्षेत्रेनं गुगुं जमानाय धनद्रव्यरत्नया प्रतीक राष्ट्रियमुद्राय नं उतिकंहे सन्मान याना दुथ्याकातःगु खनेदु- "प्रभवपञ्च दशवहुधान्यरत्न सितफल" वाक्य रञ्जना-

लिपिं अंकित याना तैतःगु दु, अथेहे मेमेगुनं खनेदु– सुभवपञ्चदश, ही भवपञ्चदश आदि वाक्यत अंकित याना तैतःगु रूप्यमुद्रात। तर थुगु मुद्राय जुजुया नाम उल्लेख मजूगुलिं फलाना जुजुं प्रचलने हःगु धैगु निश्चित याये थाकू। थुगु मुद्रा केवल काठमाण्डौं उपत्यकाय् दुनेजक चलेजुयावंगु मखु थुकियागु प्रचार तिब्बतप्रान्त तकनं खनेदु। थुगु रञ्जना लिपि एवंप्रकार विभिन्न शिल्पकला चित्रकलाया क्षेत्रेनं आदरपूर्वक समावेस याना वैच्वंन।

थुजागुप्रकारं रञ्जनालिपिया गौरव महत्व प्रचार व प्रसार विस्तार जूगुया कारण छु धैगु छगु तर्क सहजै उत्पन्न ज्वीकु, गुलिनं रञ्जनालिपि स्वया न्हापा चलेजुया च्वंगु ब्राह्मी, गुप्त, कुटिला आदि अतीत लिपियात उलि स्वागतसत्कार जूगु खनेमदु। साथे वर्तमान राष्ट्रव्यापि प्रचलित देवनागरीलिपि गुलि लोकजनपिन्त बोधगम्य याई, उलि रञ्जनालिपि ज्वीमखु धैगु सकसिनं स्यूगुहे विषय खः, खसानं थुगु लिपिया भाग्यस्थान बडो विचित्र ! गुलिसिनं धयाच्वंगु दु नेत्राभिराम सुदर्शन सुलक्षण रञ्जनालिपियात गुरु मञ्जुश्रीनं वरदान बिया वंगु मञ्जुलिपि धकानं विश्वास-यानाच्वन। अतएव थंवहीया सुवर्णरञ्जनाक्षरलिपियात अद्यापि गुरु मञ्जुश्रीनं च्वया बिज्यागु आखल धका परम विश्वासपूर्वक स्वागतसत्कार याना वन्दन पूजन याना वैच्वन। तस्मात् थुगु "रञ्जनालिपि" यात प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरुपं 'सत्यं शिवं सुन्दरम्' भाव अभिव्यक्त यासे प्रदर्शितरुपे क्यनाच्वंगु दु। इत्यादि विविधकारणं नेपालया गुलिनं लिपि दैच्वन, उगु अतीत एवं वर्तमानलिपि स्वयानं सुन्दर सुलक्षणं संयुक्तगु दर्शकजनपिन्त ध्यानाकर्षित याईगु रञ्जनालिपि जूयानिम्ति सादर-पूर्वक श्रद्धेय पूर्वजपिन्सं सुवर्ण रजतश्चूर्ण (सुनौला रुपौला) मसि नीलपत्रस उल्लेख याना वैच्वन। थथ्य लुं वहया मसिं आखः च्वेगु चलन रञ्जनलिपि तोता मेमेगु ब्राह्मी, गुप्त, कुटिला, भुजिंमो, पाचुमो देवनागरी आदि च्वयातःगु स्वेगु अत्यन्त दुर्लभ। गुगुं दुसा प्रतिशात छगु निगु नेवारीलिपिं च्वैतःगु सम्म खनेदु धायेमा। प्रायः ६६ प्रतिशत सुनौला रूपौला मसिं ग्रन्थ च्वैतःगु लोकप्रिय रञ्जना लिपि हे खः। तर, रञ्जनालिपि गुलि सौन्दर्यताया कारण लोकप्रिय जुल, उलि व्यवहारिकरुपे व्यापक जूगु खने मदु, कारण थुगु लिपि अन्यलिपिथ्यं लेखनशैली सरलता खनेमदु, तस्सकंहे च्वे थाकू, रञ्जनालिपि च्वेत वहुत सावधान पूर्वक चित्त समाधानयाना नाना परिभञ्जना तोता लेखन समाधि च्वना च्वेमागु जुया थ्व अपो व्यवहारीकरूपे प्रगति ज्वीमफुत। अथेजूसां श्रद्धालु साहित्य प्रेमी उदारताबुद्धिसम्पन्नपिं सुन्दरताप्रेमी धर्मप्रेमीपिन्सं जक थुगु लिपियात सर्वोच्चस्थान बिया ज्वलान्हयकं थ्यं लक्षणया वस्तु थ्यें सद्धर्मरत्नया नमुना स्वरुपथ्यें महारत्न दर्शनयाये थ्यें जकजूसां

सद्भावनां प्रेरित जुया जक थुगु रञ्जनालिपियात अभिरुचिपूर्वक संरक्षण याना वैच्वंगु खनेदु। गथे मातृभाषा, देशभाषा व राष्ट्रियभाषा थ्येंजागु सुगम सुबोध प्रचलित भाषा दयेक दयेकं भीगु संस्कृतिया परम्परानुसार न्हाथ्ये थाकू धालसांतविनं विशुद्ध एवं पवित्रगु देवभाषाया रूपे संस्कृत भाषायात सर्वोपरीस्थान बियावयाच्वन, इतिहासप्राण धर्मलेख शिलापत्र तथा धर्मशास्त्र प्रारम्भ यायेत हे सर्वप्रथम संस्कृतभाषायात अधिकश्रेय प्रदानयाना वैच्वन।

उपर्युक्त सद्भावनायात धारणा यायां रञ्जनालिपि ग्रन्थ च्वेगु प्रथा १० वीं शताब्दीनिसें कया १६ सौं शताब्दीया प्रथमचरण तकनं लेखनप्रवाह न्हानाच्वंगु खनेदु। तर, थुगु लिपि अधिकांश बौद्धग्रन्थ अल्पांश शैवग्रन्थ उल्लेख यानातैतःगु खनेदु। थुगु लिपि– शिलापत्र, तालपत्र, नीलपत्र एवं हरितालपत्रे तकनं च्वयावन। गुलिनं थुगुलिपि सुनौला रुपौला मसि च्वेगु चलन तालपत्र हरितालपत्र तोता केवल नीलपत्रे जक उल्लेख यात्ना तैतःगु अपो खनेदु। प्रायः धर्मात्मा श्रद्धालुपिन्सं नीलपत्रे लुंवह्या मसिं रञ्जना आखलं धर्मग्रन्थ तोता मेगु व्याकरण, कोष, छन्द, काव्य तथा वंशावली च्वया तःगु मखना। थथ्य रञ्जनालिपि सुवर्णमसिं हे नीलपत्रे च्वेमा धैगु छगु प्रथा कायम थ्यें ज्वी धुंकूगु आश्रय प्रतीत जू। गुगुं रञ्जनालिपि उल्लिखित ग्रन्थया अवसानपत्रं धयाच्वंगु दु– ल्हासानेवा साहुतेसं धर्मप्रति आस्था तसें रञ्जनालिपि च्वेसःपिं लिपिविशेषज्ञ एवं लेखकपण्डित ल्हासाथ्यंक निमन्त्रणा बिया ल्हासाया सुवर्ण आयस्ताद्वारा कारण्डव्यूह, पञ्चरक्षा, प्रज्ञापारमिता आदि धारिणी स्तोत्र संग्रह च्वकेबिल धैगु प्रमाणित जुयाच्वंगु खने दु। थुजागु सुवर्णाक्षर रञ्जना लिपियाक्यें सुशोभितगु बौद्धग्रन्थत केवल थःथःगु छ्यें दुकूतीजक सोथना नं सन्तोष मजूया देँछक बहिद्योबोईगु बौद्धकलाप्रदर्शनी ज्वीगुथासे थँका जनसाधारणया निम्ति प्रदर्शनीरूपे क्यना वैच्वंगु दु। गुगु धर्म-ग्रन्थ प्रदर्शनीरूपे जक दवया यगु मखुकी– धार्मिकदृष्टि तधंगु श्रद्धानिश्चय साथ आयस्ता समेत तया गुठी देका गुरु आचार्य भिक्षुपिन्सं पाठ याक्येगु समेत अध्ययन अध्यापन जुयाच्वनी।

उपर्युक्त विभिन्न कृयापद्धति थितिरीतिद्वारा प्रमाणित जुलकी रञ्जनालिपि आपालं जनप्रिय-लिपि सिद्ध ज्वीधुंकल धैगु भीसं अपुक अनुमान यायेफु।

सप्ताक्षरी-कूटाक्षर

नेपाल छगु तन्त्रप्रधान देश खः। गनकि श्रीसम्वरमण्डलाकारस्वरूपं अष्टनदी, अष्टपीठ, अष्टश्मशान, अष्टनाग, अष्टयोगिनी (मातृका) अष्टभैरव आदियाक्यें चाहुलाच्वंगु तन्त्रवज्रयानया अनेक देवदेवतापिं स्थापना यानातःगु सुदूर्जयाभूमि उपच्छन्दोहपीठ धका प्रसिद्ध जुयाच्वंगु। थन हे दुने प्रज्ञोपायया स्मारकत, शिवशक्तिया चर्मसिमा अर्द्धनारीश्वर मूर्तित, एवं यन्त्रकृति विभिन्न भयात, वास्तुनिर्माणविधि आदि तन्त्रानुसार प्रतिष्ठा जुयावया च्वंगु थ्व सर्वविदित जू।

काठमाण्डौं उपत्यकाय् दुने प्रायः कूटकूटगु विषय यत्रतत्र दृष्टिगत जुयाच्वंगु दु, गथे— अष्ट-मङ्गलया कूट पूर्णकलश, अलौकिकजन्तुया कूट तोरण, विभिन्नधर्मया कूट आर्यावलोकितेश्वर (मत्स्येन्द्रनाथ), अष्टबोधिसत्वया कूट एकादशलोकेश्वर, अष्टमातृकाया कूट अष्टादशभूजी महिष-मर्दिनी एवं पञ्चबुद्धया कूट अरपचनवागीश्वर ३३ कोटिदेवताया प्रतिनिधि स्वरूप विश्वरूप करुणामय धया तःथ्यें हक्षमलवरयं आखःया कूट थ्वहे सप्ताक्षरी कूटाक्षर खः।

समय समय नेपाले चलेजूगु तान्त्रिक धर्मया रितिथिति विषय छलफल याना स्वतधासा उकिदुने घत लगेजूगु, सारगर्भितगु खँत सियावै। अकि थुगु सप्ताक्षरी कूटाक्षरयात ध्यानपूर्वक विचार याना स्वतधासा उकियागु छगु छगु सांकेतिक रहस्य बुझेज्वी। अतएव थुकियागु महत्व झीसं सिक्यबह:जू।

थ्व सप्ताक्षरी कूटाक्षर महायानी जगते प्रसिद्धगु तन्त्रयानपाख्यें उत्पत्तिजूगु आखः धाई। थ्वहे आखः महायानबौद्धविहार एवं गुफाय, आगमे आदरपूर्वक तयातःगु दु। थुकियात खासयाना कालचक्र एवं योगाम्बरयागु आत्मा मानेयानातःगु खनेदु। थ्व "कालचक्र" धैगु प्यंग आखःया छगु

छगु अर्थ व महत्व दु। का– कारणशान्त, ल– स्वंगु आजय, च– चलचित्त, क्र– क्रमबन्धन धैगु भाव प्रकाश यानातःथ्यं थुगु सप्ताक्षरी कूटाक्षर– "हक्षमलवरयं" न्हेग आखःया थःगु हे विशेषप्रकारया अर्थविशुद्धि उल्लेख याना तःगु खनेदु।

वज्रयानया कथनानुसार थ्व न्हेग आखः कालचक्रनाप सम्बन्ध दु। थ्वहे न्हेग आखःया शुरुनिसें अन्ततक अध्ययन याना स्वतथासा थ्वहे न्हेग आखलं विश्वभरयागु भूगोल अर्थात् सप्त-पातालंनिसें अँका सर्वोपरीस्थान अकनिष्ठभूवनतकयागु सारांशरूप प्रतिनिधित्व यानातःगु खनेदै। थुलिजकमखु अक सुमेरुया द्योने कालचक्रयागु कूटागार उपस्थित यानानं उकीसं द्योने आकाशधातु अनाहतधातु, शून्यनिरञ्जन बौद्धदर्शन तकयागु भावनामय वीजाक्षर प्रस्तुत याना तःगु जुयाच्वन।

थुगु सप्ताक्षरीया संक्षिप्त अर्थविशुद्धि निम्नप्रकारं वर्णनयाना तलः—

यकारं मारुताख्यं रमितिहुतभुजं वंजलंमण्डलं तत् ।
लंकारं भूमिसंज्ञं तदुपरिममिदं मेरुसंज्ञं तदूर्द्धम् ॥
प्रज्ञोपायात्मकं हक्षमिति गगनं शून्यनैरञ्जनीयम् ।
कूटं सप्ताक्षरीयं प्रणमतसततं वज्रपातादिहारिम् ॥

थुगु श्लोकया मतलब थथ्य खनेदु कि–, वाउँगुवर्ण जुयाच्वंगु 'यँ' वीजाक्षर वायुया प्रतिनिधित्व याई, भूगोलयागु प्राकृतिक नियमानुसारं वायु धैगु तत्त्व दकसिबे क्वे च्वनीगु जुया थुगु यँ आखःनं दकसिबे निम्नस्तरे तया आधारस्वरूप मानेयाना तल। वहे वायुयागु संचारणद्वारा मिं पिहांवैगु जुया ह्याउँगु ऊजगु 'रं' वीजाक्षर उत्पन्नजूगु प्रमाणं यंकारया द्योने रंकार च्वन। थ्वहे अग्नियागु प्रकाशं लंख उत्पन्नज्वीगुलिं वचुनःगु तुयूगु वर्णगु 'लं' वीजाक्षर सिद्ध जुल। वहे लःयागु द्योने क्रमशः पृथ्वी-धातु वनेजूगु सिद्धान्त अनुसार ह्यासुगु वर्णगु लंकार वकारया फुसे तयाबिल, अले थ्वहे पृथ्वी धातुया नं क्वे प्यंगु दिशाय प्यंगुवर्णगु सुमेरुमण्डलया 'म'' प्रमाणं वीजाक्षर स्थापना जुल, थ्व खः पूर्वपाखे वचूगु वर्णगु, दक्षिणपाखे ह्यासुगु, पश्चिमपाखे ह्याउँगु एवं उत्तरपाखे वाउँगु तेज प्रकाशजुया च्वंगु समस्त भूमण्डलया प्रतीक सुमेरुपर्वतया सम्भनाकथं प्यंख्यें प्यंगुहे रङ्गिनगु 'मकार' धैगु अक्षर प्रस्थापन जुल। थुकी द्योने च्वंगु क्ष व ह निगः आखः कालचक्र सम्वरया प्रमाणं ह्यासुगु व तुयूगु वर्ण मानेयाई, गुलिसिनं प्रज्ञोपायस्वरूपं महामुद्रायोगपाख्यें चक्रसम्वर वज्रवाराही धका ह्याउँगु व वचूगु सिद्धान्त अपनेयाइपिनं दु। अले थ्वहे हःया च्वसं कूटाक्षरया फुसे अर्द्धचन्द्राकार अङ्कित जुयाच्वंगु दु– थ्व विश्वशान्ति मूलक बोधिचित्त महाकरुणा उदयजुया च्वंगु भावना मानेयाना तल

साथे थुकियानं थ्योने नादविन्दु तयातै, थ्व सर्वधर्मशून्यता वज्रोपमसमाधि यानि निष्प्रपञ्च निरञ्जन उच्चकोटि विशुद्धदर्शनया केन्द्र अपनय याना बैच्वंगु धाई। थ्वहे सप्ताक्षरीया जःखः द्वारपाल स्वरूपं 'एवं' निगः आखः तयाबैच्वंगु खने दु। थ्वखः प्रज्ञोपायज्ञानया प्रतीक भापा तःगु, थुलिजक मखु एवं कारया व्याख्या अनुसार सम्पूर्णशास्त्रया नं साररूप स्वर व्यञ्जनवर्णया नं बीजाक्षर मानेयाना बैच्वन। मेगु अर्थे जनजीवनयात मदेक मगागु अत्यावश्यक प्रकाश व साधन तथा प्रज्ञोपायतत्त्वनाप गुवलें छुते मजूगु धैगु अर्थ खः।

थ्व कूटाक्षरयात पञ्चबुद्ध स्वरूपं मानेयाना बैच्वंगु नं खनेदु। कारण, सर्वसुगतहृदय स्वयम्भू चैत्ययानं गर्भगृहे विराजमान जुयाच्वंम्ह कालचक्र (योगाम्बर) या आत्मास्वरूप थुगु सप्ताक्षरी कूटाक्षर खः। अकिं नेपाया प्रसिद्धगु स्वनामधन्य श्रीहिरण्यवर्णमहाविहारया मूलगु चैत्ययात अद्यापि स्थानीयजनतां थ्योद्यः (योगाम्बर) धका पूजा सत्कारयाना बैच्वन। बौद्धतन्त्रा-नुसार थ्योद्यः योगाम्बरयात भावनायाना श्रद्धातै वयाच्वंगु खः। १३ वीं शताब्दीपाखे नेपाया जुजु अभयमल्लया शासनकाले नेपाया छम्ह नांदंम्ह प्रसिद्धकलाकार अरणिको पटलालामाजुया निमन्त्रानुसार ल्हासापाखें चीनया बादशाह कुबलाईखांया सभाय थ्यंकवन, उबले नेपाया सांस्कृतिक चिन्हत यक्वं प्रचारयात। गुकीमध्ये अरणिकोनं देकूगु परमशान्त श्वेतचैत्यस थ्वहे सप्ताक्षरी अङ्कितयाना श्रीशोभा वृद्धि याना थकल। उगु चैत्यया गर्भगृहे सुशोभितपूर्वक तैतगु सप्ताक्षरी आखः यात चीन वना वपिंसं दर्शन यानावगुहे दै।

नेपाया बौद्धतेत थ्व विश्वास दुकि, गन गुथाय् थ्व आखः सम्मानपूर्वक तयातै, अन वज्रपात मलःयागु भय सर्वथा मुक्त ज्वी। अक मेघगर्जे ज्वीबले वज्रपातजूवै धैगु भयं ग्याना उगु भयं मुक्तज्वीया लागि एवं हलमलवरयं धका निश्चयं साथ उच्चारणयाये धुंकी। अकिं थुगु आखःयात गनं परदेश गमनज्वीबले रक्षाजन्त्र भापा म्हे घानावनी, गुकी क्षयरोग आदि ततधंगु रोगं थीफैमखु धाइपिनं मदुगुमखु। थ्व विश्वास तिब्बती जनतातेत नं गाकं हे प्रभाव लाःगु खनेदु, अकिं अमिसं थःगु कौले तया धारणा याना जू।

थुजागु प्रकारया प्रशंसा व महत्व दैच्वंगु महायानबौद्धजगते चलेजूगु प्रसिद्धमन्त्र भापा थायथासे थुकीयागु कदर जुयाच्वंगु दु। उदाहरणार्थ छुँ प्रमाण प्रस्तुतयानागु जुलः—

(१) स्वयम्भू जङ्गलया पूर्वपाख्ये छमासिमाया मूले शिलापत्रया आकारगु छगलों दु।

उगु शिलापत्रे रञ्जनालिपिया सप्ताक्षरी कूटाक्षर छगलोइते पायूछि ज्वीक किया तःगु ।
थुगु लिपि अनुमानित १४ वीं शताब्दी ज्वीकु ।

(२) स्वयम्भूस्थित हारितीमन्दिरया जःपाखे च्वंगु बहीफले ने० सं० ८७८ सालयागु शिला-पत्र दु, उकी दथुईलाक शिरोभागे थ्वहे आखः बांलाक कियातःगु दु ।

(३) यलया हिरण्यवर्णमहाविहारया १६ सौं शताब्दीयागु सुवर्णझण्डाया जःखनं सुन्दर सप्ताक्षरी अङ्कित यानातःगु खनेदु ।

(४) ओं कुलिश्रीरूद्रवर्णमहाविहारे नं २० सौं शताब्दीपाखे निर्माण यानातःगु दु ।

(५) रत्नाकरमहाविहारया न्ह्योने च्वंगु धर्मधातुमण्डले पुष्पमालाव्यं याना छचाख्यलं थ्वहे आखलं चाहुयेका तल ।

(६) यल आलुकोहिटी न्ह्योनेसं च्वंगु वि० सं० २०१६ सालयागु शिलापत्रेनं अङ्कित जूगु दु ।

(७) वर्तमान श्री ५ या सरकार पुरातत्त्वविभागं प्रकाश यागु वि. सं. २०२५ सालयागु लिपिविकास नामक तालिकायेनं थ्वहे सप्ताक्षरीया महत्वयात प्रतिपादन यासे पुनः प्रचारया रूपे हया व्यूगु दु ।

(८) एवंरीत वर्तमान क्यूरियो व्यापारक्षत्रेनं थुगु सप्ताक्षरीया प्रचार व प्रसार बढेजुजुं वनाच्वंगु दु ।

अवलोकितेश्वर

अवलोकितेश्वर प्राणिमात्रयात सुख व शान्ति स्थापना यायेगु महान् इच्छा यासे न्ह्याथाय् न्ह्याबलें पारमिताचर्यास कोसिस यानाच्वंह्म अर्थात् मेगु अर्थे ध्व बांलाक धायेफूकि- अवलोकितेश्वरं 'सर्वजनहिताय' आदर्शयात अभिवृद्धि यायेगु लागि अचिन्त्य- उपायकुशलज्ञाने निरन्तर समुद्योग यानाच्वंह्म, थुलिजक मखु प्राणिमात्रयागु हितसुखया निम्ति सम्पूर्ण विषयवस्तुयात सदुपयोगे हयेगु कारण यथार्थरूपं अवलोकन जुयानं आखीर सर्वधर्मशून्यता व करुणायाक्यें छुते मजूगु विशुद्धगु सम्यक्दृष्टि भल्केजूह्म गुह्म खः, वसपोल आर्यावलोकितेश्वर करुणामय शरणदक्या मूलआधार जुया च्वंह्म धैगु स्पष्टभाव भल्केजू।

महायान- अष्टबोधिसत्वमध्ये अवलोकितेश्वरया नां दक्कसिवे न्ह्वे लानाच्वंगु दु। थुमिगु नाम थथ्य खः— आर्यावलोकितेश्वर, मञ्जुश्री, वज्रपाणि, समन्तभद्र, सर्वनिवरण विष्कम्भि, क्षितिगर्भ, खगर्भ व मैत्रेय। थुपिं च्याह्म बोधिसत्वं सत्वहितार्थया लागि छगु छगु विशेष अधिकार धारण याना च्वंगु खनेदु। अवलोकितेश्वरजा कारुणिक प्रतिमूर्ति जूसा, मञ्जुश्री प्रज्ञाज्ञानया प्रतिनिधित्व याई। अथेहे वज्रपाणिनं ऋद्धिपराक्रमया अधिकार धारणयासा, समन्तभद्रं पूजासम्भार (स्वागतसत्कार) अभिवृद्धि याई। अथेहे खगर्भ समाधिज्ञानशिक्षा व्यूसा, सर्वनिवरणविष्कंम्भिबोधिसत्वं सम्पूर्ण आवरण-क्लेश-परिशुद्ध यायेनिम्ति संसार चाहुला बिज्याना च्वंगुथ्यं, मैत्रेयबोधिसत्वं भविष्यया प्राणिपिन्त अनेकतां संकीर्ण जुया दुःखं संतप्त जुयाच्वंपिन्त मैत्रिधर्मया वलं समानताय् हया सम्बोधि-ज्ञाने तयाबी धैगु महायानया धापु खः। थुगुहे रूपं भिंनिगु महिनाय् भिंनिह्म लोकेश्वर उपस्थित जुयाच्वंगु दु। थुमित द्वादशलोकेश्वर धैगु नामं प्रसिद्ध जुयाच्वन। अकिं करुणामययागु गुठी 'सँल्हूगुठी' धका विशेषप्रकारं मानेयाना वैच्वन। कारण प्रत्येक महिना प्रारम्भदिन अर्थात् सँल्हूखुन्हू

छगु छगु अभिनवरूप धारण याना लोकजनपिन्त दर्शन बीगु जुया संल्हूखुन्हू करुणामय दर्शनयायेगु उत्तम जुयाच्वन ।

यथा:—

१) षडक्षरीलोकेश्वर ... ...कार्तिक

२) श्रीमल्लोकेश्वर ... ...मंशिर

३) हलाहललोकेश्वर ... पौष

४) खसर्पणलोकेश्वर ... ... माघ

५) सिंहनादलोकेश्वर ... ... फाल्गुण

६) पद्मनृत्यलोकेश्वर ... ... चैत्र

७) हरिहरिहरिवाहनलोकेश्वर ... ...बैशाख

८) त्रैलोक्यवशंकरीलोकेश्वर ... ... जेष्ठ

९) रक्तलोकेश्वर ... ... आषाढ

१०) नीलकण्ठलोकेश्वर ... ... श्रावण

११) मायाजाललोकेश्वर ... ... भाद्रव

१२) कारण्डव्यूहलोकेश्वर ... ...आश्वीन

थुगु समयचक्र कार्तिकनिसें शुरुज्वी । थुकी छगु रहस्य गुलाच्वंगु खनेदु गथेकी- थ्वहे महिनानिसें नेपालया धार्मिकसहिष्णुताया कारणं धार्मिकसम्प्रदाय परस्परे विश्वासया ज्वलन्त उदाहरणं थ्व नेपाया अनोथ परम्परा शुरु जुयाच्वंगु दु । कारण कार्तिक शुक्ल अष्टमी अर्थात् मुखअष्टमीया दिनस पशुपतिनाथयात बुद्धया मुकुटं पुयेका बौद्धपद्धति अनुसार पूजा याई । वहे दिने आपालं बौद्ध व हिन्दुत पशुपतिनाथदर्शनया लागि वनी । अभ्म गुणकारण्डव्यूहया प्रमाणानुसार अवलोकितेश्वरं महादेवयात भविष्ययुगे भष्मेश्वरतथागत ज्वीतिनी धका आशीर्वाद बियात:गु नं दु ।

एवं रूप महाकारुणिक अवलोकितेश्वरया मेगु १०८ प्रकारया विभिन्नरूप विभिन्न अवतार क्यनात:गु दु । थुगु चित्र काठमाण्डौंस्थित श्रीकनकचैत्यमहाविहारया श्रीकरुणामयदेगले छ्चाखेलं ब्वया क्यनात:गु खना । थुगु चित्रमयमूर्तित प्राकृतिक तथा मानवीयप्रकोपद्वारा प्राचीनचित्रत प्राय: नष्टरूप जुयावंगुलिं याना ने० सं० १०८६ सालं उपिं व्याक चित्रत नवजीव प्रदानयात । थुगु सम्पूर्ण सुन्दर चित्र च्वेगुलि प्रशंसनीय परिश्रम याना चित्र च्वया विज्याम्ह काठमाण्डौं पारावर्तमहाविहारया शाक्यभिक्षु नवयुवक श्रीसिद्धिमुनिजु जुल ।

एवंप्रकार महाकारुणिक श्रीआर्यावलोकितेश्वरया ३६० ह्म लोकेश्वरया नाम थायेथासे उल्लेख जुयाच्वंगु खनेदु । आःतक थुमिगु शुभनाम मात्र न्यनेदु, तर ध्यानरूप च्वयातःगु व मूर्तिनिर्माण जूगु आतक खनेमदुनि । अकिं थुगु विषय संगठित प्रयासद्वारा अनुसन्धान मयायेकं दृष्टिगत ज्वी थाकूई ।

महायान- बौद्धधर्मे आर्यावलोकितेश्वरयात अत्यन्त आदर सम्मान तथा श्रद्धानिश्चयपूर्वक पूजा याई । अवलोकितेश्वरप्रति नेपाल, चीन, तिब्वत भारत एवं जापान आदि महायानदेशे आपालं स्वागत् सत्कार या । काठमाण्डौं उपत्यकाय दुने न्ह्याथाये सोसानं अवलोकितेश्वरया मूर्तित खने-दैच्वनी । वाहा वही, चूक, गली, ननी कुनाकापचे एवं महायानसम्प्रदायया छ्यें छ्यें वना सोवन धासा मूर्तिचित्र तत्सम्वन्धी सद्धर्मग्रन्थ (कारण्डव्यूह, गुणकारण्डव्यूह, अष्टमीव्रतकथापुस्तक, धर्मसंगीतिसूत्र आदि) तथा गुठी छगु नं छगु खनाच्वनी । साथे उजागु प्रकारया छगु नं छगु थःथःगु छ्यें तयातेफूगुहे विशेष गौरव सम्भेजुयाच्वनी ।

ललितपुरमहानगरे चलेजुया च्वंह्म सुप्रसिद्धजात्रा श्रीवुङ्गमलोकेश्वर (मत्स्येन्द्रनाथ) यागु भव्यरूप रथजात्रां बौद्ध, शैव, शाक्त एवं सिद्धपिगु साररूप छगुहे तत्त्वज्ञाने मिलेयाना तःगु दु । थ्व जात्रा प्रत्येकवर्ष वैक्रमीय नववर्षारम्भपाखे शुरु ज्वी ।

प्रख्यात वसपोल करुणामययात अवलोकितेश्वर–लोकनाथ–करुणामय-पद्मपाणि–बोधिसत्व महासत्व महाकारुणिक–वृष्टिदेव–मत्स्येन्द्रनाथ रूपे पूजयाना वैच्वन । गनं गनं अधिक लोकप्रिय देवता जूयानिर्म्ति नेपालभाषां 'लस्पःद्यो' धकानं धागु दु । जुजु श्रीनिवासमल्लं वाराणसी सहरं नीलकण्ठभट्ट नामक छह्म विद्वान्यात सःता 'श्रीमत्स्येन्द्रपद्यशतक' नामक छगु पुस्तक च्वकेविल । गुकिकी अवलोकितेश्वरयागु विभिन्न अर्थ व महत्व प्रकाश याना व्यूगु जुल ।

ओं मणिपद्मे हूं – धैगु अवलोकितेश्वरया प्रसिद्धमन्त्र प्रचार तथा प्रसार यानागुलिं अथवा जाप यानागुलिं श्रद्धानिश्चय तथा स्मरण यानागुलिं वसपोलयागु महाकरुणा (बोधिचित्त) प्राप्तज्वी धैगु महायाने तधंगु विश्वास खः । नेपालअधिराज्यदुने विभिन्न अञ्चले अवलोकितेश्वरयागु प्रभाव खनाच्वंपिं अथवा श्रद्धानिश्चय तयाच्वंपिसं अवश्य खनाच्वंगु दु । नेपाया पूर्व व पश्चिमया जुजुपिन्सं थःपिंगु शिलाभिलेखे वहे मन्त्र कीका तैतःगु खनेदु । लुम्विनीस्थित अशोकस्तम्भे व अरिमल्ल, पृथ्वीमल्लपिन्सं थःथगु शासनकाले थ्व मन्त्रयात यथोचित स्वागतसत्कार याना स्थान स्थानान्तरे प्रचार याना व्यूगु खँ इतिहासं धयाच्वंगु दु ।

अवलोकितेश्वरयागु पूर्व इतिहास विषय छक विचार याना स्वतःधासा झीसं थ्व निश्चयनं धायेफूकि नेपाले मत्स्येन्द्रनाथया शुभागमन वंशावलीयागु आधारकथं अथवा जनभावनानुसार लिच्छवी जुजु नरेन्द्रदेवयागु शासनकाले प्रवेश जूगु खः। तर अवलोकितेश्वरयागु ऐतिहासिक पृष्ठभूमि मत्स्येन्द्रनाथ स्वयानं यक्वं न्हापा लानाच्वंगु खँ पुरातात्त्विक साधनद्वारा प्रमाणित ज्वी धुंकूगु दु। अंशुवर्मायागु शासनकाले स्थापनाजूगु गुलिनं शिलापत्रत खनेदु उगु पूर्वलिच्छविनाप सामञ्जस्य खनेदुगु पूर्वलिच्छविलिपिं च्वयातःगु अवलोकितेश्वर सम्बन्धी वर्णन याना तैतःगु पादपीठलेख कान्तिपुर भोटेबाहालया लोंहहिटी तयातःगु दु।

(१) स्वस्ति···   ···(राम) देवस्य साग्रं वर्षशतं समाज्ञा (पयति)···

(२) सर्व्वसत्वहितसुखार्थाय भगवत् आर्य्यालोकितेश्वर नाथ प्रतिस्थापितःदेयधर्म्मोयं परमोपासक मणिगुप्तस्य।

(३) भार्याया महेन्द्रमत्या सह यदत्र पुण्यतद्भतु मातापितृपूर्व्वङ्गमं कृत्वा सर्व्वसत्वानां सर्व्वाकारोपेत।

(४) (तथागतस) र्व्वज्ञज्ञानावाप्तये।

एवंप्रकार चीनया सुप्रसिद्धयात्री सुयेनच्वाँग भारतयात्रावृतान्ते नं उल्लेख जुयाच्वंगु दु कि– अवलोकितेश्वरयागु विशालप्रतिमा व प्रभावया विषय वर्णन यायां थथ्य धैतःगु दु– वसपोल अवलोकितेश्वरयागु नाम स्मरणमात्रं आपा आपालं दुःख संकष्ट व भयत्राशं सुविमुक्त जुया सुख-शान्ति प्राप्तजुल।

खतु, वंशावलीया धापुकथं मत्स्येन्द्रनाथ स्वया न्हापा काठमाण्डौं उपत्यकाय् दुने श्रीआदिनाथ लोकेश्वर (चोभार) श्री जटाधारी लोकेश्वर (मीननाथ) थ्यंजापिंगु जम्मा झिनिखः जात्राचले जुयाच्वंगु दु धाई।

अवलोकितेश्वरया विभिन्न सुन्दरमूर्तित थायेथासे खनेदु। अवलोकितेश्वरया छगु असाधारण मूर्ति यल आलुकोहिटी फुसे खनेदु– थुगु मूर्तिस ध्यानी अमिताभबुद्ध शिरे धारण याना च्वंगु मजूसे भूस्पर्शमुद्रा अक्षोभ्यबुद्धयात तयातःगु दु। अथेहे वरदमुद्राधारी रत्नसंभवबुद्ध शिरे तयातःगु अवलो-कितेश्वरमूर्ति स्वयम्भूजङ्गले दुने खना। एवं रूपं दनाच्वंह्म बुद्धमूर्ति अङ्कितगु मुकुट धारण याना च्वंह्म अवलोकितेश्वरया मूर्ति यल भिंछेबाहाननी तयातल। साधारणतया झीसं न्ह्याथाय न्ह्याबलें

महापण्डित राहुल सांकृत्यायनजुया धापु अनुसार मेरि जीवनयात्रा २ भाग, ६०४ पौति अवलोकि-तेश्वरया प्राचीनता विषयकया थथ्ये च्वैतःगु दु कि,

कुषाणकालीन (इस्वी पूर्व प्रथम शताब्दी पाखे) यागु धायेकी नीछसः दँ पुलांगु लोंहयागु अतिसुन्दर ६, ७ अंगुलया अवलोकितेश्वर मूर्ति –लुम्बिनीस उत्खनन याबले लुयावगु वेकनं खंगु दु।

वर्तमान थुगु मूर्ति श्री ५ या सरकार पुरातत्व विभागया भण्डारे सुरक्षित् जुया च्वंगु जुल।

अमिताभबुद्ध शिरे धारण यानाच्वंम्ह अवलोकितेश्वर पद्मपाणिलोकेश्वरमूर्ति जक खनी। अमिताभबुद्धयात शिरे धारण यानाच्वंगुलिं अवलोकितेश्वरयात भीसं महायानया प्रसिद्धदेवता धका मानेयानाच्वना। थथ्ये अक्षोभ्य एवं रत्नसम्भवबुद्ध शिरे धारणयागुलिं प्रमाणित जुलकि– अवलोकितेश्वर तन्त्र– वज्रयानयागु नं अधिकार प्राप्त ज्वीधूंकुम्ह धैगु। प्रायः सम्पूर्ण अवलोकितेश्वरया अङ्गप्रत्यङ्गे च्याता तिसां तियाच्वंगु खनेदु, ललितपुरस्थित कामुकनामविहारे च्वंगु त्रिविशालचैत्यया कसं च्वना पश्चिमाभिमुख यानाच्वंम्ह अलंकारविहीन विरक्तप्रधान प्रस्तरमय लोकेश्वरयाक्ये अलंकारयुक्त मजूगुलिं अवलोकितेश्वरयागु मूर्तिचित्रे थ्व छगु विशेषता खः।

अवलोकितेश्वरप्रति अगाढश्रद्धा तया यलया जुजुपिन्सं थःगु लायकूया लंभयाले सृष्टिकर्ता लोकेश्वर एवं मत्स्येन्द्रनाथ तयाबिल। बन्देपुर (वन्देग्राम) या ऐतिहासिक चैत्यया प्रमुखदेवता षडक्षरीलोकेश्वर, किण्डोलविहारया फुसे सहस्त्रभूजलोकेश्वर, स्वयम्भू गोपुच्छगिरीपर्वतस चिन्तामणिलोकेश्वर, हलाहललोकेश्वर, चोभारस आदिनाथ लोकेश्वर, नालागिरीस पद्मपाणिलोकेश्वर, चांगुस हरिहरिहरिवाहनलोकेश्वर, टंगले जटाधारी– लोकेश्वर तथा विहारविहारे अमोघपाश-लोकेश्वर स्थापना यानातल। छगु खँ थ्व दु कि, विश्वरूप– लोकेश्वरया मूर्ति दु धयातःसां आतक पत्तालगे मजूनि, तर नेपाल-राष्ट्रिय-संग्रहालय (नेपाल म्यूजियम) कलाशालाय् छपा पौवाहा दु– नेपालीकला कारतेसं च्वैतःगु अनुमानित १७ वीं शताब्दीपाखेयागु विश्वरूपलोकेश्वर। थुगु सुन्दर चित्रमय अवलोकितेश्वर खनेवं दर्शकतेत तुरन्त चित्ताकर्षण यायेधुंकी।

अवलोकितेश्वरयागु दया अनुकम्पा अनुग्रहया अभिलाषा यायां जुजु श्री निवासमल्ल, योग-नरेन्द्रमल्ल, वीरनरसिंह, ऋद्धिनरसिंह, योगप्रकाश, लोकप्रकाश, विष्णुमल्ल, राज्यप्रकाश, तेज-नरसिंह तथा दलमर्दनशाह, जयप्रकाश, रणजितमल्ल एवं पृथ्वीनारायणशाह तकनं वसपोल करुणामयप्रति श्रद्धाभक्ति तस्सें अटलविश्वास यायां परम्पराकथं थःथःपिंगु राष्ट्रियमुद्रा मोह व सुकीचाय् श्री लोकनाथ, श्री करुणामय शुभनामया अमित छाप अङ्कित याना वैच्वंगु खँ राष्ट्रियमुद्रा इतिहासं न्ववंवाना वैच्वंगु दु।

अतएव, निर्दलीय पञ्चायति प्रजातन्त्रसंस्थापक राष्ट्रनायक श्री ५ महेन्द्रयागु मुद्राय् नं निश्चयनं श्रीअवलोकितेश्वरयागु नामाङ्कित ज्वी धैगु आशा याना जुल।

———

बुंगद्योया खःजला खत

आस्तिकवाद नेपाले गुलि जनालय दु, उलिहे विभिन्न देवदेवालय दैच्वंगु देवभूमि थन विभिन्न समये विभिन्नपर्व, जात्रा, उत्सव, नखः चखः मानेयाना वैच्वन। थनहे विभिन्न प्रसिद्धदेव-देवीपिंगु नामं उत्सव याईगु समये छगु विशेषप्रकारया खत नेपामितेसं व्यवहार याना वैच्वंगु खनेदु। भावपूर्ण श्रृङ्गारयुक्त विभिन्नप्रकारया खते द्योपिं गनंनिसें शुरू याना गनतक परिक्रमा याक्येमाःगु खः, उगु निर्धारित स्थान विभिन्नटोलया मार्ग अपनेयाना वाद्यवादनसहित उत्सवसाथ जात्रा मानेयाईगु जुयाच्वन। थुजागु प्रकारया जात्रा उत्सव चाह्राडपर्व मानेयायेगुली नेपामित विश्वया न्ह्योने न्ह्यावलें न्हापा लानाच्वंगु खनेदु। थ्वहे खतयात कूटागार–मण्डल–देवयान–देव-प्रासाद आदिनामं सम्बोधन यानातल।

बुंगद्योयागु खतयागु विषय थःगुहेतालं विशेष अर्थ यानातःगु दु, थुकीहे अद्भुतकल्पनायागु साकाररूप विविध सद्भावनां प्रेरित जुयाच्वंगु दु, थुकीयात देवताया रूपे पूजासत्कार याना वैच्वंगु दु। नेपायागु सांस्कृतिकपरम्परायागु अनुरूप जुयानं स्वभावतया झीगु बौद्धिक तथा वैज्ञानिकयात आकर्षित याना दुनेपिने निख्येंयागु अर्थसहित जुयाच्वंगु खजला धाई।

ललितपुरमहानगरया श्रीबुंगमलोकेश्वर (मत्स्येन्द्रनाथ) प्रत्येकसाल वैशाखशुक्ल प्रतिपदा-निसें शुभारम्भ ज्वीगु खतजात्रा लिच्छविराजा नरेन्द्रदेवयागु शासनकालनिसें चलेजूगु धाई। थ्व खत (रथ) पुल्चोकनिसें शुरुयाना यलया विभिन्नथासं जुना जावलाखेल (जयवरसिद्धिखेल) तक छगु ताहाकगु मार्गलिसे परिक्रमा यायां निर्दिष्टस्थाने थ्यंकःवनी। झिनिदें छकजा बुंगमतीनिसें जात्रा प्रारम्भ ज्वी।

थुगु भव्यरूप सुन्दर सुलक्षणरथया खतजला (खते) अङ्कित यानातःगु विविधप्रकारया रहस्यमय भावना प्रतीकात्मक छगु छगु विषये अध्ययन याना स्वत धासा सप्तत्रिंशबोधिपाक्षिक ज्ञानया भाव सुलाच्वंगु खनेदयावै । साथे थुकी बौद्धिक तथा मानसिक भावना याना उत्तेजित याना नापं धार्मिक जनपिंगु साम्प्रदायिक भावनायात तोतका एकताया रूपे ह्या अशान्ति विश्वयात शान्ति मार्गे ह्येगु महाकरुणाया ज्वलन्त उदाहरण थ्वहे खते अङ्कित याना क्यनातःगु खनेदु । थुलिजक मखु, ब्रह्माण्डसृष्टि सुमेरुमण्डलयागु रचनानं थुकीहे दुने दुथ्याकातःगु जुल ।

पञ्चमहाभूत मिलेजुया बनेजुयाच्वंगु थ्व सचराचर जगत्मण्डले दकसिवे क्वे पृथ्वीसृष्टि नियमानुसार वायुमण्डल जूयानिम्ति उकीया प्रतिनिधिरूपे प्यख्यें प्यचा घःचा खडायात । वहे घःचाले त्रिअग्निया प्रमाणं स्वंग स्वंग क्रोध दृष्टि अङ्कित यानातःगु खः । थुगु घःचाया द्योने जलसागरया प्रमाणं जलाधिपति कर्कोटकनागराज धका घःया स्थापनायात, थुकी न्ह्योनेपाखे विन्दुपात्रधारी भैरवया ख्वापा तयातःगु दु । थ्वहे घःमायानं च्वे गिरिराज पर्वतमाला स्वरूपं पौयागु गठामो तयातःगु जुल, हानं थुकीसं पृथ्वीमण्डलया हिसावं प्यंगुलागु कौसिमो खजला देका तल । एवंरीत थुगु पृथ्वीमण्डलया दथ्वी सुमेरुया अर्थे भिखुग सुमेरुया चोवनाच्वंगु प्रमाणं भिखुगहे लःसिं तयातैगु जुयाच्वन । थुगु भिखुगः लःसिंया बिचेबिचे मुख्य न्हेगु तल्ला विभाजन यानातःगु दु । थ्व खः सुमेरुया छचाखेलं चाहुलाच्वंगु सप्तउपद्वीप अथवा सप्तरत्नया सम्भना खः । साथे थुगु न्हेगु तल्लायनं निगु निगु तल्ला मिलेजुया भिप्यंगु तल्ला खनेदुगुलिं थुकीयात चतुर्दशभूवन धका परिकल्पना यानातल ।

<u>सप्तरत्नः—</u>

१) अश्वरत्न
२) हस्तिरत्न
३) स्त्रीरत्न
४) मणिरत्न
५) खड्गरत्न
६) पुरुषरत्न
७) चक्ररत्न

थ्वहे रथया बिचे दिनरात्रिया प्रमाणं चन्द्रसूर्य नं अङ्कित यानातःगु दु । थ्वहे रथया खजला प्यकुं लागु चतुर्महाद्वीपया कल्पना खः ।

१) पूर्वविदेह द्वीप

२) उत्तरकुरु द्वीप

३) अपरगोडानीय द्वीप

४) जम्वुद्वीप

रथया खजलाया फुसे प्यकुने प्यंह्म सिंह गयाच्वंह्म राजमूर्ति तयातःगु दु, थुमित चतुर्महाराजा धाईः—

१) धृतराष्ट्र

२) विरूढक

३) वैश्रवण

४) कुवेर

थुगु खजलाया प्यख्यें प्यंगु द्वार खुलेजुयाच्वंगु दु, थुकिया मतलव थ्व खःकि– वसपोल करुणा-मय अवलोकितेश्वर दर्शनार्थ श्रद्धालु भक्तजनपिंगु लागि दर्शन पूजन यायेत द्वार निरन्तर चायेकातःगु खः। मेगु अर्थे अशरणप्राणिपिंगु लागि उद्धारया निम्ति प्यंगु दिशासं रश्मि ज्ञानगुणकरुणा प्रचार व प्रसार जुयाच्वंगु थ्व चतुर्दिगयापिं प्राणिपिंगु कारणे सौभाग्यया द्वार चायेकातःगु धैगु अर्थ खः। थ्वहे द्वारया प्यख्येरसं कौसिपःखा तयातःगु दु, कौसिपःखाले प्यंगुहे प्रकारया वाहनयुक्त जुयाच्वंगु खने दुः—

जःधखेपाख्ये स्थितिकर्ता विष्णुया प्रतिनिधिस्वरूपं सप्तगरूडमूर्ति अङ्कित याना तःगु दु। ल्युनेपाख्ये संहारकर्ता महेश्वरया प्रतिनिधिरूपे सप्तवृषभमूर्ति तयातःल। एवं खःधखेपाख्ये सृष्टिकर्ता ब्रह्माजीया वाहन सप्तहंस तयातःगु खनेदु। न्ह्योनेपाख्ये सृष्टिस्थितिसंहारयानं मूलरूप जगत्पालन-कर्ता बसपोल श्री आर्यावलोकितेश्वरकरुणामयया वाहन सिंहया मूर्ति निख्यें निह्म स्थापना याना तःगु जुल। थ्वहे शिक्षा व ज्ञान न्ह्याथाय न्ह्यावलें प्रकाश जुया च्वनेमा धैगु कारणे सूर्ययानं प्रति-निधिरूपं कौसिया प्यकुनेसं ब्वसल अङ्कित यानातःगु खनेदु।

उक्त सांकेतिक प्रतिनिधित्व पाख्यें थ्व धयाच्वंगु दुकि– ब्रह्मा, विष्णु, महेश्वर एवं सूर्य समेत चतुर्मूर्ति समावेश जुयाच्वंगु थुगु ह्याउँख्वाद्यो सृष्टिकर्तालोकेश्वरया रूपे नं मानेयाना वैच्वंगु खनेदु साथे महाकारुणिक आर्यावलोकितेश्वर धैगुनं नाम प्रसिद्ध जुयाच्वन।

बुंगद्योयागु वंशावलीयागु धापु अनुसार कर्कोटकनागराज व प्यंह्म भैरवतेगु सहायताद्वारा

आचार्य वन्धुदत्त, राजा नरेन्द्रदेव तथा भरिया रथंचक्र, थुपिं मिलेजुया कामरूकामाक्षदेशं नेपाले विज्याकल ।

प्यह्म भैरव :—

१) हलसिद्धि भैरव

२) हयग्रीव ”

३) नन्दिकुन्दि ”

४) लुम्रहास ”

बौद्धतन्त्रानुसार अवलोकितेश्वरयागु कूटागार, देवप्रासाद अथवा देवयानया बारे थथ्य उल्लेख याना वैच्वंगु खनेदु । करुणामययागु रथया लुसाहा खःजलाया आकारप्रकारे अभ्यन्तरपाखें सप्तत्रिंशबोधिज्ञानया प्रतीक सम्भेयाना वैच्वंगु खनेदु ।

प्यंगु द्वारया मतलब चतुस्मृत्युपस्थान, द्वारया फुसे च्वंगु प्यंगु तोरणया अर्थ चतुस्सम्यक्प्रहाण, रथया दुने च्वंगु थोकोथाय च्याग थां दु । थुकीया भावना अष्टाङ्गिकमार्ग एवंरूप छत्रध्वजघण्टपताकादि जक– सप्तबोध्यङ्ग, न्यागुत्वाथ– पञ्चेन्द्रिय, पञ्चवल इत्यादि ।

थ्वहे रथयान (खःजला) या दकसिवे च्वे धकिबायमोया थोने श्रीस्वयम्भू (गुरु वज्रसत्वया सुवर्णमय मूर्ति) तयातःगु दु । धकिबायमोया छचाखेलं फेगं तयातःगुलिं थ्व सन्देश प्रचारयाना च्वंगु दुकि– धर्म हे विश्वकल्याणकारक खः । अकिं प्राणिपिन्सं करुणाधर्म धारण याना चित्तपरिशुद्ध यायेगु शिक्षा लाभया धैगु संसार निम्ति आव्हानयाना दिव्यसन्देश बियाच्वंगु खः । थ्वया नापं पताका थ्वयेका तःगुलिं धयाच्वंगु दु– थुजागु प्रकारया श्रीकरुणामययागु सम्यक् आचार–विचार विश्वव्यापि जुजू वनेमा धैगु संकेत खः । साथे रथ सालेया निम्ति जंगल व खिपः तयातःगु थुकिया अभिप्राय थ्व खःकी प्राणिमात्रयागु लागि शरणाधार स्वरूप जुयाच्वंगु वसपोलयागु ज्ञान, गुण करुणा सकलसिनं साधन यायेफेकी लाभ यायेसेकी धैगु भावना मिलेयाना तःगु खः ।

थुजागु उच्चकोटिदर्शन व कलाकौशलं भरिपूर्णगु भीगु सभ्यसंस्कृतियात संरक्षण यायेगु मानवमात्रया परमकर्तव्य व धर्म जूवै ।

——

सुकुन्दा

नेपालया इतिहास तथा सांस्कृतिक परम्परानुसार सुकुन्दा चिकनं च्याक्येगु उत्कृष्ट कलापूर्ण मत खः। नेपाया गुह्मखः पुलांह्म कलाकारं उगु सुकुन्दायाबारे अद्भुत कल्पनाया आधारे अनुमान याना देकल। थ्वेक कलाकार छह्म सर्वोत्कृष्ट कलाकार जुल। उकियागु पृष्ठभूमि नेपाया ऐतिहासिक कथायागु सही सन्तुलन मिलेयाना तःगु खनेदु। प्रभावकारी प्रतीकात्मक भावनां देकूगु सुकुन्दाय् नेपाल सृष्टिनाप सम्बन्ध अभिव्यक्त यानातःगु खनेदु। साधारण पिनें स्वेबले खालि चिकं तया च्याकेगु छगु प्रकारया मत जक खः। थुकी गम्भीरपूर्वक अध्ययन याना स्वत धासा थुकीयागु छुनछुं मात्राय् भीगु थःगु सांस्कृतिक परम्परानाप सम्बन्ध दैच्वंगु खनेदु।

धातुयागु छगु दुकाय् देकातःगु सुकुन्दा नेपालया बासिन्दातेगु छगु प्रकारया मत खः। शाब्दिक अर्थे विचार याना स्वतधासा वर्तमान नेपालभाषां तूक्यला पिकयातःगु गुगु वस्तुयात चिकं धया वयाच्वन। तर प्राचीननेपालभाषा कथं विचार याना स्वतधासा चिकंयात सु धाईगु जुयाच्वन। सुया अर्थ चिकं हे खः धैगु अनुसन्धान द्वारा प्रमाणित जूगु खनेदु। गुगु संम्यके दानबीगु चिकने छुनातःगु मढियात भीसं थौंतकनं सूमढी धयावयाच्वन। अथेहे तर्कारी व्हानातःगु चिकं कोन ओगुयात नं सूनओ धयाच्वन। एवंरूप मचावुये धुंका चिकने च्वनेमगाह्म मिसामचायात भीसं बुयेसुये मगाह्म धका धाई, चिकंथले दुपिनाच्वनीगु चीगःचागु धओचायात भीसं सुमिचा धका धया वयाच्वना, इत्यादि प्रमाणं सुधैगु अर्थ चिकं धैगु सिद्धजू। अथेहे थःगु विशेष महत्वसहितगु अर्थ दु। चिकंतेगु थलयात भीसं चिकंथल धाई अथेहे पूजासामग्री तेगु थलयात पूजाभल धाथ्येंसंतुं थुकीयात नं सुथल अथवा सुभल मधासे केवल सुकुन्दा धावन। भीगु समाजे पवित्रगु उत्तमगु तीर्थ विशेषयात कुन्द धैगु नाम प्रयोग याना वैच्वंगु खनेगु गथेकी- गोसाईकुन्द, गौरीकुन्द, सरस्वतीकुन्द एवं यज्ञकुन्द।

खतु, गुगु सुकुन्दास अङ्कित इतिहास धर्म, संस्कृति एवं कला व दर्शन आदियाक्यं दुसम्पन्नगु गुगु थल विशेषयात मानो तीर्थतुल्य भापा भी पूर्वाचार्यपिन्सं तस्सकंहे बाँलाक ल्वेक छिंक शुभनाम प्रदान याना बिल। थ्वहे सुकुन्दाया चिकं कालीञ्जलथ्यं पवित्र जुयाच्वन, थ्वहे कालीन्हृदया लखं कालीञ्जल वाह्यदृष्टिं जलस्वरूप जुसानं गुगु लखं श्रीस्वयम्भू ज्योतिरूप च्यानाच्वंगुलिं याना थुगु लंखयात छगु प्रकारं चिकं धैगु अर्थसिद्ध जूओ। संस्कृतशब्दया पाखें विचारयाना स्वतधासा भिंगु बाँलागु शुभकार्ये मतच्याक्येगु थल धैगु मतलव बुझेजू।

तर, थुकीया रहस्य बुझेयाना स्वतधासा सुकुन्दाया प्रतीकात्मक अर्थ धार्मिकदृष्टिं नेपालयागु भूगोल धैगु आशय झल्केजू, खासयाना थुकीयागु अर्थ संक्षिप्तरूपं धालधासा स्वयम्भूपुराणया अनुरूप धायेफु।

प्रायः नेवामितेगु विविधप्रकारया पूजाय् सुकुन्दा मत अनिवार्य विषयथ्यं जुयाच्वंगु दु। तर, नेवातेगु लागि सुकुन्दा थःगु अनोथ जुयानं विशेष स्वागत यानातःगु खने दु। जन्म मृत्यु तथा विवाह आदि यज्ञयागादि गुगुनं धार्मिक उत्सवे थ्व मतयात व्यवहारे हयाच्वन। थुगुरूपं भीगु संस्कृतिया अस्तित्व रूपे थःगु स्थानकया वयाच्वन, थुकीहे विविध संस्कारनाप सम्बन्ध तया-वयाच्वन।

सुकुन्दां नेपाल उत्पत्तिकथा विषययागु प्रतिनिधित्व या। नेपालसृष्टिबारे स्वयम्भूपुराणे उल्लिखित विषय वस्तुयात मानेयाना कुशल एवं भावुक कलाकारं सुकुन्दा निर्माणयागु खनेदु।

धयातःगु दु, गुगु समये पुण्यभूमि नेपाल देश गुरु मञ्जुश्री बिज्याना चन्द्रहासखड्गं काली-न्हृदया लंख छोनेन्ह्यो छगु सुन्दर शान्तगु विशाल कालीन्हृद जुयाच्वन। उकी दथ्वी सहस्रदल पलेस्वांया द्योने न्ह्याबलें च्यानाच्वंगु ज्योतिरूप श्रीस्वयम्भू प्रकाश जुयानं नवनागराजपिगु वासस्थान जुयाच्वन धैगु गुगु पौराणिक घटना थ्वहे सुकुन्दाय् दुने सुलाच्वंगु खने दव। थ्वहे विषय ध्यान आकर्षित यायां सुकुन्दाया चवेयागु भाग सहस्त्रदल स्वरूपं पलेहः बुट्टा तया देकल, अले थुकी द्योनेसंतुं न्ह्योनेपाखे दलुपाचाय् मत च्याकाव्यूगु दु, थ्वखः सहस्त्रदलपद्मया द्योने ज्योतिरूप प्रकाश जुयाच्वंगु धैगु अर्थ। थ्वहे सुकुन्दाया च्वे नवनागराजपिंगु मूर्ति अंकितयाना शोभा वृद्धियाना बिल। खजा थुपिं नागराजापिंगु मूर्ति सुकुन्दाया दुनेसं तयेमाःगु खः, तर कुशल कलाकारं व्यावहारिकरूपे ज्यना ज्वी च्वने ज्याछिंकेत दलुपाया ल्युनेपाखे थुगु कला व संस्कृति एवं धर्म अथवा इतिहास सदा संरक्षणया लागि धयाथ्यं स्थानोपयुक्त ज्वीक ल्युनेसं तया छत्रयारूपे कुयेका शोभावृद्धि यानाव्यूगु जुल। एवंरूप दलुपाचाय् चिकं सायाबीयेत सहयोग स्वरूप जुयाच्वंगु सुमिचा छगुनं तैगु चलन दु,

थुगु सुमि वानं बासुकीनागमूर्ति अंकित याना त:गु खनेदु। अकिंहे नेपालदेशयात गनगनं बासुकीक्षेत्र धका नामकर्ण यानातल।

सुकुन्दाया भावना थुलिजक सिमित मजूसे जगत्साक्षि चन्द्रसूर्ययागुनं प्रतिनिधित्व यागु खने दु। कारण, थ्वीगु बौद्ध व शैव धर्मसमन्वय जुयाच्वंगु नेपाल सांस्कृतिक परम्परानुसार मचाबू व्यंकेगु, इहि: यायेगु, बाह्रा तयेगु, चूडाकर्म यायेगु, विवाह यायेगु, यज्ञयागादिकर्म एवं दीक्षाकर्म, मृतात्माप्रति शान्तिकर्म विविध धर्मोत्सवकार्ये तकनं पूजाभः संकल्प यायेत: सर्वप्रथम थ्वहे सुकुन्दा-यात न्ह्योनेसं तया थ्वीगु धर्मलेख शिलापत्तकशासने उल्लेख जुया च्वंथ्यं चन्द्र, सूर्य, पृथ्वी साक्षि तैत:थ्यं उपर्युक्त सम्पूर्ण पूजाकर्मेनं चन्द्रसूर्ययागु प्रमाणं साक्षि मानेयाना वैच्वंगु खँ थ्वीगु पूजा-पद्धति कना वैच्वंगु दु। दिनया साक्षि सूर्य ख:, थ्वहे सूर्यया अंश अग्नि उत्पत्ति जुयाच्वन। थ्वहे अग्नि गणितशास्त्रया प्रमाणानुसार अग्नि स्वंगुप्रकार क्यनात:गु दु, थ्वहे स्वंगु प्रकारया अग्निया संकेतरूपे मतच्याकेगु दलुपाया आकार त्रिकोणाकार याना बिल। अकिंहे सुकुन्दाया त:ले आसन तैबले नं पोतासं त्रिकोण हे च्वैगु चलन जुयाच्वन। एवंप्रकार रात्रिया साक्षि शीतरश्मि चन्द्रमा ख:। थ्वहे चन्द्रमाया प्रतिभाया अंश स्वरूप वरुणादिनागराजपिं नाप सम्बन्ध क्यना त:गु खनेदु।

ह्नानं मेगु अर्थे दलुपाया नाप गणेशया मूर्ति स्थापना यागु कारण तन्त्रवज्रयानया सिद्धान्त अनुसार प्रज्ञोपायया महान् प्रतीक अर्थात् वज्रपद्मसमायोग, शिवशक्तिस्वरूप अर्द्धनारीश्वरया साक्षिरूप प्रकृति व पुरुषया चिन्ह क्यना त:गु ख:। गणेश पुरुषया प्रतीक, त्रिकोणाकारदलुपा स्त्रीरुप। सुकुन्दाया साभान्यरूप कलशाकार नाप मिलेजू, फरक थुलिहे खनेदु, न्ह्योनेपाखे त्रिकोणाकृति दलुपा व ल्युने नवनागमूर्ति। मेगु अर्थ थथ्यनं धयात:गु दुकि- कलशाकृतिया न्ह्योने त्रिकोणयन्त्रा-कृति दलुपा हे महामाया भगवती श्रीगुह्येश्वरी थ्वया द्योने आदिबुद्ध ज्योतिरूप प्रकाश जुयाच्वंगु प्रमाणं मतच्याना च्वंगु।

आ: थ्व सुकुन्दाया प्रसंगे गणेशया मूर्ति अंकित याना वैच्वंगु विषय छत्वाचा खँ न्ह्यथना च्वना- गुबले थन नेपाले अनुमानित ७ वीं शताब्दीपाखे ओडियानाचार्य नामक छह्म तान्त्रिक तीर्थयात्रा भ्रमण यायां पवित्र तपोभूमि नेपाल थ्यंकवगु जुयाच्वन। उबले सूर्यासनबिहार सन्निव-र्तिस्थ कच्छपालगिरि क्यना चखुंतीबखुंती गुफाय दुने हेवज्रनैरात्मायागु पुरश्चरण च्वंगु जुल। उगुसमये ओडियानाचार्ययात अनेक प्रकारया भयंकर मारविघ्न वयाच्वन। तर न्ह्यागु यासां उगु विघ्ननिवारण मजुया आखिर विघ्न- विघ्नान्तकभैरव आराधना यात। ओडियानाचार्य यागु प्रार्थनानुसार विघ्नविघ्नान्तकभैरव उगुथासे प्रसन्न जुल। अले थ:त आपद्‌जूगु विषयकया निह्नसया

परस्परे खँ जुल। गुगु विघ्नबाधा जूगुया मूलकारण थ्वहे खः कि– ओडियानाचार्यँ थ्याक देवतायात अन सःतातःगु जुयाच्वन। केवल अनसंतु च्वंह्म स्थानगणेश जलविनायक छह्मजक निमन्त्रणा याये लोमंगु जुया,जलविनायक कोपजूगुलिं अन चखुंतीबखुंती गुफाय् दुने अनेक भयंकर जन्तुत प्रवेश जुया पूजादिकर्मे विघ्नयाना व्यूगु धैगु कारण पत्तालगे जुसेंलि जलविनायकयात विघ्नविघ्नान्तक भैरवं आसनयाना वाहनरूपे गयाविल। थुजागु अद्‌भुत घटना जूगु खना जलविनायकया मारसेना स्वरूप विविध भयंकर मूर्तित थ्याक सल, किसि, धुं, सर्प, तिच्छूं आदिया रूप धारणयाना त्राहि त्राहि जुया बिस्यूंवन। थुमिगु बानकि स्वरूप थन गुफाय् दुने अद्यापि विविध प्रकारया आकृति सिद्ध जुयाच्वंगु खनेदनी। जलविनायक व ओडियानाचार्य निह्मसिया विचे परस्परे अपराध स्वीकारयासे शपथ ग्रहण याकल। तदनुसार– ओडियानाचार्यया पालंनिसे थौंतक थुगु प्रथा कायम जुया वया च्वनकि, सुनां-गुह्मसें थःगु कार्यसिद्धि प्राप्तयालागि सर्वप्रथम गणेशयागु पूजा यायेमा धैगु परम्परा चलेजुल। थ्वहे घटनाया साररूप सुकुन्दामते गणेशया मूर्ति स्थापना यायेमागु खँ उल्लेख यानातल। उवलेंनिसें जलविनायकयात कइना गणेश धैगु नाम प्रसिद्ध जुल।

नेपाया संस्कृतिकथं झीसं गणनायक (गणेश) यात थःगु कार्यसिद्धया रूपे सर्वप्रथम पूजा याना वैच्वन। थ्व पुराण व इतिहासया दृष्टिकोणं जक महत्व मजूसे वैज्ञानिक दृष्टिकोणनं तसकं युक्ति संगत जूओ। कारण छायधासा गुगुं संघसंस्थाया उद्देश्य सफलीभूत यायेत उगु संघसंस्था (गण) या अधिनायक महान् नेतायातनिं सर्वप्रथम पूजा व सत्कार यायेफूसा उगु संघया कार्यक्रम निर्विघ्न पूर्वक सफल ज्वी धैगु दिव्यसन्देशया सूचक खः। थुकिजक मखु अफ गणेशयात झीसं बुद्धिया देवता धकानं मानेयाना वैच्वंगु खनेदु। बुद्धिविना झीगु जीवन व समाज गुबलें सार्थक ज्वीफैमखु। अकिं न्ह्यागुज्याखे सर्वप्रथम बुद्धि प्रधान जुलिं बुद्धिया देवता गुरु गणेशयात न्हापालाक पूजा सत्कार याना वैच्वंगु धायेमाल। थुलिजक मखु झीसं गुरु गणेशयात विघ्नेश्वर धकानं धयाच्वंगु दु, ठीक बुद्धिया विपरीत निर्बुद्धि ज्वीवले झीगु जीवन व समाजे अज्ञानि (निर्बुद्धि) या कारणं याना अनेक प्रकारया विघ्नबाधा वैगुजा स्वाभाविक हे जुल। अकिं निर्विघ्नपूर्वक कार्यसिद्ध यायेत बुद्धियागु परमावश्यकगुलिं झीगु संस्कृति परम्परानुसार न्ह्यागुज्या शुभारम्भ यायेत सर्वश्री बुद्धि-प्रदाता गुरु गणेशयात निं पूजा यायेगु याना वैच्वन। थ्वहे शिक्षाया अनुरूप झीसं बुद्धिवान्ह्म चातुर्यह्म प्रवीणह्म योग्यव्यक्तियाक्ये अर्ति बुद्धि कया वयाच्वनागु जुल।

थुजागु प्रकारया महत्व पूर्णगु शिक्षाया महान् प्रतीक भापा थुगु सुकुन्दायात उचित सन्मान याना वैच्वंगु जुल।

अन्तर्राष्ट्रिया पर्यटक एवं कलामर्मज्ञ विद्वान्‌पिन्सं नं थुगु कलापूर्ण प्राचीन सुकुन्दायागु सुन्दर शान्त रूप खना यानि महत्वयात प्रतिपादन यायां प्रेम पूर्वक न्याना यंकाच्वन ।

यले, श्रीकरुणामययागु रथ जात्राया च्छेलाभू खुन्हू बह्नि मतवीत वैपिं प्रायः नारीजनपिंगु ल्हाति विभिन्न प्रकारया सुकुन्दामत यागु प्रदर्शनी धैर्य्यं खने दैच्वनी ।

खासयाना थुगु सुकुन्दामत नेवातेगु समाजे थ्यंगु प्रकारं ज्याय् छ्यं ला वैच्वंगु दुः—

(१) पूजादिकर्मकाण्डे साक्षिस्वरूप न्ह्योने प्रस्तुतयाना तःगु खनेदै ।

(२) पयन्ह्‌वीवले कसया रूपेनं बिया च्छै ।

(३) सुं गुम्हेसित अतिथि सत्कारया लागि सिलपाया रूपे प्रदान याई ।

(४) आर्थिक लाभ दृष्टि व्यापारक्षत्रेनं न्यायेगु व मियेगु याना वैच्वंगु दु ।

थुलिजक मखु थुगु सुकुन्दा लोकप्रिय जुजुं गुगुं संघ संस्थाया प्रतीक रूपे आदर्श चिन्ह भापा अपनय याना वैच्वन । नेपाल म्यूजियमया उद्‌घाटन उपलले इनाव्यूगु निमन्त्रणा पत्रेनं थ्वहे सुकुन्दाया चित्र अंकित याना व्यूगु खनेदु । अथेहे ' भी ' पत्रिका व दीपक वस सर्भिस तकनं थ्वहे सुकुन्दायात थःगु ट्रेडमार्का नामं प्रमुख आदर्श चिन्ह सुरक्षित याना वैच्वंगु खनेदु ।

आशा एवं विश्वास दु थुकीयागु प्रचार व प्रसार निरन्तर अभिवृद्धि जुजुं वनेमा ।

—

घण्ठ

प्राकृतिक सौन्दर्य तथा प्राचीन कलाकौशल व संस्कृतियाक्यें विभूषितगु धर्मप्राण नेपालदेशे उतिकं हे देवदेवालय सुप्रतिस्थित जुयाच्वंगु दु। नापनापं उक्त सम्पूर्ण मन्दिर व विहारे अथवा प्रसिद्धदेवमूर्तिया थासे स्वागतसन्मानया निम्ति अतूत पूजाआजा जुयाच्वनेमा धैगु हेतुं विविध समये विविध पर्व न्यायका वैच्वन। धर्मभीरु नेपाली जनतां न्ह्यागु देवस्थाने प्रत्येक पर्वकाले पूजा शुभारम्भ याईबले अथवा परिसमाप्त ज्वीबले घण्ठ छक जक जूसां थायेमा धैगु थ्व परम्परागत धार्मिक विश्वास खः।

घण्ठ धैगु मन्दिर अथवा देवस्थानया जःखः यानि न्ह्योनेसं सुं श्रद्धालु दातापिनी थःगु शक्ति अनुसारं तगो चीग्वः विविध प्रकारयाना देकातै। खासयाना थुपिं घण्ठत स्वंगु प्रकारया निर्माणशैली खनेदु। गथे शास्त्नोक्त प्रमाणथ्य लक्षणसंयुक्त याना शिल्पकला अङ्कित याना थायेथासे शुभसंकेतया भावनां सुसज्जित याना भिंगु धातुयागु घण्ठ निर्माण ज्वीगुयात उत्तम प्रकारया घण्ठ धाई। मध्य-मगुली भतिभति शिल्पकला संयुक्तयाना घण्ठाकृति मिले याना देकातै। एवं प्रकार अधम प्रकारया घण्ठ धागुली केवल घण्ठया आकार जक दयेवं न्ह्याथेजूसां शब्द पिहाँवयेवं गागुपति ज्वी, थुकी गनं लक्षण प्रमाणया बुट्टा खने दैमखु।

घण्ठ भीगु समाजे मुख्ययाना प्यंगु किसिमं व्यवहार याना वैच्वंगु खने दु। पूजा गँ १, तगोगु गँ २, फे गँ ३, ज्वाथ गँ ४,

(१) न्हापां बाह्यगुह्य अभ्यन्तर पूजादि कर्मस आचार्य पिन्सं थाइगु चीगोगु पति गँ खः। थुकी स्वंगु भागे विभक्त जुयाच्वंगु खनेदु, गँया गर्भगृह, मुखाकृति तथा शिरोभाग। गँया गर्भगृह पाखे वज्रावलि, चक्रावलि, किङ्किनीजाल, हाराद्धहार एवं अष्टदलपद्म, उकी दुने छग छग बीजाक्षर

समेत अङ्कित जुयाच्वंगु दै। थ्वहे गर्भगृह्या द्योने कलशाकृति रुपे गोलाकार तया,थ्वयानं उपरीस्थाने प्रशान्तरूप मुखाकृति तयातल। थुगु मुखाकृतिच्वसं शिरोभागे अर्द्ध बज्रया चिन्ह अङ्कित यानातःगु जुल। गँया दुने पाखें त्रिअक्षर व पिनें अस्तदलपद्मे अष्टाक्षर समेतयाना थुगु गँले एकादश मन्त्राक्षर [ॐ, आ, ई, लां, पां, तां, बुं] अङ्कित यानातःगु खने दु। धाथ्येंला थुगु गँ थनेतः कुशलकलाकार तेसं अष्टधातुया बोति मिलेयाना देकीगु जुल। थुजागु गँया सुन्दर शब्दया प्रतिध्वनि प्रसरण जुजूं ताउत सःवयाच्वनिगु किसिमं तालमान मिलेयाना देकी। थुजागु भिंगु बाँलागु गँ भाग्यंजक प्राप्तज्वी, अकिं थुजागु गँया मूहुल्य वमूल्य जुयानं दर्शन दुर्लभ।

थुगु चीगःगु गँते अङ्कित यानातःगु विविध कलाकृतिया विषये थथ्य धयातःगु दुकि; गँते तैतःगु ख्वापा सम्पूर्ण धर्मया प्रतीक आदिबुद्ध गुरु वज्रधर वज्रसत्वया प्रतिनिधि रुपे मानेयाना तःगु खः। अले थ्वहे ख्वापाया कसं च्वंगु घण्ठया गोजक समस्त धर्मशास्त्रया मूलकारण प्रज्ञापारमिता धका भावना यानातल। घण्ठया गो व ख्वापाया बिचे च्वंगु गोलाकारयात सम्पूर्ण साधन कर्मया उत्पतिस्थान पूर्णकलशया रुपे अङ्कित यानातल। थुपिं स्वयातनं कुमार, कलश काय धैगु संज्ञा बियाच्वन। गुगु ख्वापाया च्वसं च्वंगु अर्द्ध वज्र सम्पूर्ण दर्शनया मूलतत्वरुपे वज्र स्थापना याना ब्यूगु जुल। गुकीयात पञ्चबुद्धात्मक पञ्चज्ञानया महान आदर्श भापा मानेयाना वैच्वंगु खः। थुगु प्रकारं आदिबुद्ध गुरु वज्रधर व धर्मश्रीप्रज्ञापारमिता निह्मसियां समागम जुया उत्पन्नजूगु शब्दयात हे रतिचक्रमहोत्सव जुया अभिनिष्क्रमण जूगु सःयात बज्रयानया रहस्यम उपदेश दशदिग्पर्यन्त प्रचार व प्रसार जुयाच्वंगु धाई। एवंरूप आदिबुद्ध व धर्मप्रज्ञापारमिता संयोगजुया पिहां वगु गुगु खः, उकीयात संघ धैगु परिकल्पना यागु खनेदु। थ्वहे प्रमाणयात प्रतीतयासे थुगु गँया दुनेपाखें बुद्ध धर्म व संघया तत्व असंभिन्नया रूपे त्रिरत्नया काय, वाक, चित्त स्वरूपं ॐ आहूं बीजाक्षर अङ्कितयागु जुयाच्वन। गुगु अष्टदल पद्म अङ्कित यानातःगु च्यागः आखः अष्टबोधिसत्व व अष्टतारादेवी उपस्थित जुयाच्वंगु धाई। थुपिं च्याम्हेसित तन्त्रवज्रयानया धर्म उपदेश सकभनं प्रचार व प्रसारया लागि सन्देशवाहक रूपे मानेयाना वैच्वन। थ्वहे गँया गोले हारार्द्धहार किङ्किनीजाल तयातःगुया मतलब उपरोक्त देवदेवतापिं विराजमान जुयाच्वंगु कूटागारया द्वार स्वरुप धयातल। थ्वहे द्वारया छचाखेलं मण्डलस्वरुपं वज्रावली, चक्रावली, पद्मावली अङ्कितयाना तःगु जुल। गुकियात धर्मधातुमण्डल धकानं धा। मेगु अर्थे थ्वहे मार्गाकारज्ञता व सर्वाकारज्ञता परियुक्तगु धर्मधातु

मण्डलया दथ्वी हेवज्रचक्रसम्वर स्वरुपं वज्र सुप्रतिस्थित यानातःगु जुल । थुकी हे दुने पुरुष चिन्ह गँस्यो घानातःगु नापं स्त्री चिन्ह पद्म, थ्वहे वज्रपद्मया परमरहस्य खः । हेवज्र ज्ञानडाकिनी थुपिं निम्हं द्वन्द्व आलिंगन जुया उच्चारण जूगु घण्ठया शब्दयात हे चतुराशीति धर्मस्कन्ध, खुगुकोटि योगतन्त्र, भिखुगुकोटि योगिनी तन्त्र, महायानया सूत्रसूत्रान्त चेगुकोटि एवं पारमितानयया प्रमाण, न्येगु लाखकोटि आदिया साररूप दिव्यसन्देश प्रसारण जुयाच्वंगु धैगु भावना थ्वहे वज्रघण्ठे सारगर्भित जुयाच्वंगु दु । संक्षिप्तिकरण याना धासा थुगु वज्रघण्ठ महाकरुणा महाशून्यताया प्रतीकात्मक प्रज्ञोपायात्मक तत्वया मूल चिन्हया रूपे स्वागत याना वैच्वंगु जुल ।

अफ, थ्वहे घण्ठ साधारणतः चैत्याकाररूपे नं भावमिले यानातःगु खनेदु । धायेकी, पञ्चबुद्ध स्वरुप न्याचो दुगु अर्द्ध वज्र, अष्टबोधिसत्व, अष्टतारादेवीया चिन्ह अष्टदलपद्म, अष्टद्वारया जा चैत्ययाक्येनं छचाखेलं 'चाहुलाच्वंगु दैगुहे जुल । चैत्य शून्यनिरञ्जन निराकारया साकाररुप वर्णन यानातःथें वज्रया नं अप्रतिस्थितं यथाकाशं शून्यता वज्रमुच्यते, धयातःगु दु । अतएव उपरोक्त वर्णित अनुसारया घण्ठयात छगु प्रकारं चैत्यया सारांशरूप धासनं अत्युक्ति ज्वीमखु । थुजागु प्रकारं असंख्य शुभयुक्त चिन्हं सम्पन्न जुयानं सम्पूर्णज्ञानया साररूप जूयानिम्ति आदिबुद्ध गुरु वज्रधर थ्यंजापिं गुह्यान्ति गुह्य अतिसुप्रसिद्ध देवतापिन्सनं थःगु प्राणसमानं थुगु वज्रघण्ठयात क्वातूक घयेपुना तःगु खने दु । थुकीहे प्रतीतजू वज्रघण्ठया महत्व, गुणवर्णन अपार अचिन्त्य ।

थुजागु प्रकारया सत्भावनां प्रेरित जुयाच्वंगु शुभलक्षणं युक्तगु माङ्गलिक चिन्हद्वारा घण्ठ थाना शान्तक्रोधया देवदेवतापिं आराधना यातधासा अवश्यं विज्याई, देवता आवेश ज्वी, डाकिनी शाकिनी, राकिनी भूतप्रेत च्छाया, अपस्मारकपिंगु दोष निवारणया साथे अज्ञानि दुष्टमारतेगु चित्त कम्पज्वी, विघ्न बाधा प्रशान्तज्वी, अनेक सुख सुभिक्ष सुमंगल ज्वी, गुरुदेव, डाकिनी धर्मपाल आदिपिं सुप्रसन्नजुया शान्तिस्वस्ति ज्वी धैगु परम्परागत निश्चय व विश्वास याना वैच्वंगु खनेदु । थुलिजक मखु थ्वहे घण्ठवज्र सम्पूर्ण सङ्गीत व वाद्यवादनया सारांश जूयानिम्ति पूजासं घण्ठ थायेगु याना वैच्वन । अज्ञानान्धकारं तोकपुया क्लेशं व्याकुल जुयाच्वंपिं सुषुप्तअवथाय् लानाच्वंपिं प्राणिपिन्तनं जागृति हया धर्मचेतना हयाबीगु छगु साधन विशेषनं खः धका सम्भेजुया च्वंगु दु । इत्यादि कारणं न्ह्याथाय् देवस्थाने घण्ठप्रीति यायेगु व अथवा घण्ठ छगजक जूसां थायेगु प्रचलन जुयाच्वन ।

वज्रयाने खासयाना चतुर्दशाभिषेक प्रदान याईगु पद्धति उल्लेख जुयाच्वंगु दु । थ्वहे पद्धतिया अनुक्रमे वज्राभिषेक व घण्ठाभिषेक कायेगु अलग विधि विधान खनेदु । उगु समये आचार्य शिष्ययात थ्वहे 'वज्रघण्ट, विषय कया अपार सारगर्भितगु परमार्थतत्वज्ञानयागु विवेचना याना उपदेश बीगु दु, गुगु उपदेश न्यनेबले 'वज्रघण्ठ' प्रति अपार श्रद्धा उत्पन्न ज्वी ।

(२) तगोगु गँ धायेमात्रं थ्व अर्थ बुझे ज्वीमा कि, देगले, बाहाबहीली, लायेकूली एवं तीर्थ आदि स्थानस जःखः थाँस्वाना च्वे मेथ तया उकी तःक्वयंका थामे नंया शिखलं सायेका तैगु गुलिनं गँत दु, अपिं व्याक्वयात तगोगु गँ अथवा दिव्यघण्ठ धायेगु चलन जुयाच्वन । खतु तगोगु गँते चीगोगु पूजागँ थ्यें मन्त्राक्षर व आपालं बुट्टा तेगु चलन मदु । उकी आपायाना साधापन खनेदै । साधारण किसिमया पद्माकृति व शब्दप्रतिध्वनिया संकेत निथाय् स्वथाय् धर्साबुट्टा तया च्वे गँया च्वकाये यानि गजुली थःथःगु सम्प्रदाय अनुसार वज्र, त्रिशूल, एवं पद्म, षट्कोण, खड्ग आकार मिलेयाना तई । अले थ्वहे गँ सायेकातःगु नंयाशिखः, शिखःनापं निह्म निखें दिव्यघोषया प्रतीक मलः अङ्कित यानातःगु खने दै । थ्वयां च्वे गँ घानातःगु मेथया दथुस सम्प्रदाय अनुसार देवतामूर्ति कियातःगु वा मूर्ति हे देकातःगु दै । थ्वया जःखः अष्टमङ्गलया चिन्ह व सुपाय् बुट्टा तयातै । थ्वहे मेथया फुसे ज्वलान्ह्याकं, वज्र, चक्र, खड्ग अथवा चैत्य, पद्म षट्कोण आदि चिन्ह तयानं थ्वया जवंखव गनंगनं चला, सिंह, किसि आदिया मूर्तित तया शोभाबृद्धि याना तै । गुगुंथासे मेथया जःखः च्वथे विभिन्न प्रकारया धलिंख्वापात अङ्कितयाना तःगु दु ।

(३) फेगं धैगु आपायाना छत्रशैली मन्दिरे, रथया धकिबाय्मोले, द्योद्योपिंगु लुखाफुसे व द्योखटे भ्कोललं खायातैगु जुयाच्वन । गनंगनं फेगं विहार व लाकूया पोलचे कुंकुलामेनं खायेगु चलन खनेदु ।

थुगु फेगँ धैगुली बुट्टासुत्ता तेगु आवश्यक मदु । साधारण किसिमं सुचुसे पिचुसे च्वंक हे देकातैगु खनेदु । तर थुगु गँया गँस्योते ली सिजःपाता चाना वंगलसिह' घाना फिरिफिरि संकातै ।

(४) ज्वायगँ धैगु पिने उस्त प्रचारे खनेमदु । थ्व आपायाना आगमे, दिगी, मन्दिरे दुने दुने पूजा याईगु थासेजक बोयातःगु खने दु । गुबलें गुबलें गँप्याखँ, गथुप्याखँ, जलप्याखँ थ्यंजागु देवीगणनृत्य ज्वीबले वज्रब्रह्मायणी आदि प्याखँ हुईगु अवस्थाय् भैरवया जःखः च्वनीपिं सिंघिनी, व्यांघिनीपिन्सं ज्वायगँ ज्वना भैरवयात स्वागतयाना प्याखँ हुई ।

थ्व ज्वाय्गँ नँयागु काकःथ्यं जागुली ५, ७, ६ आदि गँत छगुहे थासे ज्वाय्चिक गँ घाना तैगु जुया थ्वैत ज्वाय्गँ धाःगु खः। थ्वनं छगु प्रकारं फेगँथ्यँ हे साधारण किसिमगु गँ धासनं ज्यू।

उपरोक्त वर्णित अनुसार प्यंगु प्रकारया गँ विभिन्न समये विभिन्न कारणवस व्यवहार-याना वैच्वंगु विषय थन सर्वसाधारण पाठकपिंगु समक्षे प्रस्तुतयाना च्वनाः-

मङ्गले अङ्गले गँ

थ्वखः यलदेशया लायकू मंगलबजारे च्वंगु लुंभयाकुसे देकातःगु बागःप्यतजाया च्वेच्वंगु प्यकुंलागु मन्दिर शैली बुर्जाया अङ्गले खायातगु गुगुखः गँयात मंगले अङ्गले गँ धयावयाच्वन। थुगु गँ ललितपुर निम्ति साधनसिद्ध गँ मानेयाना तल। गुगु गँया विषय जनश्रुतिकथं थथ्य धयातःगु दु- गुवले अनावृष्टि ज्वी उवलेजक स्वर्गभवनया स्वामि देवराजइन्द्रयात याकनं जलवृष्टि याना ब्यू धका आव्हान निम्ति देकातःगु साधन सिद्ध गँ धाई। वर्तमान थुगु गँ विगत ६० सालया महाभूकम्पं विनष्ट जुयावन।

खिचाखो गँ

थ्वखः ख्वपदेशया लायकूया दुनेच्वंगु मूलचोके तयातःगु तगोगु गँ। थ्वनं छगु प्रकारया साधनयुक्त गँ धाई। थ्वहे गँ तलेजू भवानी इष्टदेवताया नित्यपूजा याईबले जक थाईगु जुयाच्वन। अतिरिक्त थुगु गँ थायेगु निषेधयाना गँस्योते व क्वे पृथ्वीले शिखलं सायेका तालं दयातःगु दु। थ्वहे गँ थानाह्ःगु सः तायेवं लायेकूया जःखच्वंपिं खिचात खोया हैगु जुयाच्वन। अकिं थुगु गँयात खिचाखो गँ नामं प्रसिद्ध जुल।

तःगोगु गँ

नेपालया मुख्यगु शहर स्वंगु दु, यँ, यल व ख्वप, थ्वहे स्वंगु सहरया राजप्रसाद लायकूया सम्मुखे शानदारपूर्वक सुप्रतिस्थित यानातःगु दिव्यघण्ठ खः। थ्व घण्ठ जथाभावी समये थायेगु निषेध, राजाया आज्ञानुसार निश्चय समयेजक थाईगु जुयाच्वन। थुगुगँ स्वंगु सहरया गँमध्ये तगोगु व ग्यसु अपोदुगु भव्यरूप दिव्यघण्ठ यँ देशयागु मानेयाना तल।

घण्ठाघोषण गँ

थ्व खः लिच्छविसमये व मल्लकाले प्रजागणपिन्त परम्परागत मानेयानावै च्वंगु सन्देश व देश नरेशया न्हूव्यवस्थाया सन्देज जूगु आदि प्रचारनिम्ति त्वा त्वापतिं वना च्वेकवनीगु कँ वनेगु साधन विशेषयात घण्ठाघोषण गँ धाई। शाह्काले वया घण्ठाघोषणयात तोता नार्याव च्वेकीगु चलन जुल। वर्तमान पञ्चायती व्यवस्थाय् रेडियोद्वारा सन्देश प्रचार व प्रसार याईगु जुल। रेडियो छगु प्रकार घण्ठाघोषणया रूपान्तर धासनं अत्युक्ति ज्वीमखु।

देशान्तर वनेगु गँ

थ्वखः नेपाया शाक्य व वज्राचार्यपिनी थःथगु वही, विहारे चूडाकर्म याईबले गुगु खः देशान्तर वनीगु चलन दु। उगु अवस्थाय् मार्गान्तरे थाथां वनीगु गँयात देशान्तर वनेगु गँ धाई।

आवेश गँ

थुगु गँ गुह्यपूजा दीक्षादि विधिविधाने एवं देवदेवतापिं प्रवेशयाना नृत्य याईबले ॐ वज्रा-वेशाहो धका गँथाना हई, थुगु शब्द न्यनेमात्रं तायेमात्र प्याखँमोत सकलें जिगिजिगि खानाहये धुंकी।

माजंवनेगु गँ

नेपाया मुख्य मुख्यगु विहारे न्हिछिया प्यंगु प्रहरे पूजा ज्वी। गुगु प्यंगु प्रहर मध्ये सुथसिया ८।६ बजेयाताके पूजा याईगु माजंवनेगु नं धाई। गुगु माजंवनीबले थःगु विहारया इलाकातक चोपालानं गँथाना सन्देश प्रचारया वनीगु उगु गँयात वाजंवनेगु गँ धाई।

चोगँ

देवीगणनृत्ये विशेषं आचार्यपिन्सं गँ थाना हई, वहे गँया स्वर न्यना देवीगण खानावैगु खः उकीयात धाई चोगँ।

फयेगँ

देगले, विहारे तथा राजप्रसाद व आगछें दिगी, एवं चोखते, धकिया बायमोले खायातःगु बचागोगु गँयात फयेगँ धाई। थुगु गँ सुनानं थायेगु आवश्यक मदु। केवल फसं कया स्वयं सञ्चालित जुया वंगलसिहः फिरि फिरि सना सः वया च्वनीगु यात फयेगँ धाई।

ज्वायेगँ

आँगमे दिगी मन्दिरे दुने देव देवताया थासे ज्वाय् ज्वाय् फलसैगुथ्यं न्यागः न्हेगः गुंगः छथासंतुं तयातःगु गँया समूहयात ज्वायेगँ धाई। थ्वगँ नित्यपूजाया समये पूजारिं जक थाई।

पूजागँ

न्ह्याथाय् देवदेवीया थास विविध प्रकारया पूजा आजा जुई। उगु पूजाया कार्यक्रम कथं थाय्थासे थाईगु गँयात पूजागँ धाई।

जयमांद्योया गँ

नेपाया बुद्ध धर्मकथं बौधसंघायन ज्वीबले अर्थात् सम्यक् न्याईकीबले उपस्थित ज्वीपिं गुलिनं सम्येद्योपिं दैच्वनी, उपिंमध्ये सम्यक् न्याय्कुह्म जजमानया प्रतिनिधि स्वरूपं सम्येक्द्यो छह्म अलग च्वनाच्वनी वहे जयमांद्योया ल्हाती गँ छग खायातःगु दै। गुगु गँ थाना ३३ कोटि देवतापिन्त आव्हानयाना च्वगु धाई।

गम्भासिं गँ

नेपाया मूलविहार अर्थात् भिन्याबाहाया क्वाचपालदेव (भगवान बुद्ध) या थास प्यंगु प्रहरे पूजा ज्वीगु दु। कारण, बौद्ध चरित्रानुसार भिक्षुसंघपिन्त न्हिछिया प्यकः गम्भासिं (धर्मगण्डी) थाना सतेगु आमन्त्रणायायेगु धयाच्वन, अकिं थुगु धर्मगण्डी थाईबले पलाः छिये मत्यो धकानं धयातःगु दु।

इत्यादि नेपाया थःगु साँस्कृतिक परम्परानुसार थितिरीतिया भण्डारे छक दुहाँवना स्वतधासा अफ घण्ठया विषय अपो ज्ञान प्राप्त ज्वी।

वज्र

अप्रतिस्थितं यथाकाशं व्यापिलक्षणवर्जितम्

इदं तत्परमं तत्वं वज्रज्ञानमनुत्तरम् ।

दृढं सारमसौवीर्यं अच्छेद्याभेद्यलक्षणम्

अदाहि अविनाशिच शून्यता वज्रमुच्यते ।

वज्र धैगु वज्रयानया मुख्यगु चिन्ह खः। थ्व वज्रया शब्दार्थ, भावार्थ एवं परमार्थ-तत्व प्रतिपादन यायेत सर्वप्रथम गुजागु किसिमया धर्म खः धैगु सिकयमा। वज्रयानया प्रसिद्ध आचार्य, अद्वयवज्र, वज्रशेखर, आर्यनागार्जुन आदि विद्वान्पिंगु धापु अनुसारं विचारयाना स्वत धासा योगिनीयोगतन्त्र, प्रज्ञोपायविनिश्चयसिद्धितन्त्र, वज्रच्छेदिका प्रज्ञापारमिता एवं वज्र भूमिया टीकाटिप्पणी आदि वज्रयानया असंख्य ग्रन्थमध्ये मुख्यमुख्यगु प्रसिद्धग्रन्थे उल्लिखित जुयाच्वंगु प्रमाण विचारयायेवले वज्रया वाच्यार्थ अविनासि, अच्छेद्य, अभेद्य, दृढ, सार निरञ्जन निराकार आदि अनेकगुणं संयुक्तगु शून्यता महाकरूणा प्रज्ञोपायात्मक अनुत्तरसिद्धि सहजसुखमय धैगु सिद्धजूवै, अले वज्रयानया परिभाषानं वहे गुणज्ञाननं युक्तगु दार्शनिक दृष्टिकोणं सहितगु धर्मधैगु खनेदवै।

थ्वहे धर्मे च्वनिपिं अनुयायितेत – तन्त्रयान, मन्त्रयान, सहजयान, कालचक्र-यान तथा प्रज्ञायान, सिद्धियान, साधनयान आदि समावेस जुयाच्वंगु वज्रयानी एवं महायानी बौद्धमार्गि धावनी। वज्रयान बौद्धधर्म अन्तर्गत वीरसम्वर योगिनी आदि अभ्यन्तरया विचित्र भयङ्कर एवं आश्चर्यजनक मूर्तित झीगु न्ह्योने खनेदवै। उगुबेलाय् स्वभावतः प्रश्नयायेफुकि थ्व

गुजागु विपरीतज्ञानया धर्मज्वी धका, तर सम्वरोदयतन्त्र, कलवीरतन्त्रे धयातःगु अनुसार थ्व छगुप्रकारं विपरीत ज्ञानमार्ग खः । वाह्यदृष्टिकोणजक स्वेवले एकदम उल्टागु ज्ञानथ्यें च्वं अर्थात् पुरुषार्थिपिंगु लागि निषेधकार्य धैगु छुँमदु । गुगु विपरीतसम्वर शिक्षानुसार योगचर्या भूमि प्राप्त ज्वीबले धर्मया चर्मलीमा थ्यनेधुंकूपिंगु ज्ञान प्राप्तयाना बिई, गथे छगु उपमा–डाक्टरतेसं चिरफार आदि प्रयोगयाईगु ज्ञान अथवा विषयात शोधनयाना अमृतयायेगु वैद्ययागु ज्ञाननाप ।

वज्रयानयागु दर्शन व उपदेशानुसार काय वाक् चित्त परिशुद्धद्वारा अविनाशि दृढ अभेद्य सर्वशक्तिसम्पन्न परमार्थतत्व संसार व निर्वाण निगुयात नं छगुहे तत्वज्ञाने स्थापनायाये निम्ति प्रज्ञोपाय महाकरूणाद्वारा दुष्करचर्या याना तपस्या यायेम्वाक स्वल्पप्रयत्नयाक्यं महासुख (अनुत्तरतत्व) प्राप्तयाकीगु थ्व छगु रहस्यम साधनमार्ग जुयाच्वन ।

गुकीयात प्राप्तियायेगु महान अभिलाषा यासे ज्ञानकाय धर्मकाय रसहस्यमय, सजीव कलात्मक सुन्दरमूर्तियात न्ह्योनेतया प्रज्ञा, मुद्रा, मण्डल, अभिषेक, मन्त्र, न्यास, ध्यान, साधन, सिद्धि, योग, नृत्य तथा धारिणी स्तोत्र, पाठपूजा यानाहे उगु उच्चकोटि दार्शनिक स्थितिस थ्यंकेगु थुगु वज्रयानया मूल उद्देश्य मानेयाना वैच्वन ।

थ्वहे दर्शन उद्देश्ययात साकाररूप हयेत तन्त्रवज्रयानया रहस्यतत्व थ्वीकेत, वज्रयानया मूलगु ज्याभः स्वरूप जुजाच्वंगु गुगुखः महान्प्रतीक 'वज्र' यात अपनययाना वैच्वन ।

अतएव, वज्रयानया सिद्ध, योगि, विद्याधर एवं आचार्यपिन्सं न्ह्याथाय् न्ह्याबलें उच्चकोटी दार्शनिकया स्मारक भापा थुगु वज्रयात सर्वोपरी स्थानबिया अपारश्रद्धा तया स्वागतसत्कार याना वैच्वन । अफ, वज्रयानया सुप्रसिद्ध गुरुदेव डाकिनी एवं धर्मपालपिन्सनं यथोचित सन्मान यासे धारणयाना वैच्वंगु खने दु । थुगु वज्रया आदर्श व महत्व एवं महिमा गुलितक प्रचार प्रसार जुयाच्वंगु दु धैगु विषय उदाहरणार्थ संक्षिप्तरूपं प्रमाण प्रस्तुत यानाच्वना–नेपालया प्रागैतिहासिक कालंनिसें प्रख्यात जुयाच्वंगु श्रीस्वयम्भूमहाचैत्यया सम्मुखेच्वंगु धर्मधातुवागीश्वर महामण्डलया केन्द्रवर्ति सुशोभितपूर्वकसुवर्णमयवज्र देका स्थापनायाना तल । थ्वहे वज्र आदिबुद्ध गुरुवज्रधर, वज्रसत्व एवं हेरुक, चक्रसम्वर, योगाम्वर, अचलवीर, कालवीर आदि महामञ्जुश्री, त्रैलोक्यविजय, वज्रडाकिनी, वजयोगिनी, वज्रवीरमहाकाल तथा वज्रपाणिपिन्सं

मूलगु ज्याभ स्वरूप याना तुतेमज्वीक धारणा यानाच्वन। एवंरूप स्वयम्भूमहाचैत्यया चकूलीच्वंगु पञ्चज्ञानदृष्टिया च्वसंच्वंगु त्रयोदश भुवनया सर्वोपरीस्थान ज्ञानवती भूवनयात (वज्रभूमि) धैगु संज्ञा बियातल। अथेहे नेपाया अद्वितीय महान्जात्रा श्री आर्यावलोकितेश्वर करुणामयया भव्य रुपरथया सर्वोच्चस्थान थकिबायूमोया च्वसं वज्रघण्ठ ज्वनाच्वंह्म गुरुवज्रसत्वया (स्वयम्वर) या सुवर्णमयमूर्तियात च्वेतया समादरयाना वयाच्वन।

एवंप्रकार वज्रया गोरब विषय अध्ययन याना स्वतधासा थुकीयागु महान्ता अचिन्त्य अपार सुनानं निर्णय ज्वीक व्याख्या याये फैमखु।

आ थन वज्रया आकारप्रकारया विषय संक्षिप्तरुपं छत्वाचा खं उल्लेख याये। फ्रीगु बौद्ध समाजे प्रयोगयाना वैच्वंगु गुगु खः वज्र प्रायः धातुयागु देकातैगु जुयाच्वन, कारणवस गनंगुथाय् काष्ठ, प्रस्तर विल्वर सुवर्ण रुप्य आदियागुनं खने दु।

साधारणतः वज्रया रूप लक्षण फ्रीसं थथ्ये खानाच्वना दथुस कलशवानकि गोलाकार थ्वया जःखः अष्टदल पद्म संयुक्त जुयाच्वंगु दु, थ्वहे अष्टदल पद्मयानं जःखः न्याचो न्याचो दुगु मलः बुट्टायारुपे मिलेयाना च्वका च्वामुसे च्वका तःगु खनेदु।

वज्रया दथुस सुप्रतिष्ठित जुयाच्वंगु गोलाकृतियात सम्पूर्ण योग समाधि ज्ञान उत्पन्नज्वीगु साधनकर्मया मूल गर्भगृह स्वरूप कलशया गो मानेयानातःगु। थ्वहे कलशद्वारा साधनकर्मया सम्पूर्ण देवतापिं अभ्युदय ज्वीगु उत्पत्तिस्थान कल्पनायाना तल। थुलिजकमखु वज्रयानया चिन्तमणिरत्न, स्पर्समणि, भद्रघट, सिद्धौषधी, अनुत्तयतत्व, प्रज्ञोपायया चिखि, महामुद्राय समुद्राय, सर्वसुगतगर्भगृह, संसार निर्वाणया महासन्धि धका परिकल्पना यानातःगु जुल। थ्वहे गोलाकृतिया जःखः च्वंगु अष्टदलपद्म अष्टबोधिसत्व व अष्टपूजादेवी पिन्सं दथ्वीच्वंगु मूल तत्वयात निरन्तर स्वागतसत्कार यानाच्वंपिं जगत्हितार्थया निम्ति प्रचार व प्रसारयाना च्वंपिं धकानं धयातःगु, दु। अष्टविमोक्ष ज्ञान अष्टैश्वर्य अष्टलोक धर्मयासलं अलिप्त जुयाच्वंगु, अष्टसिद्धि सुसम्पन्न जुयाच्वंगु धका भावना यानतःगु। थ्वहे अष्टदलयानं जःखः च्वंगु मलःबुट्टा दुगु न्याचो चोयात पञ्चबुद्ध व पञ्चतारादेवी सम्मिलित जुयाच्वंगु वज्रयानया सम्पूर्णज्ञानया साररुप मानेयाना वैच्वंगु खः। वज्र धारणयाईबले बेथां ज्वनीमखु न्याचोत्वंवे लाका न्याचोच्वेलाका तप्यंक ज्वनेमा धयातःगु दु। कारण, क्वेयागु न्यागुचोया मतलब] थ्वखःकि संसारिक प्राणिपिन्त दुःखबियाच्वंगु पञ्चमहाविष पञ्चकामविषय पञ्चभौतिकया प्रतिकूल आदियात मर्थनयाये निम्ति च्वेच्वंगु न्याचो पञ्चज्ञान पञ्चामृतद्वारा परिशुद्धयाना च्वंगु धैगु अर्थे मिलेयाना

त:गु जुयाच्वन । मेगु अर्थे क्वेच्वंगु वज्रयाचो पञ्चडाकिनी शक्तिस्वरूप च्वेच्वंगु वज्रया च्वकाजक पञ्चहेरुक थुगुरुपं वज्रपद्मसमायोगतत्व प्रज्ञोपायात्मक शून्यता व महाकरूणा सम्भोग जुयाच्वंगु सहजमय परमानन्द अनुत्तरमहासुखया अनुपम प्रतीक भावनायासे अतीताचार्यपिन्सं यथायोग्य प्रमाणं थुगु वज्रयात स्वागत सत्कार याना वैच्वंगु जुल ।

खतु, वज्रया प्रक्रिया निगु दु प्रहार व प्रकाश । देवराजइन्द्रं धारणायानात:गु वज्रमलःनं निगु प्रकारया ज्या बियाच्वंगु खनेदु स्यंक्येगु व प्रकाश बीगु । ठीक अथेहे थुगु ज्ञानरूप वज्रयान निगुप्रकारया ज्या क्यनात:गु दु– जगदज्ञानविच्छेदी शुद्धतत्वार्थदेशकः , धयात:थ्यं सम्पूर्ण प्राणिपिंगु अज्ञानक्लेश छेदनयाना शुद्धतत्व सर्वज्ञज्ञानयागु हावल्स प्रकाश बिया मोक्षमार्गे छोयाबीगु महान शक्तिस्वरूप मानेयानात:गु दु ।

अकिं थुगु वज्रयात उचितसन्मान यासे वज्रयानया आचार्यपिन्सं थौंतकनं तन्त्रवज्रयानया रहस्यमय अभ्यन्तरपूजा याइबले विहारया चैत्य व धर्मधातु थ्यं न्ह्योनेसं तया पूजारम्भ ज्वी । न्ह्यागु पूजाभाण्डस स्पर्शमणि भापा 'ॐ वज्रत्वहूं', धका मन्त्र परलपा अशुद्धगु सम्पूर्ण पदार्थ परिशुद्ध यायेलागि थायेथासे वज्र थियेका ज्वी । वज्रयाने न्ह्यागु क्रियाकर्मे अमोघशक्तिस्वरुप न्ह्याथासं प्रयोग यायेधुंकी । एवं रूप गनं विहारे धर्मधातु स्थापना यासनं धर्मधातुया ह्योने वज शोभायमान यानातै, थ्वहे तेगु हे विशुद्ध एवं पवित्र भालपाव जपमाला, घण्ठ, वज्रकीला मुख सुलापा आदि देकूसां अङ्कित याई । गनंगनं वज्रयात आदि व अन्तया निशाना मानेयानात:गु दु । धायेकी दकसिवे क्वेयागु नारकीयगति दुर्गतिपतन ज्वीगुयात वज्रनरक वनी धका क्यानातै । अथेहे त्रायस्त्रिंशद्‌भुवनया सर्वोपरीभूमि उच्चकोटिस्थानयात 'वज्रभूमि, धैगु संज्ञा बिया तल । एवंप्रकार गुम्हेसिनं वज्रया ज्ञान प्राप्तयाई उम्हेसित निश्चयनं अनन्तकोटि मारविघ्न वसानं थीफैमखु । खनंखः सर्वार्थसिद्ध राजकुमारं थ्वहे वज्रासनयाना वज्रकाय लाभयाना वज्रोपम (सर्वधर्मविपश्चित) नाम समाधिस च्वना अनन्तकोटि मारयात विजययाना अनुत्तर–सम्यक्‌सम्बोधिज्ञान लाभयाना कया बिज्यात ।

थुगु वज्रया ग्यसु व दासु विषयकया नामसंगीतिगाथाया व्याख्यायाना त:गुली "प्रोल्लालयन् वज्रवरः स्वकरेण मुहूर्मुहः ,, धैगु अर्थया प्रसंगे थथे वर्णन यानातलः–

वज्रपाणीयागु ल्हाती च्वंगु वज्रया विषय 'गुह्यअचिन्त्यसूत्रे' थथ्ये कनात:गु दु–अजातशत्रु महाराजाया छन्हू थुजागु मती चिन्तना जुलकि, गुह्यपति वज्रपाणिया ज:गुल्हाते च्वंगु वज्र

गुलितक भयातु अथवा गुलितक गुलितक याउँ ? छुयानिम्तिं वसपोल महाबलवेगया अधिकारी जुल ? थ्व खँः सीका अज्ञातशत्रु जुजुयात वज्रपाणि लिसःबिल–महाराज ! थुगु वज्र भयातुगुनं खः याउँगुनं खः । अभिमानि जुया दुष्टचण्डाल थायेका प्रचण्डजुयाच्वंपिं, क्रोधिगणपिं सम्पूर्ण दमनयायेगु निम्तिं भयातुगु खः, हानं निराभिमानी सुकोमल स्वच्छ निर्मलचित्तपिन्त याउँगु नं खः ।

उगु समये गुह्यपति वज्रपाणिं उगुस्थाने वज्रं अधिष्ठानयाना उगु भूमिया च्वोने वज्र दिका बिल । भूमिस दिकेमात्रं त्रिसाहस्र लोकधातु खुताप्रकारं भूमिकम्प जुल । वज्रपाणिं अज्ञातशत्रुयात आज्ञाजुल–थुगु वज्र छक भूमिच्वे ल्होनासो धका । अले उगु वचनानुसार वज्र ल्होने धका थःगु सम्पूर्ण बलवेग पिकया ल्होनेत सँबलेसउँ प्रमाण हे इकिधिकि संकेमफू । थथ्य जूगुलिं तस्सकं लज्याचाया बुद्धयाक्ये प्रार्थनायात हे भगवन् ! जिं आपालं तःधिकह्म बलवेग सम्पन्नह्म मताहा किसियात हे छपा ल्हातिं ल्होना वांछ्वेफु, तर थुगु वज्र ल्होनेगु अथवा संक्येगुतकं साहस मदु धासेंलि वांछ्वेगुला असंभव ! हे सर्वज्ञ ? थुकीयागु हेतु छु ? धका न्यसेंलि भगवानं मुसुहूँ न्हिला आज्ञाजुल – महाराज थुगु वज्र गुलितक भयातु धका आश्चर्य जुयेम्वानी ।

थुगुरूपं अजातशत्रुं देवराज इन्द्रयाक्येनं प्रश्नयात–हे कौशिक ! छः वज्र धारणा याना च्वनाह्म खःसा थुगु बज्र छक भूमिच्वे ल्होना सो, थुलिधागु न्येनेमात्रं बडो उत्साहसाथ थःगु ऋद्धिबल स्याक्व पिकया वज्र ल्होनासोत, तर भचाहे संकेमफू, आखिर लाचार जुया भगवानयाक्ये विन्तियात– हे भगवान् जिं गुगु अवस्थास असुरगणनाप संग्राम यायेबले दैत्यराज वेमचित्रयागु रथ न्हेगुजोजन प्रमाणं बिस्तार जुयाच्वंगु अजंवरगु हे ज्वनाजिना हाकुतिनेफु, थौंजिं थपाय्चागोगु वज्र छगहे उईकहे संकेगु सामथ मदुगु थ्व छुया । छलपोल तथागतंजकं अधिष्ठानयाया तयागु-लाकि गथे ? तथागतं आज्ञाजुल-- भो कौशिक ! थ्व वज्र सुनां अधिष्ठान यानातःगु मदु, स्वयं भयातुलाकि कौशिक छं थथे समझे जू ? गिरीराज सुमेरुपर्वत भयातुलाकि थुगु वज्र भयातु, भगवान् ! थुगु वज्रया न्ह्योने सुमेरुपर्वत भयातुगु उपमातयेहे लाईक मजू उपमा तेगुनं जिं मखना ।

थथ्येहे हानं देव राजइन्द्रं आयुष्मान् महामौद्गल्यायनयात सःता थथ्यधाल– भदन्त छलपोल तथागतया श्रावकसंघमध्ये ऋद्धिपराक्रम क्यनेगुली अद्वितीय महापुरुष खः । अकिं थुगु वज्र भूमिच्वे छक ल्होनास्वया बिज्याहूं ।

आयुष्मान् महामौद्गल्यानं तथ्य विचार याना सोतक्री-छुँजुया थुलिमछि देवसहित लोकपिनिगु न्ह्योने थुगु वज्र ल्होनेमफुत धासा जिगु ऋद्धिपराक्रम व अधिकार विनष्टज्वीगु जुल धका भालपा यावत् बलवेगपिकया, उगु वज्रयात ज्वना त्रिज्यायेमात्रं त्रिसाहस्रलोकधातु खुताप्रकारं भूमिकम्प जुल । ल:ले आकाशे प्रवाहजुया दकसागर प्रकोप जुलनं उज्र ल्ह्योनेगु व व संकेजक हे समर्थमदया आयुष्मान् महामौद्गल्यायन मह्लाला भगवानयागु चरणस वन्दना याना प्रार्थनायात- हे भगवन् ? जिं देवसहित लोकजनपिं पत्यारमजूगु अनेक अद्भुत आश्चर्यगु, ऋद्धिबल पराक्रम क्यना वयाच्वना। सुमेरुयात हे धेवाजक पतिंचां ठक्कर नकेथ्यं नकाच्छेफु, थ्यंगु सागरया लंख पाल्हाती तया क्यनेफु, चन्द्रसूर्ययातनं थ:गुवशे तयेफु, अथेनं थुलि चिगचागु वज्र ल्होनेगु व संकेगु जिके समर्थमदुगु गथे जुया ? । भो मौद्गल्यायन ? छंगु सम्पूर्ण ऋद्धिवल हीनजुया वंगु मखुनि धका सीकि कारण बोधिसत्वयागु बलं अधिष्ठान यानातःगु थ्व श्रावक प्रत्येक बुद्धपिन्संहे नं अगोचरगु विपरीत याये शक्तिमदु धासेंली मेमेपिं देवसहित लोकजनपिंगु छुखँ ल्हाये ! मौद्गल्यायन ? छँ गङ्गाया फगोल प्रमाणं असंख्य गिरिराज पर्वत दक ल्होनेगु व संक्येगु समर्थ दै, परन्तु थुगु वज्र भूमिच्वे ल्होनेगु संक्येगु शक्ति दैमखु धका उजं दैकल। थ्व खं न्यना मौद्गल्यायन हतोत्साह जुया बुद्धयाक्ये प्रश्नयात-थुगु वज्र ल्होनेगु अधिकार केवल गुह्यपति वज्रपाणियाक्ये हे जक दैगुला ? थजागु बलवीर्य मांबौपिनिगु द्वारा दुगुलाकि अथवा ऋद्धिबल याक्यें दैगु ? भगवान् बुद्धं आज्ञा जुल, अथेमखु मांबौपिंगु पाखें दैगु बल न्ह्याह्यसिक्यनं दै, थुगु बल पुरुषार्थ सर्वसाधरण पिंक्ये दैगु मखु। बोधिसत्वपिंगु प्रातिहार्य ऋद्धिबल दक क्योंसाजा देवसहित लोकपिं उन्माद जुयावनी।

असंख्ये दर्शकगणपिं अभिलाषा पुरेयाये निम्ति अद्भुत प्रातिहार्य क्येनेया लागि भगवान बुद्धं समन्तसुदृष्टि स्वया गुह्यपति वज्रपाणियात आज्ञाजुल-हे गुह्यराज वज्रपाणि ! छं थुगु वज्र च्वे छक ल्होनाब्यू । तदनुसार गुह्यपति वज्रपाणि उगु समये त्रिसाहस्रमहासाहस्र लोकधातु कम्पज्वीक गुगु भूमि ल्ह्योने वंच्गु वज्र देपागु ल्हाति कया च्वे आकाशे वांछोया थ: च्वनाच्वंगु कुफे न्हेकतक चाहिका ज:गुल्हाति फयाकाल । थथ्य जूगु अद्भुत घटना खनेवं समस्त दर्शकगणपिं आश्चर्य चायालि वज्रपाणियात धन्य धन्य धका साधुकार प्रदानयाना च्वन।

थुजागु प्रकारया अनुपम बलवीर्य पराक्रम प्रातिहार्य गुह्यख:, वज्रपाणि बोधिसत्वं, प्राप्तयाना कया विज्यागुया मूल कारण छुधासा-अतीतकल्पे थ्वसपोल भद्रकल्पया १००० दोछिह्म

सम्यक्संबुद्धपिंगु भुवन अर्थात् शासन सुरक्षायाये निम्ति वज्रपाणि धायेका जन्मजन्मान्तर पतिकं बुद्धशासन रक्षा यानाचिज्यागु व तथागतपिंगु दक गुह्यचर्या धारणयाना बुद्धपिंगु धर्मचर्या दक्कनं ग्रहणयाये फेमा धका महान् प्रतिज्ञा याना वगु अपरिमित पुण्याम्भार सारा थथ्यजूगु खः धका आज्ञा जुया बिज्यात। वज्रपाणि बोधिसत्व बुद्धपिंगु अभिमुखे च्वना थथ्य प्रणिधान यागुलिं थुगु अधिष्ठान पूर्ण ज्वीमा, तथागत शास्तानं वज्रपाणियात, वधिवत् अभिषेक प्रदानयाना बिज्यात। थुगु महान्-शुभ-उपलक्षे दशदिगस बिज्यानाच्वंपिं बुद्धपिं धर्मोच्चप्रासादरूपी विमाने च्वना उगुथासे उपस्थित जू बिज्यात। थुपिं सकलसिनं महान् अनुमोदन यासे सकलजिनया भरोशा दक थ्वहे वज्र अधिष्ठानयाना श्रीवज्रपाणिया करकमले लःल्हाना बिल।

थुगुसमये भगवान् शाक्यमुनिनं वज्रपाणियात व्याकरण याना बिज्यात कि-"हे साधु कुलपुत्र ! सकल बुद्धपिनिगु मण्डलया महाचक्रवर्तियागु वज्राभिषेकया अधिकार बीधुन, कोटांकोटि समाधिदैच्वंगु वज्रवण्ठ दक छन्त उद्घाटन याना क्यने धुन, सकल जिनशासन रक्षा यायेगु अनुमति बीधुन, छंगु न्हापायागु मनोरथ सम्पूर्ण जुल"। अस्तु।

चन्द्रहासखड्ग

चन्द्रहाखड्ग गुरु मञ्जुश्रीनं जःगुल्हाति ज्वनाच्वंगु विशेषप्रकारया छगु खड्ग खः । थ्व चन्द्रहासखड्ग नाँकायेवं गुरु मञ्जुश्री ल्वसक लुमनी । कारण थुगु चन्द्रहासखड्गयागु सहायता नेपाया गुगुखः सुन्दर शान्तगु, अथाह कालीह्रद जुयाच्वंगु लंखस उत्पन्न जुयाच्वंगु, ज्योतिरूप श्रीस्वयम्भू धर्मधातु दर्शनयायेया निम्ति गुरु मञ्जुश्री पञ्चशीर्षपर्वत-(महाचीन) निसें वरदामोक्षदा सहीत नेपाल थिज्याना देव व मनुष्यपिन्त वासस्थान देकयनिम्ति कालीह्रदया लंख छोना बिल धैगु खं स्वयम्भूपुराणे वर्णनयाना तैतःगु दु ।

नेपालया सृष्टियाये कारणे अर्थात् नेपालदेशनिर्माण योजनानिम्ति गुरु मञ्जुश्री बोधिसत्व तधंम्ह विश्वकर्मावतारया रूपे मानेयाना वैच्वन । थौंकन्हेयागु भाषां धालधासा नेपाल निर्माणकर्ता महान् ओभरसियर, महान् इञ्जिनियर धाई । पाश्चात्य वैज्ञानिक युगे ओभरसियर इञ्जिनियर सम्बन्धी गुलिनं आवश्यक ज्याभःलभः आविष्कार जुल, सम्पूर्ण ज्याभया प्रतिनिधिकथं बखते अर्थात् प्रारम्भिक नेपालसृष्टिसमये माथाय् माःगु किसिमं विश्वकर्माया मूलज्याभः स्वरूप जुया ज्या बियावयाच्वंगु गुगुखः ज्याभया मूलरूप थ्व चन्द्रहासखड्ग धका मानेयाना वैच्वन ।

गुगु चन्द्रवद्दीप्तिकान्ति चन्द्रहासखड्गद्वारा गुरु मञ्जुश्रीनं सर्वप्रथम गोकर्णन्हूसिकाप, आर्यघातन्हूसिकाप, चोभारया न्हूसिकाप एवं कटुवाया न्हूसिकाप आदि थासे प्रहारयाना उगु कालीह्रदया लंख पिछोया बिल । नागराजपिन्त वासस्थान बीयालागि थ्वहे खड्ग कयेना तवदहः देकाबिल । थुगु थायूत थौंतकं भीगु सांस्कृतिक परम्परानुसार तीर्थरूपे श्रद्धातया वयाच्वन ।

चन्द्रहासखड्गं प्रहारयाना थकूगु ऐतिहासिक स्थानयात सिद्धभूमि तीर्थधका भाग वैच्वन। साथे थ्व हे चन्द्रहासखड्ग पुस्तक ज्वनाच्वंह्मयात झीसं शिल्पशास्त्र, ज्ञान-विज्ञानया अधिष्ठाता गुरु मञ्जुश्री धका पूजादि सत्कारयाना वैच्वन। गथे सम्यक् न्यायकीबले श्री ५ राष्ट्रनायकजुजुया अनुपस्थितिस तलवारयात सन्मानयाना वैच्वनी। तदनुसार विहार, गुम्बा, गुफा आदि थायथासे पलेस्वांया द्योने चन्द्रहासखड्गचिन्ह अङ्कितयाना समस्त महायानजगतं गुरु मञ्जुश्रीया गुणानुस्मरण यानाच्वन।

धाथें धायेमाःधाःसा गुह्मः चन्द्रहासखड्ग धारणयाना च्वंह्म गुरुमञ्जुश्रीयागु कृतज्ञता गुणानुस्मरण मेमेगु महायानदेशं स्वया अपो हिमालयमणिमुकुटमाला सुशोभित जुयाच्वंगु प्राकृतिक सुन्दर छायपाःगु झिप्यंगु अञ्चलया कथाय वासयाना च्वंपि छगुकोटि नेपाली जनतां निश्चयनं स्वागतसत्कार यायेमालाच्वंगु खनेदु।

झीगु नेपालदेशं गुगु देवासुरसंग्रामया नातां मोहनीबले सांस्कृतिक परम्परागत खड्गजात्रा विजयादशमी (चालंखुन्हू) पाया मानेयायेगु छगु गोरव संझेजुयाच्वन। तर, छगु दृष्टिकोणं विचारयाना स्वतधासा मोहनीयागु खड्गजात्रा मानेयायेगु स्वयाजा थःगु देशयात लोगु किसिमं पञ्चायती व्यवस्थानुकूल मौलिकता दैच्वंगु खासयाना चन्द्रहासखड्गयात कया खड्गजात्रा मानेयायेमागु आवश्यक जुवै।

कारण, चन्द्रहासखड्ग हे झीगु मातृभूमि नेपालदेश सर्वश्री निर्माणजूगु मुख्यगु ज्याभः गुकीं अनेक वनजङ्गल, पहाड तछ्याना कालीन्हदया लंखछोना उपयुक्त वासस्थान देकानं स्थानीय जनतापिन्त शिल्पकला एवं शास्त्रविद्या प्रदानयाना थकूह्म गुरु मञ्जुश्री वागीश्वरयागु अनन्त गुणानुस्मरण यासे, हार्दिक कृतज्ञता प्रकटयासे विशेषयाना खड्जात्रा अपनय यायेमागु खः। खतु झीसं विद्याया शुभारम्भ यायेत सर्वप्रथम गुरु मञ्जुश्रीयात लुमंका 'ॐ नमोवागीश्वराय' धका चन्दनायाना वैच्वंगु धायेमाल।

काठमाण्डू उपत्यकाय् दुने चन्द्रहासखड्गधारी गुरु मञ्जुश्रीनाप सम्बन्ध दैच्वंगु ऐतिहासिक स्थान अद्यापि विद्यमान तिनी, स्मरणया लागि पठकपिंगु समग्रे प्रस्तुतयाना च्वनाः-

(१) जामाचोपर्वत	कालीह्रदयालंख छोनेत
(२) फूलचो "	दृश्यावलोकन यागु थाय् ,
(३) ध्यानचो "	वरदा मोक्षदादेवीयात वासस्थान व्यूगु।
(४) सिंधिफूलचो "	

(५) कदुवा न्हूसिकाप	कालीह्रदयालंख पिव्छेतः चन्द्रहास
(६) गोकर्ण "	खड्गं प्रहारयाना लः पिहांवने
(७) आर्यवाट "	लंपु तयाव्यूगु जलनिष्कासनद्वार
(८) कयना "	
(९) नगरकोट	पञ्चशीर्षपर्वतं बिज्याना विश्राम यागु स्थान।
(१०) तहदहँ	नवनागराजपिन्त वासस्थान देकाव्यूगु, कालीह्रदया अवशेषनं धाई ।
(११) स्वयम्भूपर्वस्थान	स्वयम्भूज्योति प्रदक्षिण याना थःगु रुप अन्तर्ध्यान जूगु।
(१२) गुह्येश्वरी	मञ्जुश्रीयात नैरात्मादेवी दर्शन प्राप्त
(१३) गोपालेश्वर	साखःसालाकि आखःसा, धैह्मयात उद्धारयागु
(१४) ल्हासापाक्‌	मञ्जुश्री बिज्यागु भूगर्भमार्ग
(१५) सावाभूमि	धर्मश्री मिश्रयात कृषकरुपे दर्शनव्यूगु
(१६) विक्रमशील विहार	धर्मश्रीमिश्रयात द्वादशाक्षर विशुद्धि व्याख्यान यागु स्थान।

उपर्युक्त कारणं चन्द्रहासखड्यागु विशेष महिमायात लुमंका भ्री पुर्खापिन्सं यथायोग्य प्रमाण स्वागत सत्कार यानावैच्चन। थायेथासे अङ्कित चन्द्रहासखड्गयागु लक्षण विषये थथे उल्लेख यानातःगु दु–'चन्द्रहासखड्गनिर्ख्ये' अत्यन्त जुयाच्वंगु दु थ्वहे धारया छचालं अग्निज्वाला धार, दु थ्वहे धारया च्वकाय्‌ अर्द्धवज्रचिन्ह सहित जुयाच्वन। खड्गया दथ्वी गनंगनं मलखं हिनाच्वंगु खनेदु। थ्वहे खड्गयात सन्मानया लागि पलेस्वां आसनतयातःगुनं दु। थुजागु लक्षणयुक्तगु खड्गयात चन्द्रहास खड्ग धाई। थुगु खड्ग गुरु मञ्जुश्रीनं थःगु जःगु ल्हा छब्वेका कातुक ज्वना यांकया थःगु शिरया फुसे भचाच्वे स्फूर्तिनक्सां ज्वना क्यनाच्वंगु दु।

चन्द्रहासखड्गया मुख्य स्वंगु ज्याः विभाजन याना क्यनातःगु दु– प्रहार, रक्षा एवं ज्ञान। प्रहार धायेवं साधारण लौकिक खड्गथ्यें अशरण अज्ञानि अबला पशुतेत प्राणहत्या कया धर्मया नामे पाप कमाये यायेगु प्राणिहिंसा कदापि याई मखु। प्रहारजः अवश्य याई, छु प्रहारयाई धासा गुगु कारणं थ्व प्राणिपिन्सं असंख्य दुःखकर्म भुक्तमानयानाच्वन, उगु सम्पूर्णक्लेशया हाःयात छेदन यानाबी। साथे भय त्राशं विह्वलजुयाच्वंपिं प्राणिपिन्त प्रज्ञा-

ज्ञानया उपदेशद्वारा सम्पूर्ण मारविघ्न याकयें अलिप्तगु मोक्षमार्गे छोया दुःखयावयें रक्षायाना वी। अकिं थुगु चन्द्रहासखड्गयात नामसङ्गीतसूत्रे 'वज्रतीक्ष्णखड्ग' धकानं नामकरण यानातल। धारणीसूत्रे चन्द्रकान्तिमणिबुद्धि प्रदाता धकानं धयातल। अकिं भीगु समाजेनं प्रहार व रक्षाया प्रतीक खड्गयात मानेयाना वैच्वन। परन्तु थुगु चन्द्रहासखड्ग केवल प्रहार व रक्षाया ज्याजक मखु, कालीह्रदथ्यंजागु भयंकर अथाहहृदयात शोषणयाना देश निर्माण यायेगु शक्तिसमर्थ दैच्वंगु खः। थुगु खड्गया छचालं अग्निज्वाला छायेतल धासा मिंसमानं भयंकरगु दुःखयात प्रहारयाईगु धैगु अर्थ खः। उकिसं मलखं हिनाच्वंगु दु, थुकीया मतलब छुधासा अज्ञानरुपी मोहलं तोकपुया गथे कांह्मदोंह घोर जङ्गले लानाच्वंगुथ्यं दिशापत्तालगे मजुया, अनवने थनवने मसिया लंद्वनाच्वंपिं प्राणिपिंगु लागि चान्हे हावल्स तोइथ्यं प्रज्ञा-ज्ञानया प्रकाशबीह्म खः। थ्वहे खड्गया चुया चोकाय् अर्द्ध वज्रचिं तयातःगु अर्थ थ्वखकी थुगु खड्गयात आश्रययाये मात्रं सम्पूर्ण दुर्गतियागु द्वार वन्दज्वीगु खः। थुजागु सर्वगुणसम्पन्न ज्ञानकाय् मञ्जुश्रीया मूलगु ज्याभः स्वरूप जुयाच्वंगु 'चन्द्रहासखड्गयात' आदर सत्कारया रूपे पलेस्वां आसन तयातःगु जुल। मेगु अर्थे अष्टलोक धर्म अलिप्तगु प्रमाणं अष्टदल पद्म आसन यानातःगु

धाई। निख्यें धार दुगुया तत्व थ्वखकी, दुनेपिनेयागु मार विघ्नयात प्रहार यायेगु शक्तिसमर्थ दैच्वंगु, सर्वथा भय व शंका निवारण जुयाच्वंगु, अर्थे विष व अमृत संसार तथा निर्वाण एवं ज्यू मज्यू आदिया कारण यथार्थ अवबोध जूगुया महान् प्रतीक सम्भेयाना तःगु धकानं धाई।

वसपोल गुरू मञ्जुश्रीयात बौद्धदृष्टिकथं शिल्प, शास्त्र व मोक्ष स्वंगुयानं अधिष्ठाता धका वर्णनयाना वैच्वन। शिल्पकलाविद्याय् प्रमुखदेवता विश्वकर्मावतार धका मानेयानाच्वन। सम्पूर्ण शास्त्रविद्या व पारङ्गतह्म महामञ्जुश्री धका पूजायाना च्वन एवं मोक्षज्ञानयानं गुरू सर्वज्ञज्ञान वरदान बियाच्वह्म धका नामसंगीतिया टिकाय् स्पष्ट उल्लेख यानातःगु दु। थ्वसपोलया शक्ति निह्म दु-वरदादेवि व मोक्षदादेवि,थुमित मेगु अर्थे लक्ष्मी, सरस्वती धकानं धा। लक्ष्मी,सरस्वतीयात धनद्रव्य-रत्न व ज्ञानवुद्धिया अधिष्ठात्री धका भीगु सांस्कृतिक परम्परानुसार पूजायाना वैच्वगु खनेदु। शिल्पकला विषये उन्नतियाका श्रीसमृद्धिसुख वरदान बियावैच्वन, प्रज्ञाज्ञानया शिक्षाविया मोक्षसुख वरदान विया वैच्वन, थुपिं निगु पक्षया नं मध्यस्थच्वना संसारया प्राणिपिन्त सुधार व उद्धारयाना परमसुख शान्ति ज्वीगु सर्वज्ञज्ञानया अधिष्ठाता जगद्गुरु धका पूजादि सत्कार यानावैच्वन।

वसपोलया नाम प्रमाणित जूकि लक्ष्मी व सरस्वतीया दथ्वी थः च्वनाच्वंगु धका मञ्जुशब्द-या जवं खवं निगः श्री असर संयुक्त जुयाच्वन – श्री मञ्जुश्री । प्रथम श्री खः 'श्रीकारमद्वयज्ञान' निगु मदुगु परमार्थ तत्त्वया श्रीकारज्ञान । द्वितीय श्री खः 'श्रीसमृद्धि सुख' संसारिक सुख (इच्छा।गुण) पुरेज्वीगु, शिल्प कलाकौशलद्वारा प्राप्त ज्वीगु धनद्रव्य खः । थ्वहे श्री निगःया दथ्वी च्वना सुशोभित जुयाच्वंगु शब्द खः मञ्जु । गुगु मञ्जु धैगु शब्द हे तसकं बाँलागु सुन्दररूप खः । थुकिया सारांश मतलब थ्व खकि गुह्मसिगु जीवने शिल्प व विद्या नितां सुसम्पन्न ज्वी वैतधाई वास्तवीक मञ्जुरूप

एवंरूप विद्या व श्रीसमृद्धि नितां परिपूर्णह्म व्यक्तियागु प्रभावहे शक्ति खः; विजय खः चन्द्र-हासखड्ग खः ।

ॐ वज्रतीक्ष्ण दुःखच्छेदः
प्रज्ञाज्ञान – मूर्त्त ये ।
ज्ञानकाय वागीश्वर
अरपचनाय ते नमः ॥

ॐ मणिपद्मेहूँ

थ्व संसाररूपी षड्गति (देव, दैत्य, मनुष्य, तिर्यक, प्रेत एवं नरक) चक्रे चाचाहिलाच्वंपिं समस्तप्राणिपिं स्वभावतः शान्तिसुखयात आशायाई, प्रार्थनायाई, गुगु शान्तिप्राप्तिया लागि अनेक प्रयत्न याई। परन्तु, वहे शान्तिसुखया लागि कल्पानुकल्प संसारचक्रे भ्रमण जुजुं वैच्वन। तथापि यथार्थगु विशुद्धगु शान्तिसुख प्राप्तयाये मफैच्वन। कारण, प्राणिपिनि शान्तिसुख ज्वीगु महान अभिलाषा जूसां किन्तु शान्तिसुख ज्वीगु सद्धर्मचर्या (दशसुकुशलकर्म) याये मसया विपरीत-मार्गे भुलेजुया वनाच्वन।

थुजागुप्रकारं लँद्वना निरन्तर दुःखचक्रे लाना काँह्म दोंह् घोरजङ्गले लानाच्वंगुथ्यं अज्ञान रूपी अन्धकारं याना कर्मक्लेशया बन्धनागारे लानाच्वंपिं यावत् सर्वसत्वप्राणिपिन्त सुधार व उद्धारयाये निमित्त संसारे ततःधंपिं महापुरुषपिन्सं अवतारकया बिज्याईगु जुयाच्वन।

प्राणिपिंगु हित सुखया लागि थःगु निर्वाणतकनं वास्तामतसे जन्मजन्मान्तरपतिकं पारमिताचर्यास अर्थात् सम्बोधिमार्गे निरन्तर कोशिस यानाजक जूइपिं थ्वसपोलपिन्त महासत्व एवं महाकारुणिक धावनी। गुपिं बोधिसत्वमहासत्वगणपिनि मध्येनं सर्वश्रेष्ठ श्रीआर्यावलोकितेश्वरयात मानेयाना वैच्वंगु खनेदु। अकिंहे समस्त महायानी बौद्धजगत् (चीन, जापान, कोरिया, मंगोलिया, तिब्बत तथा भारत, नेपाल) आदि थासे महाकारुणिक आर्यावलोकितेश्वरयागु प्रतिभा व ग्रन्थत अपोयाना यत्रतत्र प्राप्त जुयाच्वंगु खनेदु। साथे थ्वसपोलप्रति श्रद्धानिश्चयतया पूजासत्कारयानाच्वंपिं भक्तजनपिं नं वहुसंख्या खनेदु।

श्रद्धालु पाठकवर्गपिन्सं वसपोलयात बांलाक ह्मसिक्येत आर्यकारण्डव्यूह, गुणकारण्डव्यूह, सुखावतीव्यूह, अमोघपासतन्त्र, मणिकम्भू, धर्मसंगीतिसूत्र आदि महायानसूत्रत अवलोकन यायेमा अलेतिनी सन्तोषजनक रूपं वसपोलयात ह्मस्यूह्म ज्वी।

प्रसङ्गवस वसपोलयागु शारीरिक लक्षणविशुद्धि छत्वाचा थुथास च्वेगु विचारयाना च्वनाकि,– जगसंत्सारप्राणिया उद्धारकामना याना गुरु श्रीअमिताभतथागत शिरे धारणयाना थथ्ये प्रतिज्ञायागु दुकि– थ्व षड्गतिप्राणिपिं छह्मछह्म दतले बुद्धपदवी प्राप्तमजूतले जि फेतुयेमखुनि धका प्राणिहितार्थया लागि तत्परजुया दनाबिज्यागु जुयाच्वन ।

थयातःगु दु वसपोलयागु चिमिसँथ्वा छगुछगु बुद्धभुवन, थ्व संसारया प्राणिदिं दुःखसागरे चुयेकातःगु खना वैराग्यजुया शोकसंक्षेयाना जटापोले च्वंगु सँ बोह्ले ककया तःगु धाई। गुह्म प्राणि बुद्धज्वी उबले ओपुहे बोह्ले ककया तःगुसँ च्वे जटापोले हिनाबीगु धयातल ।

थ्व त्रिधातुसंसारया दुःख खना थुपिं गुबले दुःखसागर मुक्तज्वी धका विरहयाना च्वंगुलि निख्यें मिखां खोबि निकुति तिकिनन। थ्वहे खोबियाक्यें तत्क्षणे आर्यतारा व भृकुटीतारा उत्पन्न जुया श्रीमद् आर्यावलोकितेश्वरयाक्ये प्रार्थनायातकि– भो प्रभुस्वामि ! थ्व भवचक्रे च्वंपिं प्राणिपिंगु सम्पूर्ण भय निवारण लागि न्ह्यावलें छपिंगु आज्ञांशिरोपरयाना प्राणिपिंगु आपद् विपद् रक्षायायेगु कारणे जिपिं उपस्थित जुयाच्वनागु दु धका धागु प्रमाणं जःखः निह्म तारापिं तयातःगु खने दु ।

एवंरूप, अचिन्त्य प्राणिपिंगु लागि आशाइच्छा पूर्ण यायेत चिन्तनानुसार वरदान बीया निम्ति जःगुल्हातिं वरदमुद्रा बियाच्वन। अथेहे खःगु ल्हातिंजक भयत्रासं विह्वलजुया आशाभरोशा छुं मखनाच्वंपिं अशरणप्राणिपिन्त सद्धर्मबोधिज्ञानया उपदेशस्वरूप अभयदान बियाच्वन साथे थ्वहे ल्हातिं निर्मलपलेस्वां ज्वनाच्वंगु खनेदु। कारण षड्तिप्राणिपिन्त दुर्गतिं थकया उद्धारयाना परमानन्दमहासुखया स्थान सुखावति भुवन थ्यंक बोना यंक्येत वहे खःगु ल्हातिं आह्वानमुद्रास्वरुप नं याना संसारेच्वंपिं प्राणिपिन्त थनवा थनवा धका सःताच्वंगु धयातल। थुलिजक मखु थुगु पलेस्वां सुखावतिभुवनया धर्मस्वामि गुरु अमिताभ तथागत दर्शनयावनेगु छगुप्रकारं धर्मोच्चप्रासादथ्यंजागु विमानस्वरूप धासां छुं पाईमखु ।

थुजागुप्रकारं वसपोलयागु शारीरिक लक्षण, व्यञ्जनया अर्थवीशुद्धि विचारयाना स्वेबले– ज्ञानमय, धर्ममय, गुणमय एवं करुणामय जुयाच्वंगु खना वई। थुलिजक मखु, वसपोलयागु विशुद्धनिर्मल हृदय कारुणिक मानसयागु अभिलाषा एवं शुद्धप्रणिधानयागु अधिष्ठानचर्या विचार–याना थ्यंकलधासा अपारकरुणासागर, अनुपमशान्ति, अचिन्त्यचरित्रया अवतार मानेयाना असंख्य पूजादि सत्कारयाना वैच्वगु खँ सूत्र, तन्त्र, कथा एवं इतिहासे उल्लेख जुयाच्वंगु खने दु ।

थ्व सपोलयागु सत्य,सिद्धि,प्रणिधानयाक्यें अधिष्ठानयाना तैतःगु गुगुखः आत्मीयसन्देश मूलमन्त्र 'ॐ मणिपद्मे हूं' – धका वर्णनयाना तैतल। थ्व छगु प्राणिमात्रयात सम्बोधिमार्गे स्थापनायायेगु शान्तिसुख प्राप्तयायेगु वसपोल अर्यावलोकितेश्वरया दर्शनलाभ ज्वीगु सकलबुद्धपिंगु अमृतवचनया साररूपजुयाच्वंगु एवं अशान्तिविश्वयात शान्तिहयेगु अमोघसाधन स्वरुपसिद्धजुयाच्वंगु षडक्षरी महाविद्या नां जुयाच्वंगु थ्व महायानजगत्या विश्वसनीय महामन्त्र खः।

अतएव षडक्षरीमन्त्र विषयकया 'गुणकारण्डव्यूह' महायानसूत्रे थथ्य प्रशंसा यानातःगु दुः

यो मुदा श्रद्धाया नित्यं जपेदिमां षडक्षरीं।
सम्बोधिसाधनीं विद्यां भद्रश्रीसद्गुणाकरीं॥

सोऽचिन्त्य श्रीमहाभिज्ञः सर्वपरमिता प्रभुः।
सर्वाञ्च धारणीसर्वान्समाधिञ्च लभेदपि॥

सर्वविद्याधिपशास्ता सर्वधर्माधिपः प्रभुः।
अर्हन्मारविजेता च भवेत्सर्व हितार्थभृत्॥

थुगु गाथाया सारांश मतलव थथ्ये खनेदु कि– गुह्मसिनं थुगु षडक्षरीमन्त्र शुद्धचित्त याना पूर्वक न्ह्यिथं जापयाई निश्चयनं उम्हेसित सम्बोधि साधन यायेफैगु विद्यालाभ ज्वी, कल्याणगु श्रीसद्गुणया जशकीर्ति प्राप्त ज्वी। चिन्तन याक्यें अगोचरगु अनुपम महाभिज्ञ प्राप्त ज्वी। थुगु मन्त्र सम्पूर्णपारमिताया नं स्वामि जुयाच्वंगु, सकल धारणी समाधिज्ञान लाभ ज्वीगु, समस्त शास्त्र विद्यायानं गुरु एवं सम्पूर्ण धर्मयानं अधिपति जुयाच्वंह्म, अचिन्त्यमारविघ्नयात विजयप्राप्त यायेफैह्म सकलयात हितसुख यायेगु समर्थवान् इत्यादि प्रकारं गुणवर्णन याना तैतःगु दु।

'ॐमणिपद्मेहूं' षडक्षरीमन्त्र थुकी प्यंगु पद व खुगः आखःया थःथःगु अलग अलगहे विशेष महत्वपूर्ण रहस्यमय अर्थ सुलाच्वंगु दु।

ॐ – अत्यन्त विशुद्धगु पवित्रगु सर्वगुणसम्पन्नगु, अ+उ+म= त्रिअक्षर संयुक्तजुया सिद्धजुयाच्वंगु गुगुखः ॐ धैगुली त्रिरत्न लोक पुण्यकीर्ति सम्पूर्ण त्रितत्त्व मिलेजुयाच्वंगु धैगु संकेत खः।

मणि – गुगुखः वसपोल करूणामययागु प्राणसमान जुयाच्वंगु अत्यन्त रहस्यमय अनन्त उपकारी, सर्वदर्शि, अन्तर्यामि गुम्हेसित गुगु आवश्यक जुल उम्हसित उगुतक अर्थसिद्धि प्राप्त ज्वीगु त्रिकालया बुद्धबोधिसत्वपिन्सं आश्रययानाच्वंगु महामणिरत्न जुयाच्वन।

पद्म–थुगु महामणिरत्न विश्वशान्तिया मूलकारण जुयाच्वंगु,अचिन्त्यरूपदर्शन दैच्वंगु, प्राणि-मात्रयात श्रीसमृद्धिसुख प्राप्तज्वीगु, सम्पूर्ण दारिद्रदुःख नाशयायेगु महान्शक्ति सुसम्पन्नजुयाच्वंगु, थुजागु महामणिरत्नयात सुशोभितपूर्वक तयातये योग्यगु उच्चकोटि समादरणीय स्थान थ्वहे पद्मया केसरीया द्योने स्वागतपूर्वक तैतःगु जुयाच्वन ।

हूं–मन्त्र विशुद्धियागु भावनानुसार 'ॐ आ हूं', त्रिअक्षर त्रिरत्न, (बुद्ध धर्म व संघ) यागु बीजाक्षर मानेयाना तःगु दु। थ्वहे प्रमाणानुसारं हूंकार अक्षर आर्यसंघनायक आर्यवलोकितेश्वरयागु मूलमन्त्रया नं बीजाक्षर खः । हूं न्ह्यागुं मन्त्रसिद्धि यायेकारणे नं प्राणहंस–या रूपे अधिष्ठान याना तैगु जुयाच्वन। थुकि विभिन्न दृष्टिकोणं रहस्यपूर्ण अर्थ दु।

आः थन 'ॐ मणिपद्मेहूं'या छगः छगः आखःया अर्थविशुद्धिपाखे ध्यान आकर्षित यायेः–

प्रायः थुगु मन्त्र षड्गतिलोकस बासयानाच्वंपि विशुद्धभुवन परमानन्द महासुखव्यापक जुयाच्वंगु सुखावतिस थ्यंका गुरु अमिताभ तथागतयागु व्याकरण अभिषेक प्राप्त जुया पुनः षड्गतिप्राणिपिं उद्धारयायेगु सर्वाधिकार प्राप्तयाये निम्ति साधनयाये योग्यगु परमसुप्रसिद्ध मन्त्र धका वर्णनयाना तैतःगु खनेदु।

ॐ··· देवलोक उद्धार यायेकारणे	वीणा ज्वनाच्वंम्ह	तुयूम्ह	करूणामय
म ··· दैत्यलोक ”	खड्गढाल ”	वाउंह्म	”
णि ··· मनुष्यलोक ”	शीलाङ्कुश पिण्डपात्र, ह्मासुह्म		”
पद् ··· तिर्यकयोनि ”	प्रज्ञापुस्तक ”	वचुह्म	”
मे ··· प्रेतगति ”	चिन्तामणिरत्न ”	ह्याउँह्म	”
हूं ··· नरकगति ”	कशल व अग्निज्वाला ”	कुंयावर्णह्म	”

थुपिं खुम्ह करूणामयया अवतारीपिं बिज्याना षड्गति उद्धारयाना बिज्यात । थुपिं खुम्हं आर्यावलोकितेश्वरया अंश खः।

देवलोकयागु	सी न्हेन्हून्ह्योयागु तधंगु दुःख फुना	समताज्ञान	प्राप्तजुल ।
दैत्य ”	परस्पर प्रहारयाईगु ”	कृत्यानुस्थानज्ञान	”
मनुष्य ”	योमयोयाकारणं लिमलानाच्वंगु	सुविशुद्धिज्ञान	”
तिर्यक ”	अज्ञानं तोपुया खँल्हायेमसःगु ”	धर्मधातुज्ञान	”

प्रेत	”	प्यासपित्यागु	तधंगु दुःख फुना	प्रत्यवेक्षणाज्ञान	”
नरक	”	कागु ख्वाउंगु	”	आदर्शज्ञान	”

—o—

ॐ … …	पञ्चज्ञान चक्षुद्वारा	आपालं	प्राणिपिंन्त	बोधयात ।
म … …	अपारमैत्रि संग्रहद्वारा	”	”	”
णि … …	अनन्त करूणाद्वारा	”	”	”
पद् … …	विपुल प्रसन्नताद्वारा	”	”	”
मे … …	महान् समताद्वारा	”	”	”
हूं … …	महाकारूणिकज्ञानद्वारा	”	”	”

—o—

ॐ … …	सर्वविद्यासुसम्पन्न		महाकारूणिक	चित्त
म … …	वैरोचन तथागतयागु		प्रसाद	प्राप्तज्वी
णि … …	अक्षोभ्य	”	सिद्धि	”
पद् … …	रत्नसम्भव	”	वरदान	”
मे … …	अमिताभ	”	सुदृष्टि	”
हूं … …	अमोघसिद्धि	”	उपदेश	”

—o—

ॐ … …	धर्मकाय	लाभज्वी
म … …	सम्भोगकाय	”
णि … …	निर्माणकाय	”
पद् … …	स्वभावकाय	”
मे …	अभिसम्बोधिकाय	”
हूं … …	अपरिवर्तनीय वज्रकाय	”

—o—

ॐ … …	सर्वडाकिनी	बज्रयोगिनी	दर्शन प्राप्तज्वी
म … …	बुद्धडाकिनी	”	”
णि … …	वज्रडाकिनी	”	”
पद् … …	रत्नडाकिनी	”	”
मे … …	पद्मडाकिनी	”	”
हूं … …	विश्वडाकिनी	”	”

ॐ ... ... उच्चारणद्वारा बुद्धपिन्त प्रार्थनायानागु समानं पुण्यलाभज्वी।
म ... ... " जिन भाषित धर्म " "
गि ... ... " बोधिचित्त संघ " "
पद् ... " बोधिज्ञानयात " "
मे ... ... " बुद्धधर्मयात " "
हूं ... ... " बुद्धयागु काय वाक, चित्त, ज्ञान कर्मयात प्रार्थनायानागु समानं फल प्राप्त जुया साथे उलिहे अधिष्ठान चित्तनं लाभज्वी।

—o—

ॐ ... ... जापयानागुलिं बुद्धशरण वनागु तुल्य ज्वी।
म ... ... " धर्मशरण "
गि ... ... " संघशरण "
पद् ... ... " गुरुशरण "
मे ... ... " इष्टदेवताशरण "
हूं ... ... " डाकिनीशरण "

—o—

ॐ ... ... बुद्धकाययागु आशीष शरीरे प्राप्त ज्वी।
म ... ... बुद्धवाक् " वाणी "
गि ... ... बुद्धचित्त " चित्ते "
पद् ... ... बुद्धज्ञान " स्वभावे "
मे ... ... बुद्धकर्म " सकलवस्तुयाक्ये "
हूं ... ... निर्विघ्नसाथ समस्त विषये आशीष प्राप्त ज्वी।

—o—

ॐ यागु प्रसादं प्रणिधानबोधिचित्त उत्पत्ति ज्वी।
म " प्रवेशबोधिचित्त "
गि " अद्वयबोधिचित्त "
पद् " धर्मत्वबोधिचित्त "
मे " ज्ञानबोधिचित्त "
हूं " परमार्थबोधिचित्त "

ॐ ... ... उच्चारणद्वारा बुद्धपिन्त प्रार्थनायानागु समानं पुण्यलाभज्वी ।

म ... ... " जिन भाषित धर्म " "

णि ... ... " बोधिचित्त संघ " "

पद् ... " बोधिज्ञानयात " "

मे ... ... " बुद्धधर्मयात " "

हूं ... ... " बुद्धयागु काय वाक, चित्त, ज्ञान कर्मयात प्रार्थनायानागु समानं फल प्राप्त जुया साथे उलिहे अधिष्ठान चित्तनं लाभज्वी ।

—o—

ॐ ... ... जापयानागुलिं बुद्धशरण वनागु तुल्य ज्वी ।

म ... ... " धर्मशरण "

णि ... ... " संघशरण "

पद् ... ... " गुरुशरण "

मे ... ... " इष्टदेवताशरण "

हूं ... ... " डाकिनीशरण "

—o—

ॐ ... ... बुद्धकाययागु आशीष शरीरे प्राप्त ज्वी ।

म ... ... बुद्धवाक् " वाणी "

णि ... ... बुद्धचित्त " चित्ते "

पद् ... ... बुद्धज्ञान " स्वभावे "

मे ... ... बुद्धकर्म " सकलवस्तुयाक्ये "

हूं ... ... निर्विघ्नसाथ समस्त विषये आशीष प्राप्त ज्वी ।

—o—

ॐ यागु प्रसादं प्रणिधानबोधिचित्त उत्पत्ति ज्वी ।

म " प्रवेशबोधिचित्त "

णि " अद्वयबोधिचित्त "

पद् " धर्मत्वबोधिचित्त "

मे " ज्ञानबोधिचित्त "

हूं " परमार्थबोधिचित्त "

ॐ यागु प्रभावं शारीरिक क्लेश परिशुद्ध ज्वी।
म ” वाचिक ” ”
णि ” मानसिक ” ”
पद् ” क्लेशावरण ”
मे ” कर्मावरण ”
हूं ” ज्ञेयावरण ”

—०—

ॐ अनुस्मरणद्वारा श्रावकशील रक्षाज्वी
म ” प्रत्येकबुद्ध शील ”
णि ” बोधिसत्व शील ”
पद् ” अनागामि शील ”
मे ” आर्याष्टाङ्ग शील ”
हूं ” वज्रयान गुह्यसमयशील ”

—०—

ॐ निश्वययानागुलिं दीर्घायुसिद्धि प्राप्त ज्वी
म ” आरोग्यतासिद्धि ”
णि ” श्रीसम्पत्तिसिद्धि ”
पद् ” सुयशकीर्तिसिद्धि ”
मे ” समतासिद्धि ”
हूं ” श्रेष्ठत्व वादीसिंह सिद्धि “

—०—

ॐ यागु प्रभावं सम्पूर्ण व्याधिदुःखं मुक्तज्वी।
म ,, अग्निचक्रयागु भय ,,
णि ,, अकालमृत्युया भय ,,
पद् ,, अश्वकारयुगया भय ,,
मे ,, शस्त्रास्त्रया भय ,,
हूं ,, परचक्रया भय ,,

ॐ यागु फलं	वार्षिक	सम्पूर्ण विघ्न	नष्ट ज्वी
म ”	मासिक	”	”
णि ”	दैनिक	”	”
पद् ”	ग्रहगति	”	”
मे ”	समयसमय	”	”
हूं ”	सम्पूर्ण	आपत्ति	”

—०—

ॐ यागु प्रसादं	परसिद्धि	प्राप्त ज्वी।
म ”	अनुकूलसिद्धि	”
णि ”	आरोग्यसिद्धि	”
पद् ”	सौभाग्यसिद्धि	”
मे ”	श्रीसम्पत्तिसिद्धि	”
हूं ”	मारविजयसिद्धि	”

--०—

ॐ यागु रश्मि	परिशुद्धमार्ग	दर्शन दै।
म ”	प्रयोगमार्ग	”
णि ”	दर्शनमार्ग	”
पद् ”	भावनामार्ग	”
मे ”	प्रातिहार्यमार्ग	”
हूं ”	अववारिमार्ग	”

थुजागु सर्वगुणसम्पन्न षडक्षरी महामन्त्र गुह्यसिनं नियमानुसार श्रद्धानिश्चयपूर्वक चित्त परिशुद्धयाना वसपोल महाकारुणिक आर्यावलोकितेश्वर ध्यानयाना बोधिचित्त उत्पत्तियाना १०० (सछिक) जक जपयासां कायवाकचित्तयागु पाप नाशजुयावनी। १०,०० (दोछिक) जपयासा त्रिदोष दशाकुशलपाप परिशुद्ध जुयावनी १०,००,०। (भिदोतक) जपयात धासा कर्तव्य-भ्रष्ट जूगु पापकर्म परिशान्त ज्वी। १०,००,०० (छगुलाख) जापयालसा सुमेरु पर्वतसमानगु

पापजूसां सुपरिशुद्ध ज्वी। १०००००० (झिगु लाख) जापयातसा पञ्चानन्तर्यपाप नं विशुद्ध जुयावनी। एवं प्रकार १०००००० (छगुकरोड) जापयाह्म व्यक्ति गुबलें नारकीय दुःख भोगयाये मालीमखु। यदि संगुह्मसिनं १०००००००० (झगुहे करोड) जापयाये फतधासा निश्चयनं सम्बोधि-ज्ञान प्राप्त ज्वी धका वर्णनयाना तःगु दु।

उपर्युक्त वर्णित अनुसार अपरिमित पुण्यफल प्राप्तज्वी धैगु आशा भरोशा याना श्रद्धालु धर्मात्मापिन्सं थुगु षडक्षरी महामन्त्र 'ॐ मणिपद्मेहूं' बेलाबखते थासंथासे प्रचार याक्येगु यायेगु व हर्षज्वीगु आदि विस्तारपूर्वक थुकीयागु सुकीर्तिमय प्रकाश समस्त महायानबौद्ध जगते प्रतिष्ठा प्राप्त जुयाच्वन। अज थुलिजक मखु एशिया, युरोप, इङ्गल्याण्ड आदि सुदूर अन्तर्राष्ट्रजगते श्यंकनं थुगु मन्त्रया प्रभाव फैले जुजुंवन।

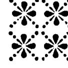
थुजागु आदर्शमय सर्वगुणसम्पन्न मन्त्रप्रति अपार श्रद्धानिश्चय तया धार्मिक उत्सव कार्ये अनेकप्रकारया रूपान्तर जूगु खनेदत।

जित विश्वास दुकि थुगु मन्त्रया विषये महानुभाव पिन्सं ध्यानतया अनुसन्धानयाना स्वतधासा ३३ कोटि देवतापिंगु लिनं मन्त्रत सृष्टिजुयाच्वन, उलिमध्ये सायद् निश्चयनं थ्वहे सर्वाधिक प्रचार जूगु खने दयेकु।

धायेकी, थुगु 'ॐ मणिपद्मेहूं' या प्रसङ्गरूपे अनेकप्रकारया सलंसः अवतारी गुरुपिं बिज्यानाच्वन। दोलंदोल विहार गुम्बात निर्माणजुल। लखंलख विभिन्न धातुया मणित स्थापना जुल। अथेहे विभिन्नमूर्ति व सद्धर्मग्रन्थत उलिथुलि मदेक स्थापना यानावैच्वन। साथे कोटानकोटि जापयाना धारणयात। अर्ब अरब मन्त्र सिं, लोहं, सिजपाता, ओहपाता व लुंपाता आदिसं मन्त्र अङ्कित जुल। गनंगनं धयातःगु दु- पर्वते, लखे व आकाशे दुनेतकनं वज्रलेख समानं सुरक्षित याना तःगु दु धाई। एवंप्रकारं थ्वहे मन्त्र कोटांकोटि असंख्य 'ॐ मणिपद्मेहूं' धका श्रद्धानिश्चय पूर्वक मन्त्रोच्चारण यानावैच्वन। विभिन्न पर्व उत्सवकाले विभिन्न थासे च्वना वसपोल महाकारुणिक आर्यावलोकितेश्वरयागु महानुकम्पा वरदान प्राप्त जुयेमा धैगु प्रवलइच्छायाना साक्षात् वसपोलयागु अंश ज्ञानकाय-धर्मकाय-वज्रकाय करुणामययागु न्ह्योने च्वना प्रज्ञा, मुद्रा, मण्डल, व्याकरण (उपदेश) अभिषेक, मन्त्र, न्यास, ध्यान, साधन, सिद्धि, योग तथा धारणी, स्तोत्र, प्रणिधान, पाठ, पूजा आदि सभक्तिपूर्वक याना वैच्वंगु जुल।

थथ्य महत्वपूर्णगु मन्त्र जूयानिम्ति साम्प्रदायिक एवं जातिभेद मतसे श्रद्धापूर्वक धारण वाचन, देशन तथा प्रकाशन यायेगु प्राणिमात्रयागु समान अधिकार दु। थुगु मन्त्र यागु सत्यसिद्धि अधिष्ठानप्रति निश्चय भक्तितया सुनां गुम्हेसिनं श्रद्धाया दृष्टिं स्वल, हर्षपूर्वक श्रवणयात, आदरसाथ स्पर्शयात एवं विश्वास पूर्वक स्मरणयात जापयात धासा उम्हेसित अवश्यं बोधिमार्गयागु लँपुस्वाना सर्वदुःख मुक्तगु सुखावती भुवनस बासलाना श्रीअमिताभ तथागतया दर्शनप्राप्त ज्वीगु सौभाग्य सिद्धिप्राप्त ज्वी धका आपा आपालँ प्रशंसायाना तःगु खनेदु।

अतएव, भीसनं श्रद्धातया उच्चारण यायेनु ! ॐ मणिपद्मे हूं ! ॐ मणिपद्मे हूं !! ॐ मणिपद्मे हूं !!!

चैत्य

स्वयम्भूमहाचैत्यया आत्मकथानिसें सर्वप्रथम नेपालया सृष्टि जूगु खं शुभारम्भ ज्वी। थुकियागु सविस्तरवर्णन स्वयम्भूपुराणे उल्लेख जुयाच्वंगु दु।

थ्वहे ज्योतिरूप श्रीस्वयम्भू पञ्चबुद्धात्मकचैत्यया कारणं विपश्वी, शिखी, विश्वभूब, क्रकुच्छन्द, कनकमुनि, काश्यप तथा शाक्यमुनि, मञ्जुश्री मैत्रेय, अशोक, वसुबन्धु, नागार्जुन, शान्तरक्षित एवं पद्मसंभव आदि आदि सुप्रतिस्थित ऐतिहासिक पुरुषपिं नेपाले सुभागमन जुल।

स्वयम्भूमहाचैत्यया प्रभावं हे कालान्तरस नेपाले अनेक बोधिसत्व, भिक्षु, सिद्ध, विद्याधर, आचार्य एवं धर्मात्मापिंगु धर्मचित्तयागु प्रेरणां स्वयम्भूचैत्ययागु विकासरूप विभिन्नथासे विभिन्नकारणं विभिन्नशैलीया चैत्यत निर्माण जुजुंवल।

अतएव नेपालदेशया निम्ति धार्मिक इतिहासकथं विचारयाना स्वेबले चैत्ययागु आदर्श विशेष महत्वपूर्ण जू। सायद् उकिहे काठमाण्डू उपत्यकाय्, उपत्यकाय् दुने न्ह्याथासं स्वसां खने दयेक सम्पूर्णचैत्यया प्रतिनिधिकथं दकसिवे च्वे श्रीस्वयम्भूमहाचैत्य सुप्रतिष्ठित जुयाच्वंगु ज्वी।

चैत्यशब्दया अर्थ- थ्वंगुप्रकारं उल्लेख जुयाच्वंगु खनेदु- स्वयम्भूपुराणया धापुकथं शाक्यमुनिबुध्दं स्वयम्भूमहाचैत्य दर्शनयाना बिज्याबले "वन्देहं तत्त्वरूपं" धैगु स्तुति यासे प्रसङ्गवस थथ्य धैतःगु दु कि- नैराकारं निरञ्जं गगनवदनिशं चित्तचैतन्यचैत्यं आकाशथ्यं निष्प्रपञ्च छुं परिपञ्चन मदुगु, निरञ्जन छुँ आलम्बन मदुगु, शान्त शुद्ध जुयाच्वंगु प्रभाश्वरथ्यं सर्वत्र प्रकाश जुयाच्वंगु गुगु चित्तया स्वभाव सर्वथा सर्वकालं सुप्रभातं प्रभातं धयातःथ्यें न्ह्याबलें जागृत जुयाच्वंगु चैतन्यस्वरूप चित्तयातहे चैत्य धयातल। मेगु अर्थ जगद्धितार्थ निम्ति पारमिताचर्यास कोसिसयाना बिज्यापिं जगत्वन्द्य सर्वज्ञ तथागत गुबले महापरि-निर्माण प्राप्तज्वी उबले वसपोलपिंगु अनित्यशरीरयात विधिवत् अग्निसंस्कारयाना त्यनाच्वंगु,

व्याक अस्थिधातु छथायमुना तःगु गुगु चितावशेष चितिवस्तुयात चैत्य धावनी। थुजागुहे अस्थिधातु दैच्वंगु चैत्यस्मारकयात कया वया शिष्यपिन्सं यानि अनुयायितेसं तथागतयागु गुणगौरवप्रति श्रद्धाञ्जलि दोहलपा वन्दनायाई प्रदक्षिणा याई एवंरूप चैत्यया अर्थ ह्नानं मेगुकथं धय्येनं धयातःगु दु- शान्तिनायक शास्तायागु गुलिनं सद्गुण दैच्वंगु खः, उगु सम्पूर्ण कुशलमूल संग्रहयाना एकत्रित जुयाच्वंगु सञ्चित वस्तुयात चित अथवा चैत्य धावनी। थुगु चैत्यया शब्दार्थ, भावार्थ एवं परमार्थपाखे अनुमोदनयाना उद्गार व्यक्तयाना तःगुदुकि – सारांशतः त्रिरत्नालोक पुण्यकीर्तिया आदर्शरूप धका मानेयाना वैच्वन। थ्वहे चैत्ययात कया अतीताचार्यपिन्सं विभिन्नसमये विभिन्नप्रकारया संज्ञाप्रदान यागु खनेदु धायेकी उदाहरणया लागि- ज्योतिरूप, आदिबुद्ध, पञ्चज्ञानैकहेतु, पञ्चबुद्धात्मक, धर्मधातु, सर्वरुगतहृदय, सर्वधर्म समन्वय,सर्वकुशलसंग्रह सर्वयोगधारक, विद्याधिप, सर्वोदय, सर्वपारमितापूरक, प्रकृतिशुद्ध, स्वभावशुद्ध, प्रभाश्वर, धर्मकाय, ज्ञानकाय, तत्त्वरूप इत्यादि।

चैत्यनिर्माणविषये बुद्धधर्म परम्परागत प्यंगुप्रकारं निर्देशन यानातःगु खनेदुः-

(१) शारीरिकचैत्य (२) परिभोगचैत्य (३) धर्मचैत्य (४) उद्देश्यचैत्य

शारीरिकचैत्य

असंख्य प्राणिपिंगु हितसुख शान्तिया लागि तथागतं जन्मजन्मपतिं पारमिताचर्यास अभ्यासयाना विज्यात गुगु पुण्यफलं ३२ लक्षण ८० व्यञ्जनं सुपरिपूर्णगु धर्मकाय, वज्रकाय शरीर लाभयाना अनुत्तरसम्यक्संबोधिज्ञान प्राप्तयाना विज्यात। थुजागु पवित्रगु शरीरया सं आदि शारीरिक वस्तु महापरिनिर्वाणं लिपाया अवशेष अस्थि तया श्रद्धापूर्वक देकातःगु स्मारकयात हे 'शारीरिक चैत्य' धाई।

तथागत जीवमानकाले बुद्धत्वप्राप्तिया न्ह्यो उरुबेलाय् द्वैवाचिक उपासक तपस्सु व भल्लुक नां जुयाच्वंपिं निम्ह व्यापारित वया तथागतयात भोजन चन्हेयाये धुंका तथागत अनुस्मरण निम्ति छुँ चिन्ह फ्वन। अमिगु प्रार्थनानुसार तथागतं थःगु छ्यंले थपिया न्हेपु सँ इमित प्रदानयात। अथेहे छन्हू देवदत्तं लोहतं प्रहारयाना हःगु बुद्धं थःगु कर्मसंस्कारयात म्हसिका तुतिया ह्मालापचिने फयाकाःगुलिं धाः जुल हिः पिहाँवल। थ्व हिः पातालेच्वंपिं नागराजपिन्सं सुवर्णया थले तया स्वागत यानातल। तथागत महापरिनिर्वाण ज्वी धुंका वसपोलयागु शरीर

विधिवत् आदहनोत्सव यायेधुंसेलि शारीरिक धातु व्याक्वं तू पायूगो, ल्वकि पायूगो, मूपायूगो जुया गुलिगुलि चिने धुनेवं आकाशं सुगन्ध जलवृष्टि जुया श्मशाने च्वंगु मि व्याक सित।

थुलि जुसेंलि कुशीनगरयापिं मल्लजुजुपिन्सं स्वागतोत्सव पूर्वक अस्तिधातु व्याक्वं सभागृहे दुतयंकल। उगुसमये मगधाधिपति जुजु अजातशत्रुं कुशीनगरे मल्लपिनि शालोद्योने बुद्ध महापरिनिर्वाण जुया बिज्यात धैगु समाचार सिया उगु अस्तिधातु थःतनं अधिकार दुधकं तुरन्त मल्लजुजु पिन्थाय् राजदूतपिं छ्वत। तदनुसार वैशालीदेशे च्वंपिं लिच्छविराज, कपिलवस्तु नगरेच्वंपिं शाक्यराज, अल्लकप्पदेच्वंपिं बुलयराज, रामगामेच्वंपिं कोलियराज, पावानगरे च्वंपि ब्राम्हणपिन्सनं भगवानबुद्धया अस्तिधातु फ्वंकेछ्वगु जुल।

तर, कुशीनगरे च्वंपिं मल्लजुजुपिन्सं भगवान इमिगु शालोद्याने परिनिर्वाण जुयाबिज्यागुलिं बसपोलया अस्तिधातु इमितहेजक अधिकार दुसिवे मेपिन्त अधिकार मदुगु व अस्तिधातु स्वैतं बीगु खँ मल्हासेंलि अन थुगु विषय ल्वापु ज्वीथ्यें च्वन। अन सकल जुजुखलपिनि आचार्य जुया-च्वंम्ह द्रोणब्राम्हणं थथे ल्वाकेगु उचितमजू धकं भालपा थथ्य धाल।

भो वीर क्षत्रियपिं ? गुह्म अनुत्तर सम्यक्संबुद्ध तथागतं सत्वकल्याणाया धर्मोपदेश बिया बिज्यात उह्म भगवान शाक्यमुनिया थ्व शारीरिक अस्तिधातुया कारणे अमानुषिक छ्वाँतं परस्परः शस्त्रप्रहारयाना हिंसायायेगु कदाचित् सिंगुज्या मखु। सकसितं थयक बसपोलया अस्तिधातु च्यागु भाग यायेगु अत्युत्तम ज्वी। गुकिंयाना चैत्य तःथायमछि प्रतिष्ठा ज्वी, साथे सकलयातं पुण्य प्राप्त ज्वी।

थुगु न्याययुक्त धर्मयुक्त हितवचन न्यना सकलयां चित्तबुझेजुया बहे ब्राम्हणयात धया अस्तिधातु च्यागु भाग तयेक्य बिल। द्रोणब्राम्हणं भगवानया दन्तधातु छपु मखंक कया व्यताली सुचुकल। देवराजइन्द्र, ब्राह्मणया व्यताली भगवानया दन्तधातु सुचुकातःगु खना देवानुभावं धातुकया यंका स्वागतपूर्वक पूजासत्कारयाना स्वर्गभवने प्रतिष्ठायाना तल। धातु यिनाबी सिधेवं द्रोणब्राह्मणं थःगु व्यताली तयातःगु दन्तधातु सोगुबखते व्यताली धातु मखना मती दुःखताल। तर, सुयातं धायेमछाला लिपा मल्लजुजुपिन्के अस्तिधातु दानाव्यूगु कुले छगः फ्वनाकाल।

पिप्पलिवनदेशे च्वंपि मौर्यपिन्सं थुगु समाचार सिया भगवानया शारीरिक अस्तिधातु फ्वनाकायेगु आशां कुशीनगरे थ्यंगु बखते अस्तिधातु मदया श्मशाने बना अन बाकिदैच्वंगु "हिंग्वा" कया यंकल।

भगवानया अस्तिधातु प्राप्तयापि सकसिनं थःथगु देशे शुद्धगु भूमि अस्तिधातुया चैत्यस्थापना यात। द्रोणब्राह्मणं 'कुले' गर्भे तया चैत्य दयकल। एवंप्रकारं भगवानया शारीरिक धातु दुगु चैत्य च्यागः धातुदानाव्यूगु कुले दुगु चैत्य छग हानं दिपे च्वंगु हिंग्वा दुगु चैत्य छग समेत जम्मा झिगः चैत्य लोके दत उकियात पूजादि सत्कार याना लखँलख मनुत चित्त परिशुद्ध जुया सुगति स्वर्गलोके उत्पन्न जुल।

थुगु प्रकारं लोके चैत्य प्रादुर्भाव जुसेंलि जयश्रीभिक्षुं जिनश्रीराज बोधिसत्वयात खँ कन, जिनश्रीराज बोधिसत्वं सानुवासि भिक्षुयात कन, सानुवासिनं उपगुप्तभिक्षुयात कन, उपगुप्तभिक्षुं भारताधिपति सम्राट् अशोकयात चैत्ययागु विशेष महत्व व्याख्यान याना बिल। तदनुसार कारणवस गुगुं चैत्यदुने च्वंगु अस्ति पुचः जिकया व्यापक रूपं थायेथासे चैत्य देका आपालं बुद्धधर्म प्रचारयाना बिल। थयातःगु दु अशोकावदाने अशोकमहाराजं ८४०००(चयेप्यदोल)धर्मराजिक चैत्य निर्माणयात। गुकियात झीसं अशोकचैत्य नामं सम्बोधन याना वैच्वना। गुलिखे तथागतया अस्तिधातु समुद्रपार सुदूरदेशे थ्यंक थ्यंवन। ऐतिहासिक यात्रा विवरण दुगु बुद्धया दन्तधातु मध्ये छपु सिंहलद्वीप (लंकाय्) लावन। मेगु छपु दन्तधातु थासा तक्षशीलापाखे चीनदेशे लाबंगु दु।

भारते गुलिनं ब्राह्मिलिपि अङ्कित अशोकयागु शिलाभिलेख प्राप्तजूगु खः व स्वयानं न्हापायागु ब्राह्मिलिपिं च्वैतःगु दकसिवे पुलांगु धर्मलेख सहितगु अवशेष तयातःगु प्रस्तरपात्र भारतया उत्तरलिसाना पिपरहवा धैगु थासे पुरातात्विक विधिद्वारा म्हुयासोबले बौद्धस्तूपे दुने लुयावगु खः।

अशोकयात्रा विवरणकथं बुद्धजन्मभूमि लुम्बिनी दर्शन याये धुंका सर्वप्रथम लुम्बिनी-निसे चैत्यप्रस्थापनकार्य अभियान शुभारम्भ यागु जुल। तत्पश्चात् श्रीस्वयम्भू महाचैत्यया दर्शन निम्ति थव गुरु उपगुप्तभिक्षु व महारानी तिष्यरक्षिता म्ह्याय् चारूमती सहित ललितपुरे बिज्यात। उगु शुभावसरे च्यंगु युग उदयजूगु दिने ललितपुरया प्यखेरसं शाक्यमुनिबुद्धया अस्थिधातु सम्पन्नयाना प्यंग स्थूदो देकावन। गुगु स्तूप अद्यापि विद्यमानतिनी। विद्वान्पिंगु धापु दुकि–लंकादेशया धर्म वंशनामक वंशावलीया प्रमानुसार ललितपुरे प्यंग स्थूदो अलग नगरया दथ्वीनं छगः दयेमा थयातःगु दु, तर गुगु खः निश्चितरूपं धायेमफु अथेनं विद्वानपिन्सं अनुमानयागु दु पिम्बाहाया तगोगु चिबाहा ज्वीधका।

थुजागुंहे जक शारीरिकचैत्य यल देशयागु प्यंक थूदो जक मखु। नेपाल अधिराज्ये दुने लुम्बिनी अञ्चल अन्तर्गत पालि माझखण्ड निग्लिह्वा धैगु थासेनं छगु शारीरिक चैत्य दु। गुकीयात इतिहासकारतेसं स्वयम्भूमहाचैत्य दर्शनार्थ नेपाल बिज्यापिं सप्तमानवबुद्ध मध्ये न्याह्मह्म श्रीकोनाकमन (कनकमुनि) बुद्धयागु धका मानेयाना तःगु खः। खतु अशोक महाराजंका राज्याभिषेकं झिप्यद लीपा थुगु कनकमुनि स्तुपयात न्हापास्वया निदुगँ तगोयाना जीर्णोद्धारयाना बिया धका ब्राह्मीलिपिं उल्लेख यानातःगु अशोकस्तम्भ ❀ साक्षि दनि।

नेपाल अधिराज्य दुने दक्कसिवे पुलांगु कथा पुराण व जनश्रुतिया दृष्टिकोणं महत्वपूर्णगु प्रत्यक्षप्रमाणं सहितगु कोनाकमनस्तुप जुयाच्वन। गुलिनं बौद्धजगते चैत्यत सुप्रतिस्थित जुयाच्वन। उलिमध्ये पुरातात्त्विक दृष्टिखतं महत्वपूर्णगु दक्कसिवे प्राचीनता खनेदैच्वंगु थ्वहे स्तूप प्रसिद्ध जुयाच्वन। परन्तु थुगु कनमुनिबुद्धया स्तूप जनसमक्षे खने मदेधुंकल। अपशोच थुगु स्तूप अनुसन्धानया विषय जुयाच्वन। अथ्येहे पौराणिदृष्टिकथं विचारयायेबले थासा काठमाण्डू उपत्यकाय् दुनेच्वंगु श्रीस्वयम्भूमहाचैत्य संसारे सर्वप्राचीन खने दवै। गनंगनं थुगु चैत्ययात धर्मधातुचैत्यरूपे वर्णन याना तैतःगु खनेदु। शाक्यमुनिबुद्ध जीवमानकालेनं चैत्यत दु धैगु महापरिनिर्माणसूत्रे उल्लेख जुयाच्वंगु खनेदु– आयुष्मान् आनन्दभिक्षुयात सम्बोधन याना थथ्ये धैतल– अथखो भगवा येन चापालचैतियं तेनुपसङ्कमि गन चापालचैत्य दु अन भगवान बुद्ध बिज्यानाच्वन। अथ्येहे चापालचैत्यया नापनापं उदेनचैत्य, गोत्तमकचैत्य, सत्तम्बचैत्य, बहुपुत्तचैत्य एवं आनन्दचैत्यया नां न्ह्यथना तःगुनं दु। अथ्येहे मञ्जुश्रीमूलकल्पया १८ अध्यायया प्रमाणानुसार– भगवान्बुद्धं वज्रयानया धर्मचक्रप्रवर्तन यागु स्थान श्रीपर्वत वज्रपर्वतस धान्यकटक-महाचैत्ययागुनं नाम उल्लेख यानातल। आर्यगण्डमहायानसूत्रे नं उल्लेखयाना तःगु दुकि– मञ्जुश्री बोधिसत्वं धर्मप्रभासनसूत्र व्याख्यानयागु थासेनं सर्वबुद्धाधिष्ठित नाम चैत्य दु धयातल।

चैत्य व स्तूप यागुनं नामोच्चारण फरकजूथ्यें विशेषकारणनं फरक जुयाच्वंगु खनेदु। न्ह्वे उल्लेख जुयाच्वंगु प्यंगुप्रकारया चैत्यमध्ये शारीरिक चैत्य तोता परिभोग, धर्म, उद्देश्य-चैत्ययात जक चैत्य धायेगु चलन दु। परन्तु शारीरिक अस्तिधातु तया देकातःगु स्थूलराशि

❀ देवानं पियेन पियेदसिन लाजिन चोदसवसाभिसितेन बुधस कोनाकमनस थुवे दुतियं वढिते वीसतिवसाभिसितेन च अतन आगाच महिमिते सिला विगडभीचा कालापित सिला थंभे च उसपापिते।

चैत्ययात स्तूप अथबा थुवे धाईगु जुयाच्वन । अकिं निग्लिहवायागु शिलास्तम्भे "बुधसकोनाकमनस थुवे" धका नामकर्ण यानातल चैत्य धैगु शब्द प्रयोग मजू । अतएव भीसं गुगु ललितपुरया प्यंग स्तूपयात थुदो धयावयाच्वना ।

शारीरिक अस्तिधातु तया चैत्य निर्माण यायेगु विषयनं न्ह्याह्मसिगु अस्तितया देक्यमज्यू धका धयातःगु दु, पुण्यसंभार ज्ञानसंभार परिपक्व मजूनिह्म अर्थात् त्रिणिकुशलमूल स्वभावे मदुनिम्ह उम्ह व्यक्तियागु शारीरिक धातु तया चैत्य देकल धासा विपरीत जूवनी धका निषेध यानातल । शारीरिक अस्थिधातु तया चैत्य देक्यगु अधिकार विशेषयाना प्यह्मसिगु जक उल्लेखयाना तलः-

(१) सम्यक्सम्बुद्ध (२) प्रत्येक बुद्ध
(३) अभिसम्बुद्ध (अर्हत्) (४) सम्राट् चक्रवर्ति

परिभोगचैत्य

भगवानबुद्धं छ्यला बिज्यागु पिण्डपात्र, चीवर, संघाति धर्मवस्त्र, शय्यासन तथा ग्लान प्रत्यय भैषज्य आदि वस्तु तया श्रद्धापूर्वक दयेकातःगु स्मारकयात परिभोगचैत्य धाई । तथागतं गुगु बोधिवृक्षसिमाया मूले च्वना अनुत्तर सम्यक्संबोधिज्ञान प्राप्तयात, उगु बोधिवृक्षया कचा व हःजक तयाजूसां परिभोगचैत्यया रूपे मानेयाना वैच्वंगु खनेदु । थुकीया प्रचार व प्रसार ऐतिहासिक उल्लेख अशोकया पालंनिसें अपनय यानावगु खनेदु । थुगु बोधिवृक्षया ऐतिहासिक पृष्ठभूमिस आयुष्मान आनन्दं बोधिवृक्षया कचा श्रावस्तिस पीःगु खँ च्वैतल । सम्राट् अशोकं थः म्ह्याय् भिक्षुणी संघमित्रायात पात्रे तया लंकाया बोधिवृक्ष उपहार बिया छ्वगु बौद्ध इतिहासे जायाच्वंगु दु । गुगु लंकायागु बोधवृक्षकचा पूज्य नारदभन्ते नं नेपाले हया स्वयम्भूपर्वतस्थानया उत्तरपाखे आनन्दकूटीस पिना थकूगु खः ।

धर्मचैत्य

सर्वज्ञ शास्तानं प्राणिपिंगु हितसुख शान्तिया कारणे- श्रावकबोधि, प्रत्येकबोधि एवं बुद्धबोधि स्वीकयेनिम्तिं गुलिनं सद्धर्मोपदेश जुल । उगु सद्धर्मोपदेशया साकाररूप सद्धर्मग्रन्थ यानि धर्मस्कन्ध त्रिपिटक बुद्धमहापारिनिर्वाणं लीपा प्रथम संघायनयाना सप्तपर्णिगुफायदुने लोहते

अङ्कितयाना थकल, एवंरूप तथागतया उपदेशयात चिरस्थिति ह्येत थायेथासे सद्धर्मग्रन्थ पाण्डु-लिपि जायेका संग्रहालय देकावन अपिं व्याकयातनं धर्मचैत्यया रूपे माने यायेफु।

त्रिशरणशिक्षापटले धयातःगु दु- गुम्हसिनं त्रिरत्नया शरणे वनी उम्हसिनं निश्चयनं श्रद्धापूर्वक तथागतया कायिकशासन कीर्ति बुद्धमूर्ति, वाचिक शासनिक कीर्ति सद्धर्मग्रन्थ, चित्तशासनिक कीर्ति चैत्ययात बोधिमण्डप मध्यंतले आजीवन पर्यन्त श्रद्धार्पण यायेमा । अकिं चैत्यनिर्माण याईबले प्रसिद्ध बौद्धगाथा 'येधर्मा हेतु प्रभवा' एवं मेमेगु सूत्र मन्त्र धारणी तथा बुद्धमूर्तित अङ्कित याना वैच्वंगु जुल ।

उद्देश्य चैत्य

उपर्युक्त वर्णित स्वंगुप्रकारया चैत्ययाक्यें अलगजुयाच्वंगु गुलिनं बौद्धस्मारकत दैच्वनी उकियात उद्देश्यचैत्य धका कल्पना यानातल। थ्व प्यंगु प्रकारया चैत्यमध्ये उद्देश्यचैत्य दकसिवे लीपा अस्तित्वे वल। कारण- शारीरिक, परिभोग व धर्मचैत्यस गुलि याकनं श्रद्धातये धुंकातिनि तथागत प्रति श्रद्धानिश्चय तया वसपोलयागु जीवन व दर्शन विषयकया विविध उद्देश्यं विविध प्रकारया कलात्मक सुन्दरचैत्यत निर्माण जुजुंवल ।

लोकहितार्थ निम्ति उपायकुशल सियाच्वंपिं भिक्षु, आचार्य एवं बोधिसत्वपिन्सं गुगु उद्देश्यचैत्यस बुद्धयागु जीवन व उपदेशया साकाररूप प्रतीकात्मक भावना कलाकृतियागु माध्यमं अभिव्यक्त यानातःगु खनेदु। एवंरूप गुगुं चैत्य दिवङ्गत आत्माप्रति शान्तिकामनायासें दुर्गति-परिशोधनमण्डलाकृतिरूपे देकातल। गनगनं प्राकृतिक एवं अमानुषिक पाखें ज्वीगु भयत्राश रक्षाया लागिनं प्रस्तुत याई । गुगुं थासे बुद्धयागु छुंहे चिन्ह स्वेगु, न्यनेगु, सत्संगतयायेगु मदुगु पृथक भूमिस धर्मसंस्थापनया लागि चैत्य प्रतिष्ठायाई । गुलिसियां विपुलज्वीक श्रीसम्पत्ति दैच्वंपिन्सं थःगु सुकीर्ति प्राप्ति कामनां आपा आपालं धन खर्चयाना चैत्य दयेकावनी। गुलिसियां उदारता व्यक्तयालागि त्याग भावना क्यना चैत्य निर्माण याई । गुलिसियां धार्मिकदृष्टिकथं सुमेरुया परिकल्पनायाना त्रिधातुयागु रूपरेखा संकेत बिया सार्वभौमिक लक्षण प्रमाण निर्देशनयाना चैत्य देकी । गुगुं चैत्यजा थुजागु उद्देश्यनं देकातःगु दुकि- तन्त्रवज्रयानया प्रसिद्ध देवदेवतापिंगु नामं कूटागार, मण्डल, प्रासाद आदिया सारांशरूप भावना मिलेयाना चैत्यदेका तै। गनगनं प्रमुदितादि प्रथम, द्वितीय, तृतीय आदि भूमिलाभ ज्वीबले विशुद्धालोक दर्शन

प्राप्त जूगु उपलब्धे कया नं चैत्य प्रस्थापन यायेगु खँ इतिहासं कनाच्वंगु दु । छगु उदाहरणया थ्व धायेकुकि,– प्रसिद्ध चीनिया यात्री – फाहियान, इत्सिंगया भारतयात्रा विवरणानुसार शाक्यमुनि बुद्धयागु प्रमुख घटनास्थल ऐतिहासिक थासे छगु छगु अलग चैत्य निर्माणयाना धका च्वयातल:–

(१) जन्मचैत्य ···लुम्बिनी
(२) बोधिचैत्य······बुद्धगया
(३) धर्मचक्रचैत्य······सारनाथ
(४) प्रातिहार्यचैत्य······श्रावस्ती
(५) स्वर्गावतरितचैत्य······कन्नौज
(६) सन्धिचैत्य······राजगृह
(७) देशनाचैत्य ·· वैशाली
(८) महापरिनिर्वाण चैत्य ·· ···कुशीनगर

थ्वहे अष्टचैत्य विषयकया नेपाया छगु पुलांगु बौद्ध स्तोत्रसंग्रह नामक थ्यासफूती अष्टचैत्यनामं स्तोत्रयाना तःगु दुः–

जातिं बोधिप्रवरमतुलं धर्मचक्रमरण्यं
चैत्याचार्यं त्रिभुवननमितं श्रीमतं प्रातिहार्यम् ।
स्थाने चैत्यं गिरिनगरनिभं देवदेवावतारं
वन्दे भक्त्या प्रणमितशिरसा निर्वृता येन बुद्धाः ।

स्वयम्भूपुराण अनुसार अष्टचैत्य नाम उल्लेखयाना तःगु दु, थ्वहे अष्टचैत्यनाप नापं अष्टश्मशान अष्टपीठ व अष्टनदी आदिया नाम समेत खनेदु । अथ्येहे दीक्षाविधिपुस्तके महामण्डले चाहुयेकातःगु च्यागु प्रकारया चैत्यया नाम पृथक् पृथक् अङ्कितयाना वैच्वना गुगु नाम निम्न प्रकार खः–

स्वयम्भूपुराण	दीक्षाविधिपुस्तक
(१) कायवज्र चैत्य	(१) धर्मप्रभा चैत्य
(२) वाक्वज्र ”	(२) चित्तप्रभा ”

(३) चित्तवज्र "	(३) रत्नप्रभा "
(४) रत्नवज्र "	(४) मणिप्रभा "
(५) शान्तवज्र "	(५) कान्तप्रभा "
(६) संस्कारवज्र "	(६) ज्ञानप्रभा "
(७) विश्ववज्र "	(७) सुवर्णप्रभा "
(८) रागवज्र "	(८) तरणीप्रभा "

नेपाल बौद्धसांस्कृति– परम्परानुसार गुंलाधर्म प्रारम्भसमये बहिविहारे वोगीवनीबले बोनीगु चैत्यप्रदक्षिणा बोगीम्यें प्यंगुप्रकारया नाम उल्लेख याना तःगु दु, गुगु नाम च्वेकनागु चैत्यया नांनाप मिलेमजू। तर छगु थुकी विशेषता थ्व दुकी चैत्यया वर्णसमेत अङ्कित यानातलः–

(१) धान्याकृति बिम्बचैत्य	श्वेतवर्ण
(२) रत्नचैत्य	नानावर्ण
(३) लयनचैत्य	धवलवर्ण
(४) स्वयम्भूचैत्य	पञ्चवर्ण

थुगुरूपं नेपाल-राष्ट्रिय-अभिलेखालयस्थित धर्मकोशनामक सफूती छथाय् नेपाया विभिन्न चैत्यतेगु नामावली बियातःगु खनेदु, थ्वसफू १६ सौं शताब्दीया यलमहाबुद्धया पण्डित अमृतानन्द शाक्यद्वारा बौद्धधर्म अनुसन्धानया भोले च्वैतगु खः। तर थुगु चैत्यया नाम सन्तोष जनक रूपे मिले जूथ्यें मच्वं थुकि थाये थासे संशोधन यायेमागु आवश्यक खनेदु। अथेनं थुगु लेखया प्रसङ्गे गथे च्वैनःगु अथ्ये उद्धृत याना पाठकपिंगु समक्षे प्रस्तुत यानागु जुलः–

(१) कूटागारोपरि सप्तपद्मासन चैत्य मैत्रेय	१
(२) वसुन्धरादेवीस्थित कूटागारचैत्य	२
(३) पद्मपाणिस्थित कूटागारचैत्य देव	१३
(४) द्वितल कूटागाराकृति चैत्य मृदंगराज ४ बुद्धा	४
(५) रम्यकूटागार चैत्य देव	१६
(६) मञ्जुश्रीस्थित कूटचैत्य देव	४
(७) कूटागारचैत्य देव	८
(८) जलहर्योपरिस्थूल पञ्चजिनालंकृत चैत्य देव	५

(६) जलहर्योपरि मैत्रेयचैत्यदेव ५

(१०) धर्मधातुमण्डलकार चैत्य

(११) धर्मधातु जिनालय चैत्य

(१२) मैत्रेयस्थितोपरि धर्मधातु

(१३) द्विवेदिकोपरि धर्मधातु देव १२

(१४) हर्म्याकार चैत्य

(१५) आच्छादनगृहाकार चैत्य

(१६) धान्यराश्याकृति चैत्य

(१७) कूटागारचैत्य अष्टशृङ्ग देव २०

(१८) प्रतापपुर देवालय

(१६) सप्तपद्मासन पद्माकार चैत्य

(२०) पद्माकार चैत्य धर्मधातु पद्मपाणिस्थ देव ५

(२१) पद्माकार चैत्य

(२२) पद्माकार धर्मधातु चैत्य

(२३) पद्मचैत्य

(२४) सप्तपद्मासन पद्माकारचैत्य

(२५) पञ्चतल कूटागारोपरि घण्टाकारचैत्य ध्वजराज बोधिसत्व

(२६) दुर्गतिपरिशोधन मण्डल चैत्य

(२७) सुखावति भुवनाकार चैत्य

(२८) रत्ननिर्मित प्रासादचैत्य

(२६) प्रासादाकारचैत्य

(३०) कलशाकार चैत्य

(३१) ब्रह्माण्डाकार चैत्य

(३२) घण्टाकार चैत्य

(३३) खासाचिथनाम चैत्य पात्राकारदेव

(३४) कुनेचैत्य

(३५) नमोबुद्धायनामचैत्य प्रज्ञापामिता देव १३

(३६) अशोकचैत्य चतुर्षुदिक्षु प्रासादाकृति चैत्य

(३७) एकवेदिकोपरि कोष्ठाकार अक्षोभ्यबुद्ध

(३८)	मन्दिराकारचैत्य देव	४८
(३९)	प्रासादाकारचैत्य देव	८
(४०)	कूटागारद्वितल वेदिका देव	४
(४१)	मन्दिराकारचैत्य देव	४८

(४२) मन्दिरकूटागार चैत्य अक्षोभ्य

(४३) विकसितकमलाकार चैत्य

(४४) चतुर्वेदिकोपरि पात्राकारचैत्य

(४५) सुन्दरहर्म्याकार चैत्य

गोपालराजवंशावलि एवं भाषावंशावलिस उल्लेखयाना तैतःगु प्राचीनचैत्यया नाम निम्नप्रकारः–

(१)	सौ…हावचैत्य	वृषदेवराजाद्वारा	स्थापित
(२)	धर्मचैत्य	राजा धर्मदेवद्वारा	"
(३)	खासौचेनमहाकूट चैत्य	राजा शिवदेवद्वारा	"
(४)	फूटोविहार चैत्य	राजा चम्पादेवद्वारा	"
(५)	देवपालविहार चैत्य	राजा देवलदेवद्वारा	"
(६)	दुल्लुचैत्य	राजा पृथ्वीमल्लद्वारा	"
(७)	धर्मदत्तचैत्य	राजा धर्मदत्तद्वारा	"

बौद्धविहारसूची नामक पुस्तके चैत्यया नामं विहारया नामकर्ण जुयाच्वंगु चैत्य व विहारया नांः—

(१)	स्थूलराशिचैत्य (स्तूप)	प्यंगथूदो
(२)	अशोकचैत्य	असंबाहा
(३)	शान्तिघट चैत्य	श्रीघःविहार
(४)	रत्नचैत्य	भवाबाहा

(५) हर्षचैत्य — हाकुबाहा

(६) कनकचैत्य — जनबाहा

(७) लयन चैत्यबिम्ब — हेनुबाहा

(८) धर्मधातु चैत्य — सक

नेपाया थःगु परम्परानुसार प्यंगु प्यंगु मिलेयायेगु छगु विशेषता दु, उकीमध्ये प्यंगु दिशाय् प्यंगु प्रसिद्ध प्रमुख चैत्य सुप्रतिस्थित जुयाच्वन, अथेहे प्यंगु युगया प्रमाणं प्यंगु स्थूदो (स्तूप) स्थापनायाना तल।

गथेः— (१)	पश्चिमदिशास	स्वयम्भूमहाचैत्य	(स्वयम्भू)
(२)	पूर्व ”	नमोबुद्धचैत्य	(नमुधा)
(३)	दक्षिण ,,	वन्दूयग्रामचैत्य	(बदेगां)
(४)	उत्तर ,,	खासौचेनमहाकूट चैत्य	(खास्ति)

<u>प्यंगु युगया प्रमाण प्यंग थूदो</u>

(१)	सत्ययुग	उदयजूगुदिने	स्थापनाजूगु	लगँथूदो
(२)	त्रेतायुग	,,	,,	तेताथूदो
(३)	द्वापर	,,	,,	ईत्रहीथूदो
(४)	कलियुग	,,	,,	पूल्चोथूदो

लिच्छवि रञ्जना नेवाआखल अङ्कितयाना देकातःगु चिबाहा गनगुथाय् स्थापना जुया च्वंगु दु धैगु विषय उदाहरणार्थ निगु प्यंगु थायूया नां प्रस्तुत यानाच्वनाः—

(१) यें, गणमहाविहारया अशोकचैत्यस पूर्वलिच्छवि लिपि अङ्कित जुयाच्वंगु दु।

(२) यल, त्यागलटोल उत्तमवहाननीया अशोकचैत्य पूर्वलिच्छविलिपि आखःकियातःगुख।

(३) यें त्यौदटोल हेणाकरमहाविहारया चैत्यस उत्तरलिच्छविलिपि सहित जुयाच्वन।

(४) यल, गुईटोल पद्मोच्चश्रीमहाविहारया चैत्यस प्राचीन नेवा आखल च्वयातःगु खनेदु।

(५) ख्वप, भगवान्बाहाल धनदोचिबाहाया कसं च्वंगु अशोकचैत्यशैली चिबाहायाक्यें च्वयातःगु नेवा आखः।

(६) यल, आलुकोहिटीया फुसे च्वंगु अशोकचैत्यशैली चिबाहाले कियातःगु नेवाआखः।

(७) यल, धलायचाटोल न्होलविहारया चैत्यस अङ्कित नेवा आखः।

(८) यें, लगनटोल कीर्तिपुण्यमहाविहारया चैत्यस अङ्कित जुयाच्वंगु सुन्दर रञ्जनाक्षर।

प्राचीनकालनिसें गन गुथाय् बौद्धविहारत निर्माण ज्वी अन उगुथासे विहारया नापनापं छगुनं छगु प्रकारया चैत्यस्थापना यायेगु स्थिति अनिर्वायथ्यें जुयाच्वंगु खँ म्हीगु इतिहास व संस्कृतिं न्वंवाना च्वंगु दु। अकिं म्हिसं अपुकहे थ्व धायेफुकि गुह्मसिनं विहार स्थापना याई उह्म निश्चयनं चैत्य स्थापना याई। उदाहरणया लागि ऐतिहासिक विहार व वया संस्थापकजुया नाँ थन प्रस्तुत यानागु जुलः–

(१) मानदेव	संस्कारित	मानविहारया चैत्य		
(२) जयश्रीमिश्र	”	मयूरवर्णमहाविहारया चैत्य		
(३) शिवदेव	”	ॐकुलिश्रीरूद्र	”	”
(४) सुनयश्रीमिश्र	”	यम्पिमहाविहारया		”
(५) नापिचन्द्र	”	नापिचन्द्र	”	”
(६) गोदिचन्द्र	”	गोपिचन्द्र	”	”
(७) काश्यपमिश्र	”	ललितवन	”	”
(८) दिव्यदिवाकर	”	वैश्रवर्ण	”	”
(९) वलाधरगुप्त	”	वलाधर	”	”
(१०) नरेन्द्रदेव	”	अमरावति	”	”
(११) विद्याधरब्रम्ह	”	यशोधरा	”	”
(१२) गुणकामदेव	”	गुणलक्ष्मीवर्ण	”	”
(१३) रूद्रदेवगर्गगोत्र	”	दत्तनाम	”	”
(१४) भास्करदेव	”	हिरण्यवर्ण	”	”
(१५) इन्द्रदेव	”	जयमनोहर	”	”
(१६) लक्ष्मीकल्याण	”	रत्नाकर	”	”
(१७) रूद्रदेवानङ्गपाल	”	जेतवनमहाविहारया		चैत्य
(१८) भुवनाकरवर्म	”	धर्मकीर्ति	”	”
(१९) बालार्जुन	”	ज्येष्ठवर्ण	”	”
(२०) सूर्यधर्म	”	वज्रकीर्ति	”	”
(२१) केशचन्द्रकृत	”	पारावर्त	”	”
(२२) सुरतवज्र	”	सुरतश्री	”	”
(२३) सुरश्चन्द्र	”	सुरश्चन्द्र	”	”

(२४) जगत्पालवर्म ” पद्मकाष्ठपुर जगत्पालमहाविहारया चैत्य।

उपर्युक्त बहि विहारे गुलिनं विविधप्रकारया चैत्यत स्थापना जुल। उगु सम्पूर्ण प्रकारया चैत्यया विवरण थन च्वयाँ साध्य मजू। तथापि पाठकवर्गपिंगु जिज्ञासा समाधान प्रति ध्यान आकर्षित यासे केवल धर्मधातुचैत्य व वज्रधातुचैत्यया विषयजक कया संक्षिप्त परिचय प्रस्तुत-यानागु जुलः—

धर्मधातुचैत्य

चैत्यया दथुस वैरोचन, थ्वया न्ह्योनेपाखे अक्षोभ्यबुद्ध, जःपाखे रत्नसंभवबुद्ध, ल्युनेपाखे अमिताभबुद्ध व खःपाखे अमोघसिद्धि तयातै।

थ्वहे पञ्चबुद्धया आत्मजस्वरूप न्याह्म बोधिसत्वपिनं उपस्थित यानातःगु दु– समन्तभद्र, वज्रपाणि, रत्नपाणि, पद्मपाणि एवं विश्वपाणि। हानं पञ्चबुद्धया शक्तिस्वरूप पञ्चतारा देवीपिंनं उपस्थित जुयाच्वंगु दै— सीततारा, उग्रतारा, रत्नतारा, भृकुटीतारा तथा आर्यतारा।

प्यंगुदिशापाखेः— सत्ववज्री, रत्नवज्री, धर्मवज्री, कर्मवज्री।

प्यकुनेच्वनीपिं चतुर्लाश्यादेवीः— वज्लाश्या, वज्रमाला, वज्रगीता वज्रनृत्या।

वज्रपाणिया चाकले च्वनीपिंः—

वज्रसत्व, वज्रराज, वज्रराज, वज्रसाधु।

रत्नपाणिया साथे च्वनीपिंः—

वज्ररत्न, वज्रतेज, वज्रकेतु, वज्रहास।

पद्मपाणिया नापं च्वनीपिंः—

वज्रधर्म, वज्रतीक्ष्ण, वज्रहेतु, वज्रभास।

विश्वपाणिया नापं च्वनीपिंः—

वज्रकर्म, वज्ररक्ष, वज्रयक्ष, वज्रसन्धि।

चतुष्कोणे च्वनीपिं प्यम्हपूजादेवीः—

वज्रगन्धादेवी, वज्रधूपादेवी, वज्रपुष्पादेवी, वज्रदीपादेवी।

थ्वयानं पिनेयागु चाकले न्ह्योनेपाखेः—

अमोघदर्शि, सर्वपापञ्जह, सर्वशोकतमोनिर्धारणमति

सर्वनिवरणविष्कम्भि।

ञ्वहे चाकले ज:गुपाखे:—

गन्धहस्ति, शूरंगम, गगनगञ्ज, ज्ञानकेतु।

ञ्वहे चाकले ल्युनेपाखे:—

अमृतप्रभ, चन्द्रप्रभ, भद्रपाल, जालिनिप्रभ।

ञ्वहे चाकले ख:गु पाखे:—

वज्रगर्भ, अक्षयमति, प्रतिभानकूट, समन्तभद्र।

चतुर्द्वारपाल:—

वज्रांकुश, वज्रपास, वज्रस्फोट, वज्रावेश।

वज्रधातुचैत्य

प्यंगु दिशास च्वनीपिं:—

वज्रोष्णीष, रत्नोष्णीष, पद्मोष्णीष, विश्वोष्णीष।

प्यकुने च्वनीपिं:—

तेजोष्णीष, ध्वजोष्णीष, तीक्ष्णोष्णीष, छत्रोष्णीष।

पूर्वदिग्भागे च्वंपिं:—

महाअक्षोभ्यबुद्ध, वज्रसत्व, वज्रराज, वज्रराग, वज्रसाधु।

दक्षिणदिग्भागे च्वंपिं:—

महारत्नसम्भवबुद्ध, वज्ररत्न, वज्रसूर्य, वज्रकेतु, वज्रहास।

पश्चिमदिग्भागे च्वंपिं:—

महामिताभबुद्ध, वज्रधर्म, वज्रतीक्ष्ण, वज्रहेतु, वज्रभास।

उत्तरदिग्भागे च्वंपिं:—

महामोघसिद्धिबुद्ध, वज्रकर्म, वज्ररक्ष, वज्रयक्ष, वज्रसन्धि।

विदिग्भागे च्वंपिं:—

वज्रधात्वेश्वरी, लोचना, मामकी, पाण्डुला, तारा।

चतुर्द्वारे च्वंपिं:—

वज्रांकुशी, वज्रपाशी, वज्रफोटो, वज्रावेशो।

गर्भमण्डलं पिनेच्वंगु मण्डलयानं पूर्वपाखे:—

द्वादशभूमि:—(१) अधिमुक्तिचर्या (२) प्रमुदिता, (३) विमला, (४) प्रभाकरी (५) अर्चिष्मती (६) सुदूर्जया, (७) अभिमुखी (८) दुरङ्गमा (६) अचला (१०) साधुमती (११) धर्ममेघा (१२) समन्तप्रभा।

दक्षिणपाखे, द्वादशपारमिताः—

(१) रत्नपारमिता, (२) दानपारमिता (३) शीलपारमिता (४) क्षान्तिपारमिता (५) वीर्य-पारमिता (६) ध्यानपारमिता (७) प्रज्ञापारमिता (८) प्रणिधिपारमिता (९) उपायपारमिता (११) ज्ञानपारमिता (१२) वज्रकर्मपारमिता ।

पश्चिमपाखे, द्वादशवशिताः—

(१) आयुवशिता (२) चित्तवशिता (३) परिष्कारवशिता (४) कर्मवशिता (५) उपपत्तिवशिता (६) ऋद्धिवशिता (७) अधिमुक्तिवशिता (८) प्रणिधानवशिता (९) ज्ञानवशिता (१०) धर्म-वशिता (११) तथतावशिता (१२) बुद्धबोधिप्रभावशिता ।

उत्तरपाखे, द्वादशधारणीः-

(१) वसुमति धारणी (२) रत्नोल्का धारणी (३) उष्णीष धारणी (४) विजया धारणी (५) मारीचि धारणी (६) पर्णशवरी धारणी (७) जांगुली धारणी (८) अनन्तमुखा धारणी (९) चूडा धारणी (१०) प्रज्ञावर्द्धनी धारणी (११) सर्वकर्माविशोधनी धारणी अक्षयज्ञानकरण्डा सर्वबुद्धधर्मकोशवती धारणी ।

मेगु हानं च्यागु दिशाय्

चपुष्प्रतिसंविद्ः— धर्मप्रतिसंविद, अर्थप्रतिसंविद, निरुक्तिप्रतिसंविद, प्रतिभानप्रतिसंविद ।

चतुर्लाश्यादेवीः— वज्रलाश्यादेवी, वज्रमाल्यादेवी, वज्रगीतादेवी, वज्रनृत्यादेवी ।

स्वंगूगु चाकले पूर्वपाखेः—

समन्तभद्र, अक्षयमति क्षितिगर्भ, खगर्भ

दक्षिणपाखेः — गगनगञ्ज, रत्नपाणि, सागरमति, वज्रगर्भ ।

पश्चिमपाखेः— अवलोकितेश्वर, महास्थानप्राप्त, चन्द्रप्रभ, जालिनीप्रभ ।

उत्तरपाखेः— अमितप्रभ, प्रतिभानकूट, सर्वशोकतमनिर्घाटनमति, सर्वनिवरणविष्कम्भि ।

पिनेपाखेयागु प्यंगुद्वारेः — यमान्तक, प्रज्ञान्तक, पद्मान्तक, विघ्नान्तक ।

च्यकुने च्वंगु द्वारेः— त्रैलोक्यविजय, वज्रानलार्क, हेरुकवज्र, परमाश्ववज्र ।

च्वे क्वे च्वंगु भागेः— उष्णीषचक्रवर्ति एवं सुम्भराज ।

चतुष्कोणे च्वंपिः— वज्रपुष्पा वज्रधूपा, वज्रदीपा, वज्रगन्धा, वज्ररूपा, वज्रशब्दा, वज्ररसा वज्रस्पर्शा ।

थुगुमण्डलया प्यखेरसं:- वज्रसत्व, वज्ररत्न, वज्रधर्म, वज्रकर्म। वज्रसत्वसंग्रहात्मक, वज्ररत्न-मनुत्तर, वज्रधर्मगायिने, वज्रकर्मकुलोद्भव ।

न्याम्ह देवीपिं:— वज्रधात्वेश्वरी, सत्ववज्री, रत्नवज्री, धर्मवज्री, कर्मवज्री ।

थ्वहे वज्रधातुचैत्यया पिने त्वाथले च्वनाच्वंपिं देवगण:—

आदित्येयगण, विश्वगण, वसवगण, तुषितगण, आभास्वरगण, असुर, अनिल, महाराजिक, साध्य, रुद्र, विद्याधर, अप्सरा, यक्ष, राक्षस, गरुड, महोरग, गन्धर्व, किन्नर, पिशाच, गुह्यक, सिद्ध, भूत ।

थुगुहे रूपं पिनेपाखे पाच्वनाच्वंपिं अष्टदिग्पाल:—

चन्द्र, यम, वरुण, कुबेर, अग्नि, नैऋत्य, वायव्य, ईश ।

ब्रह्मादि दशदेवता:—

ब्रह्मा, विष्णु, महेश्वर, कार्तिकेय, वाराही, चामुण्डा, भृङ्गी, गणपति, महाकाल, नन्दिकेश्वर ,

ग्रहदेवता : — सूर्य, चन्द्र, मंगल, बुध, बृहस्पति, शुक्र, शनि, राहु, केतु ।

बलभद्रादिचतुर्देवता:— बलभद्र, जयकर, मधुकर, वसन्त ।

अष्टनागराज :— अनन्त, बासुकि, तक्षक, पद्म, पहापद्म, शंखपाल, कुलिक, कर्कोटक ।

अष्टपर्वतदेवता: बेमचित्र, वलि, प्रल्हाद, वैरोचन, गरुड, द्रुमकिन्नर, पञ्चशिख, सर्वार्थसिद्धिकर ।

अष्टयक्षराज:— पूर्णभद्र, माणिभद्र, धनद, वैश्रवण, चिविकुण्डली, केलिमाली, सुखेन्द्र, चलेन्द्र, (हारिती)

अष्टाविंशति नक्षत्रदेवता:—

अश्विनी, भरुणी, कृतिका, रोहिनी, मृगशिरा, आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्या, अश्लेषा, मघा, पूर्वफाल्गुणी, उत्तरफाल्गुणी, हस्ता, चित्रा, स्वाती, विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा, मूला, पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, श्रवणा, धनिष्ठा, शतभिषा, पूर्वभाद्रपदा, उत्तरभाद्रपदा, रेवती, अभिजित ।

चतुरावेशदेवता:—

पूर्व—वज्रांकुश, दक्षिण—वज्रपाश,
पश्चिम—वज्रस्फोट, उत्तर—वज्रावेश ।

एवंरूप सुमेरुसमानं व्यापकज्वीक बुद्ध बोधिसत्व, आर्यतारा, गुरुदेव, डाकिनी, धर्मपाल, लोकपाल एवं क्षेत्रपाल आदि व दार्शनिकदेवता समेत उपस्थित याका तैत:गु आपालं महत्वपूर्णगु महान् विशुद्धगु आदर्शमय तत्त्वरूप जूयानिर्मित न्ह्यागुं विहारया दथुस बुद्ध भगवानया सम्मुखेसं सुशोभित पूर्वक प्रत्येक विहारपतिकं धयाथ्यें चैत्य प्रतिष्ठायाना वैच्वंगु जुल ।

चैत्यया सारांशकथं चैत्यस अङ्कित जुयाच्वंगु भावनात्मक प्रतीकया संक्षिप्त अर्थ विशुद्धि प्रस्तुतयानागु जुल:—

स्वयम्भूमहाचैत्य उत्पत्तिकारण निष्प्रपञ्च, निराकार, शान्तशुद्ध, प्रभाश्वरयाक्यें चैत्यया आत्मस्वरूप सर्वप्रथम पञ्चाक्षर वीज उत्पन्न जुल:- ॐ हूं त्राँ ह्रीं खँ । थुगु आखलं न्यागुप्रकारया रश्मिप्रकाश जुयावल – श्वेत, नील, पीत, रक्त हरित । थुगु पञ्चरश्मियाक्यें छगु छगु मुद्रा धारणायाना थ:थ:गु आसने सुशोभित पूर्वक च्वनाच्वंपिं पञ्चबुद्धयात दर्शन प्राप्त जुल— वैरोचन, अक्षोभ्य, रत्नसम्भव, अमिताभ, अमोघसिद्धि ।

पञ्चरश्मिया थ:गुहे विशेष अर्थ दु:—

श्वेतवर्ण………शान्तरूप………जलप्रतिनिधि
नीलवर्ण………ज्ञानरूप………आकाश ”
पीतवर्ण………वरदानरूप………पृथ्वी ”
रक्तवर्ण………कारुण्यरूप………अग्नि ”
हरितवर्ण………सृष्टिरूप………वायुया ”

पञ्चबुद्ध न्यागु चिन्ह:—

चक्र………अज्ञानछेदनयायीगु ज्याभस्वरूप
वज्र………अच्छेद्य अभेद्य अविनाशि तत्त्व
रत्न………असंख्य दुर्लभगु बोधिरत्न
पद्म………सांसारिक दोषयायें अलिप्तगु गति
विश्ववज्र………सर्वत्र सुशिक्षित याईगु

पञ्चबुद्धया ज्ञान व मुद्राया अर्थ:—

(१) सुविशुद्ध धर्मधातु ज्ञानयाक्यें शान्तरूप तेज प्रकाशयाना थ्व संसार जिं देकागु

मखु हेतुप्रत्यय जुया देच्वंगु सर्वधर्म संयोगया कारणं सिद्धजुयाच्वंगु धैगु संकेतबिया बोध्यङ्ग-मुद्रा याना च्वंह्म वैरोचन तथागत ।

(२) समताज्ञानयाक्यें थ्व संसार सदां सद्धर्मानुकुलं स्थिर जुयेया धका अर्थात् संसार गुबलें विनाश जुया मवनेमा धैगु कारणं सत्य अधिष्ठानयाना भूमिस्पर्शमुद्रा यानाच्वंह्म अक्षोभ्य-तथागत ।

(३) आदर्शज्ञानयाक्यें थ्व जगत्यात गुह्ये सित गुगुतक आवश्यक ज्वी उगुतक सम्पूर्ण वरदान बीया लागि वरदमुद्रा यानाच्वह्म रत्नसम्भव तथागत ।

(४) प्रत्यवेक्षणज्ञानयाक्यें थ्व संसारस वासयानाच्वंपिं प्राणिपिन्त हितसुखशान्तिया निम्तिं असंख्यकरुणा याक्यें जगत्सुखानन्दतेज अमितप्रभरश्मि प्रकाश याना थ्व संसाररूपी पृथ्वीपात्र (पिण्डपात्र) धारणायाना यावत्प्राणिपिंगु अवस्था मिखापतिमयासे सुदृष्टि स्वया ध्यानयानाच्वंह्म अमिताभ तथागत ।

(५) कृत्यानुष्ठानज्ञानयाक्यें थ्व सम्पूर्ण प्राणिपिन्त सद्धर्मबोधिज्ञानया शिक्षादीक्षा प्राप्तमजु-या असंख्य जन्ममरणचक्रे चाचाहिलाच्वंपिंगु लागि अचिन्त्य उपायकुशलद्वारा परित्राणार्थ यावत् भय शंका निवारण यायेत अभयमुद्रा धारण यानाच्वंह्म अमोघसिद्धि तथागत ।

पञ्चबुद्धया शक्तिस्वरूप न्याह्म तारादेवीः-

(१) धर्मधात्वेश्वरी (२) लोचनी (३) मामकी (४) पाण्डूरा (५) तारा ।

पञ्चबुद्ध कायूपिं :—

(१) समन्तभद्र (२) वज्रपाणि (३) रत्नपाणि (४) पद्मपाणि (५) विश्वपाणि ।

पञ्चबुद्धया न्यागु भुवन :—

(१) अकनिष्ठभुवन (२) अभिरतिभुवन (३) रत्नावतिभुवन (४) सुखावति-भुवन (५) अमोघवतिभुवन ।

पञ्चबुद्धया थःथःगु हस्तमुद्राः —

(१) बोध्यङ्गमुद्रा (२) भूमिस्पर्शमुद्रा (३) वरदमुद्रा (४) ध्यानमुद्रा (५) अभयमुद्रा ।

पञ्चबुद्धया उपयुक्त वाहनः —

(१) सिंहवाहन (२) गजवाहन (३) अश्ववाहन ।

(४) मयूरवाहन (५) गरूडवाहन ।

गुह्यपार्श्वे पञ्चबुद्धः—

(१) बुद्धहेरूक, (२) वज्रहेरूक (३) रत्नहेरूक

(४) पद्महेरूक (५) कर्महेरूक ।

गुह्यपञ्चबुध्दया शक्तिः—

(१) बुध्दडाकिनी, (२) वज्रडाकिनी (३) रत्नडाकिनी

(४) पद्मडाकिनी (५) कर्मडाकिनी ।

पञ्चबुद्धया न्यागु कूलः—

(१) कुलत्रयकुल (२) लोकालोककुल (३) महोष्णीषकुल

(४) लोकालोकोत्तरकुल (५) मन्त्रविद्याधरकुल ।

शरीरे पञ्चबुद्धया स्थानः—

(१) वैरोचन······चक्षुस्वरूप······रूप······श्वेततारा

(२) अक्षोभ्य······श्रोत ” ······शब्द······नीलतारा

(३) रत्नसंभव······घ्राण ” ······गन्ध······पीततारा

(४) अमिताभ ··· जिव्हा ” ······रस······रक्ततारा

(५) अमोघसिद्धि···काय ” ······स्पर्श······हरिततारा

पञ्चस्कन्धे पञ्चबुद्धया स्थानः —

(१) रूपस्कन्धे······वैरोचन

(२) वेदना ” ······वज्रसूर्य

(३) संज्ञा ” ······पद्मनृत्येश्वर

(४) संस्कार ” ······वज्रराग

(५) विज्ञान ” ······वज्रसत्व

पञ्चबुद्धस्वरूप न्यागु आकारः—

(१) वैरोचन ······ वर्तुलाकार ······ जल

(२) अक्षोभ्य ······ शून्याकार ······ आकाश

(३) रत्नसंभव ······ चतुष्कोणाकार ······ पृथ्वी

(४) अमितार्भ ······ त्रिकोणाकार ········अग्नि

(५) अमोघसिद्धि······धनुषाकार······वायु

पञ्चमहाभूतया प्रक्रिया:—

(१) आपधातु मारिणी
(२) आकाशधातु पद्मज्वालिनो
(३) पृथ्वीधातु पातनी
(४) तेजोधातु आकर्षणी
(५) वायुधातु पद्मनृत्येश्वरी

पञ्चभूषणयात नं पञ्चबुद्धप्रतीक भापात:गु दु:—

(१) वैरोचन……चक्री
(२) अक्षोभ्य……कुण्डल
(३) रत्नसम्भव……कण्ठी
(४) अमिताभ……रूचक
(५) अमोघसिद्धि……मेखला

पञ्चबुद्धयाक्यें व्यञ्जन उत्पत्ति जूगु:—

(१) वैरोचन कवर्ग (कखगघङ) व
(२) अक्षोभ्य चवर्ग (चछजझञ) त्त
(३) रत्नसंभव टवर्ग (टठडढण) ल
(४) अमिताभ तवर्ग (तथदधन) र
(५) अमोघसिद्धि पवर्ग (पफबभम) य

चैत्यया गर्भगृह घण्टाकार अथवा कलशाखया रूपे देकातल। थ्व घण्टाकारं ३३ कोटि देवदेवतापिन्त आराधन याई। अथेहे कलशाकारया मतलव व्याक ईश्वरीयतत्व परमार्थज्ञान उदयज्वीगु साधन कलशया रूपे मानेयाना बैच्वन। थुकीयात चैत्यया गर्भगृह नं धाई। थ्व गर्भगृह च्वनीगुलि छ्चाखेरं वज्रावली, पद्मावली एवं रत्नावली अङ्कित यानात:गु दु– थुकीया अर्थ अनन्तकोटी मारयाक्यें अलिप्तगु वज्रसमानं अभेद्यगु सारगु, पद्मथ्यं सम्पूर्णक्लेश याक्यें छुतेजुयाच्वंगु विशुद्धगु श्रद्धानिश्चयद्वारा जक प्राप्त ज्वीगु रत्नसमानं अमूल्यगु महारत्न अनुत्तररत्न असंख्य सुदूर्लभ जुयाच्वंगु सारतत्व सुरक्षित् जुयाच्वंगु धैगु अर्थ खः।

थुगु गर्भगृहया च्वसं प्यकुंलागु चकू तथा तःगु दु। थुकी प्यखेरसं सुदृष्टि मिखा कंका च्वया च्वसं न्हातिकास तिलकरश्मि लुंचि तैतःगु दु- थ्व खः वैरोचन महाबुद्धया प्रतीककथं अथवा सर्वतथागतया महायोगात्मक पञ्चज्ञान चक्षु प्रकटयाना बोधिचित्त महाकरुणायाक्यें सर्वत्र भुवने सुदृष्टिं स्वया सत्वकरुणाया लागि पञ्चज्ञान चक्षुद्वारा अवलोकन यानाच्वंगुः--

समन्तचक्षु , दिव्यचक्षु , धर्मचक्षु , ज्ञानचक्षु , बुद्धचक्षु ।

थुगु चकुया फुसे हलपति धैगुली प्यखेरसं पञ्चकुलया चिन्ह समावेश यानातःगु जुयाच्वन :— दथ्वी वैरोचनया कुलया प्रमाणं चक्रचिन्ह चक्रावली तयातल, अक्षोभ्यकुलया चिन्ह पूर्वे वज्राङ्कित यानातःगु दु, दक्षिणे रत्नसंभवकुलया चिन्ह रत्न एवं पश्चिमे अमिताभकुलया चिन्ह पद्म व उत्तरे अमोघसिद्धिकुलया चिन्ह विश्ववज्र तयातै। थ्वहे पञ्च-कुलया पाखें लखंलख कोटांकोटि शान्तक्रोधया बौद्धदेवतापिं उत्पत्ति जुयाच्वन ।

थ्वहे पञ्चकुलचिन्हया च्वसंनिसें सिन्हमू थ्यँ तँगि तँगि तँछिना वनाच्वंगु झिस्वंगु तल्ला दैच्वंगु चक्रावली तैतःगु दु। थुगु त्रयोदश चक्रावलीयात त्रयोदशभूमी धैगु नाम प्रसिद्ध जुयाच्वन । थुकियात योगदर्शन पाखें धर्मपाङ्गतभूमि धका कल्पना यानातल । खतु थुगु त्रयोदशभूमियात श्रावकयान, प्रत्येकयान एवं महायान , वज्रयाने च्वना शिक्षालाभ याना वनेगु तजि, अर्थात् नियमानुसार शिक्षाप्राप्तयायेगु अनुक्रम प्रदर्शित यानातःगु खः। थुगु त्रयोदश भुवनया न्यागु तलातक योगचर्यास पारङ्गत जूह्मयात श्रावकभूमि धाई । न्हेगु व गुंगू तलातकयागु योगचर्या पारङ्गत जूह्मसित अभिसम्बोधिभूमि एवं झिछगु तलातकयागु योगचर्या पारङ्गत जूह्मयात महायान धाई , झिस्वंगु भूमि तकयागु योगचर्या पारङ्गत जूह्मसित सर्वधर्म पारङ्गत जूह्म वज्रयानी धाई।

त्रयोदशभूमि :—

(१) प्रमुदिता (२) विमला (३) प्रभाकरी (४) अर्चिष्मती (५) सुदूर्जया (६) अभिमुखी (७) दुरङ्गमा (८) अचला (९) साधुमती (१०) धर्ममेघा (११) समन्तप्रभा (१२) निरूपमा (१३) ज्ञानवती (वज्रभूमि) ।

वज्रमण्डलालंकारनाम तन्त्रे द्वादशभूमिया विशुद्धि मेगुकथं उल्लेख यानातल , झिस्वंगूगु भुवनजक अचिन्त्य अद्भुत , अनुपम अनुत्तर तत्व जूयानितिं अव्यक्त प्रकाश याये मफु धका वर्णन यानातल। अकिं झिनिगु भूमिया जक नाम बियातल : —

द्वादशतथागत भूमि :—

अकार ··· ···	समन्तप्रभा ज्ञानभूमि	
आकार ··· ···	अमृतप्रभा	”
इकार ·········	गगनप्रभा	”
ईकार ·········	वज्रप्रभा	”
उकार ·····	रत्नप्रभा	”
ऊकार ·········	पद्मप्रभा	”
एकार ·········	कर्मप्रभा	”
ऐकार ·········	अनुपमा	”
ओकार ·········	निरुपमा	”
अंकार ·········	सर्वज्ञता	”
अःकार ·········	प्रत्यात्मवेद्य	”

थुजागु रहस्यमय तत्त्वज्ञान सुलाच्वंगु महत्वपूर्णगु त्रयोदश भुवन जूयानिम्तिं स्वयम्भू-महाचैत्यया निर्माणयागु शुभउपलक्षे फिस्वंगु हे भुवनया देवतापिं वया सुवर्णरत्नयागु त्रयोदश चक्रावली तयाब्यूवल धका स्वयम्भूपुराणे उल्लेख यानातल।

त्रयोदशभूमिया देवता :—

(१) स्वर्गभुवनया पिन्सं	प्रथमचक्रावली	तयाबिल	
(२) यामा भुवन ”	द्वितीय	”	”
(३) तुषिताभुवनया पिन्सं	तृतीयचक्रावली	तयाबिल	
(४) निर्माणरति ”	चतुर्थ	”	”
(५) परनिर्मितवशावर्ति ”	पञ्चम	”	”
(६) ब्रह्मपार्षद्या ”	षष्ठम	”	”
(७) ब्रह्मकायिक ”	सप्तम	”	”
(८) ब्रह्मपुरोहित ”	अष्टम	”	”
(९) महाब्रह्म ”	नवम	”	”
(१०) परिताभा ”	दशम	”	”

(११) अप्रमाणाभा	”	एकादश	”	”
(१२) आभास्वर	”	द्वादश	”	”
(१३) सुदर्शन	”	त्रयोदश	”	”

थुगु त्रयोदश चक्रावलीया च्वसं अम्बसा तया उकी द्योने नं उष्णीष चूडामणि अङ्कितयाना तःगु दु। थुकीयात उच्चकोटि दर्शनया महान्प्रतीक अनुत्तर बोधिरत्नया प्रकाश धैगु संज्ञा बियातःगु जुल। थ्वयानं च्वे छत्र तया शोभावृद्धि यानातल, थुकीयात सर्वबुद्ध महाकूट धाई, मेगु अर्थे उपरोक्त वर्णित चैत्यया स्वागतसत्कारया लागि धर्मच्छत्रं कुयेका सन्मान यानातःगु जुल।

—※—

पूर्णकलश

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात् पूर्णमुदच्यते ।

पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥

पूर्ण धैगुहे अत्यन्त विशुद्धगु सर्वगुण सम्पन्नगु सत्यं शिवं सुन्दरम् याक्यें सुशोभितगु, उच्चकोटि दर्शनया साकाररूप मानेयाना तःगु, जिवात्माप्राणियानं परमाधार स्वरुप जुयाच्वंगु एवं परमात्मा जगदीश्वरयानं सर्वशक्ति सम्पन्न जुयाच्वंगु गुगु पूर्ण अवस्था खः उकियात झीसं पूर्णकलशया रूपे स्वागतसत्कार याना वैच्वना ।

खतु, थुगु पूर्णया पूर्णपरिभाषा बाह्य गुह्यया दृष्टिकोणं विचारयाना स्वत धासनं अत्यन्त महत्वपूर्ण जू, सम्पूर्ण लक्षणयाक्यें संयुक्त जू । थ्वहे पूर्ण धैगुलि प्राणिमात्रया यथार्थगु सदिच्छा सन्निहित जुयाच्वंगु दु, समस्त पारमार्थिकजनपिनि नं अन्तिम लक्ष्य उच्चकोटि दर्शन व धर्मया यथार्थगु विषयवस्तु अर्थात् सुपरिपूर्ण अवस्थाया महान् प्रतीक पूर्णकलश धका कल्पनायाना वैच्वन ।

अतएव गुबलेतक पूर्णकलशयागु ज्ञानप्राप्त ज्वीमखुनि, उबलेतक झीगु जीवन कदापि सफल जुल धायेफैमखु ।

थुजागु आदर्शयुक्त मङ्गलमय जूयानिम्ति झी प्रातःस्मरणीय आचार्यपिन्सं थुगु पूर्णकलश-यात आपा आपालं गुणवर्णनयाना वैच्वन । साथे थ्वहे पूर्णकलश विभिन्नप्रकारया देवदेवतापिन्सं धारणायाना वैच्वन । झीगु समाजे नं अनन्त आस्थाप्रतिष्ठा तया पूजादि सत्कार याना वैच्वंगु खनेदु ।

झीगु सांस्कृतिक परम्परानुसार पूर्णकलशयात विभिन्न दृष्टिकोणं विभिन्ननामं सम्बोधनयाना वैच्वन । पूर्णकलश, भद्रघट, साधनकलश, सर्वार्थसिद्धकलश, सुवर्णकलश, तथा अष्टमङ्गल-युक्त कलश ।

नेपाया थःगु सांस्कृतिक अनुरूप न्ह्यागुं दर्शन एवं मङ्गलयात साहित्यिक दृष्टिकोणं प्रशंसाजक याना सन्तोष मजुया उपायकुशल ज्ञानस्यूपिं कलाकारपिन्सं उचित प्रमाणं साकाररूप प्रदानयाना जनसमक्षे प्रस्तुतयाना बिल, तदन्तर पूर्णकलशयात परिचित जुजुं वल।

धाथ्यें धायेमाल धासा पूर्णकलशयागु स्वभावे गुलि सत्यतां जायाच्वंगु दु, उलिहे कल्याणनं यानाच्वन, गुलि कल्याण यानाच्वन उलिहे सुन्दरतानं सुशोभित जुयाच्वन। गथे झीगु शरीरे पञ्चज्ञानेन्द्र व पंचकर्मेन्द्रिय मिलेजुया दश इन्द्रिय सम्पन्न जुसेंलि शारीरिक अङ्ग पूर्णजुल धाई, थथ्येहे दश इन्द्रिय अष्टादशलक्षण संजुक्तगु मनुष्यदेहयात ८४ लाखयोनि प्राणिमध्ये श्रेष्ठोत्तम धावनी। अथेहे संसारे गुलिनं सुवर्ण रत्न धातुयागु कोटानकोटि प्रकारया थलभल दैच्वनी उलिमध्ये विशेषयाना पवित्रगु सर्वथा दोषं रहितजुयाच्वंगु सर्वगुणसम्पन्न अष्टमङ्गलं संयुक्तगु पूर्णकलश जुयाच्वन।

बौद्धदृष्टिकोणं अष्टबोधिसत्व च्याम्हं छम्ह जुयाच्वंम्ह महाकारुणिक एकादशलोकेश्वरयात मानेयाना तल, शैवपाखें एकादश रूद्र। थ्वहे आदर्शयात लुमंका आर्याष्टाङ्ग-उपोषध-व्रतमण्डले अष्टबोधिसत्वया प्रतीक अष्ट मङ्गल युक्तगु च्यागःकलश चाहुयेका पूर्णकलशस्वरूप थः दथ्वी विराजमान जुयाच्वनी। वहे प्रमाण अनुसार पूर्णकलशे अष्टमङ्गलया चिन्ह अङ्कितयाना तःगु जुल।

पूर्णकलश साधारणतया स्वंगु भागे विभक्तज्वी। कलशया गो १ कलशया तौ २ कलशया लुख्वा ३, थ्वहे स्वंगु च्यागु अङ्ग सहितजुयाच्वंगु खनेदु। मध्य भाग प्यंगु भाग दु- श्रीवत्स, मत्स्ययुग्म, कलश एवं ध्वज। अधोभागे छगु-पद्म। शिरोभागे स्वंगु- खड्ग, चामर, छत्र। थ्वहे पूर्णकलशयात मेगु अर्थे सांस्कृतिक परम्परानुसार करुणामययात महास्नान (न्हवं) यायेधुंका ब्रम्हांडँया रूपे छुंदिनया लागि विश्वरूप करुणामय धका पूजायाना वैच्वनागु खँ सकसिनं स्यूगुहे खः। थुकीं स्पष्ट अर्थ सी दु कि; ब्रम्हाण्डहे विश्वः थ्वहे विश्व-सृष्टि, स्थिति, संहारया कारण जुयाच्वन। थुलिजक मखु जगतपालनकर्ता उद्धारकर्तानं थःहे खः धैगु थुगु पूर्णकलश ब्रम्हाण्वंयागु आत्मकथां कनावयाच्वंगु दु। अष्टमङ्गलयागु गुलि महत्व दु, उगु कारण पूर्णकलशया अङ्ग प्रत्यङ्गे समावेश जुयाच्वन। तदर्थ अष्टमङ्गलस्वयानं शक्तिसमर्थ सम्पन्न जुयाच्वन धैगु प्रमाण सिद्ध जू।

उपर्युक्त आदर्शगुणं सहितगु सर्वथा सर्वकालं सुपरिपूर्ण जुयाच्वंगु पूर्णकलशयात धार्मिक

परम्परानुसार विभिन्न समये, कारणवस विभिन्न उपयुक्तथासे स्थापनायाना वँच्वंगु खँ उदाहरणया लागि प्रस्तुतयानाच्वना:---

(१) देवपत्तनस्थित धर्मदत्तचैत्य (धन्देचिवाहा) या वेदिकाया कसं अन्तिम लिच्छवि-कालीन समये निर्माण जूगु लोंह्यागु पूर्णकलशया आकार कियात:गु खने दु।

(२) यें कहिटीपाखे जैशिदेग:या न्ह्योने ता:हाका:गु शिवलिङ्ग छग दु। थ्वहे शिवलिङ्गया ल्युनेसं अंगले न्याक उत्तरपाखे स्वका लोंह्यागु अष्टमङ्गलबुट्टा दुगु पूर्णकलश स्थापनायाना त:गु दु। थुकी ज:ख: सभक्तिपूर्वक पूजारीनं उपस्थित जुयाच्वंगु खनेदु।

(३) जैशिदेगलं दक्षिणपाखे भचा उयांवना पुलांगु जीर्णचैत्य छग दु, थनयात तुकंबाहा धकानं धा। थ्वहे चैत्यया चाकलेनं लोंह्या पूर्णकलशया प्रतीक क्यनात:गु खनेदु। थ्व अनुमानित १२ वीं शताब्दीयागु ख:।

(४) जैसिदेग:या नापं च्वंगु लिच्छवि वसन्तदेवयागु शिलापत्रया न्ह्योनेपाखे अन्नपूर्णादेवीया प्रतिनिधिया रूपे लोंह्यागु पूर्णकलश स्वंग नापंसन्तु भोलाक तयात:गु दु। थ्व भवात स्वेबले कुछिजागु ग्वारालोंह्या आकारथ्यें च्वं, अनुमानित १२।१३ नीं शताब्दी निर्माण जूगु खनेदु।

(५) राष्ट्रिय संग्रहालय (नेपालम्यूजियम) या छेलीतल्लाय् छगु धुजागु पूर्णकलश क्यनात:गु दुकि, छगु इष्टकामय कलापूर्ण मन्दिरयागु इष्टकास्तम्भया छगु अवशेष सुरक्षित यानात:गु दु, थुगु स्तम्भे सुन्दर कलात्मक पूर्णकलश अङ्कित यानातल। थ्व १६ वीं शताब्दीपाखे देकूगु लसि ओ।

(६) येंदेशया प्रसिध्द लायकू हनुमानढोकां दुहांवनेवं देपापाखे च्वंगु कलापूर्ण काष्ठमय-द्वारया ज:ख:नं पूर्णकलश तयात:गु दु थुगु पूर्णकलशया व्योने दाफस्वांकचाय् अष्टमङ्गल स्वाँव्हेका क्यनात:गु दु। थ्व १७ वीं शताब्दी समये निर्माण जूगु।

(७) कीर्तिपुर स्थित देवविहारया समग्रे च्वंगु शिलापत्रया पृष्ठभागे पूर्णकलशाकार उत्कीर्णयाना त:गु दु। थ्व शिलापत्रया थ:गु विशेषता ख:।

(८) ख्वपदेशया लायकूली दुहांवनेगु भव्यरूप लुंढोकाया जवं खवं कलापूर्ण अष्टमङ्गल युक्त सुवर्णया सुन्दर पूर्णकलश स्वागतार्थ प्रदर्शित यानात:गु दु।

(९) थ्वहे लुंढोकां दुहांवना दुने मूलचोके अंगले छ्याखेलं स्वीनिता लक्षणया प्रमाणं ३२ गः लोंह्यागु पूर्णकलशं चाहुयेका शोभावृध्दि यानातल ।

(१०) थ्वहे मूलचोकं दुहाँवना अझ दुनेच्वंगु सुन्दरीचोकया दक्षिणदिशापाखे च्वंगु लुखाया खापाय् थुजागु छगु विशेष प्रकारया पूर्णकलश निर्माणयाना तःगु खनेदुकि अष्टमङ्गलया संझनाकथं अष्टनागमूर्ति प्रतिनिधि याना नागवेलीयाक्यें काष्ठमय पूर्णकलशाकार अङ्कित यानातःगु दु ।

(११) थलदेशया नुगःत्वाले प्यधाःलुंहिटी हायाच्वंगु दु । गुगु प्यधाःलुंहिटीमध्ये हिटीमङ्ग अङ्कित स्वधाःहिटी तोता अलग भचा उयां जःगुपाखे वृषभ अङ्कित चीधागु हिटी छधा दु । ख्वासयाना थुगु लुंहिटी अष्टमङ्गल तया देकातःगु पूर्णकलशया गर्भद्वारयाक्यें जलधारा प्रवाहयाना तःगु खनेदु । थ्व गनतक प्रशंसनीय दूरदर्शि विचार खः । थ्व हिटी जुजु योगनरेन्द्रया शासनकाले स्थापना जूगु खः ।

(१२) अथेहे ख्वपदेशया सुप्रसिध्द न्यातपौ देगया जःपाखे नापंसं तुं जुजु भूपतीन्द्रया समये पूर्वाभिमुख जढुं स्थापना यानातःगु दु । थुगु जढुंने थ्वहे पूर्णकलशया गोलं जढुं हायेक्यगु यानातःग खनेदु ।

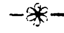
(१३) यें असंत्वाया तसकं नांदंगु लुंपोल तया बाँलाक कलापूर्णयाना देकातःगु पश्चिमाभिमुख अन्नपूर्णामन्दिरे दुने देवीया मूर्ति मतःसे केवल भव्यरुप ओंह्यागु पूर्णकलश स्थापनायाना तल ।

(१४) ख्वपदेशया लायकूया न्ह्योने च्वंगु पश्चिमाभिमुख लोंह्यागु शिखरशैली वत्सलामन्दिरे दुनेनं देवताया मूर्ति अङ्कित मयासे केवल अष्टमङ्गल आसन तया लोंह्यागु हे पर्णकलश तयातःगु दु ।

थुगु रूपं पूर्णकलशया महत्वप्रति श्रध्दा केवल लिच्छवि तथा मल्लकाले जक मखु, परन्तु शाहकाले नं थुकीयागु पूर्ण आस्था प्राप्त जुयावयाच्वंगु खनेदु– उदाहरणया निम्ति थ्व धायेफुकि सिलवरया न्यागः वंगु ध्याग व छटकावंगु नोटे नं पूर्णकलशया चिं तयावयाच्वन । थुलिजक मखु राष्ट्रबैंकयागु पतीकनं, नेपाल केन्द्रीय सचिवालय (सिंहदरबार) या मूलगु ढोकाया विशालगु नँयागु खापाया च्वसं स्वागतया महान प्रतीक भालपा पूर्णकलशया चिन्ह अङ्कितयाना वैच्वन ।

थुजागु प्रकारं महत्वपूर्णया कारणंयाना पूर्णकलशप्रति श्रध्दा तया न्ह्याक्सिनं दर्शन व स्पर्शनजक यानानं आत्मसन्तोष कयाच्वनीकि थःगु मनोरथ ननानं पूर्णज्वीधका । थथ्यजुया पूर्णकलशयागु प्रचार व प्रसार दिनप्रतिदिन व्यापक जुजू वयाच्वन ।

वास्तविक अर्थे प्राणिमात्रयात गुगु पूर्णकलशयागु यथार्थ वरदान खः च्वे शिर्षके धयातःगु श्लोकानुसार- पूर्णतायाक्यें सांसारिक व पारमार्थिक निगु जगतयातनं पूर्णयागु पूर्ण कया बहे पूर्णब्राहेक मेगु पूर्ण धैगु छुंहे मदु धयातःगु गुगु पूर्ण खः निर्विघ्नसाथ सर्वथा सर्वकालं उगु पूर्ण प्राप्तयाना पूर्णज्वी फयेमा। अस्तु।

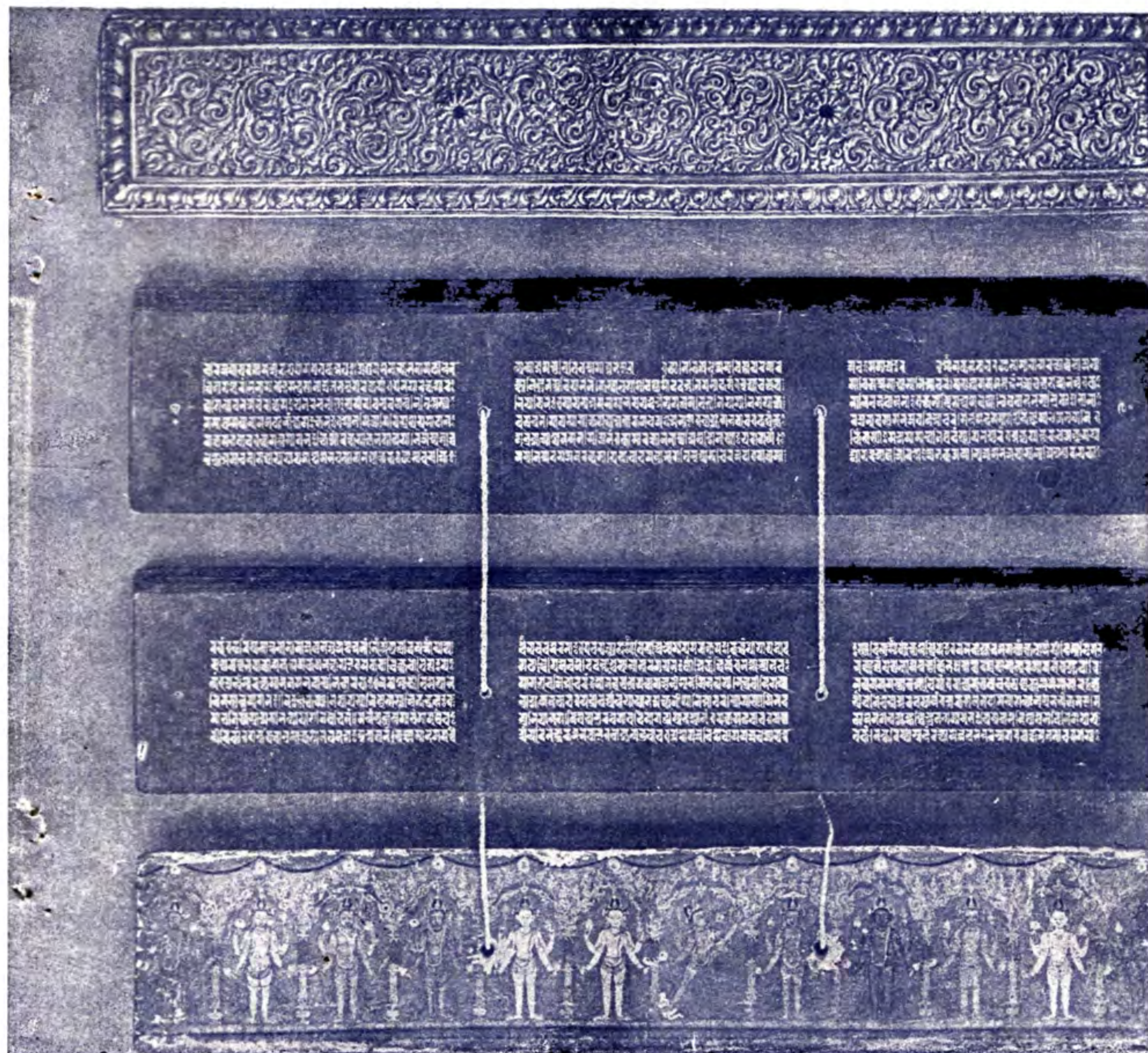
अष्टमङ्गल

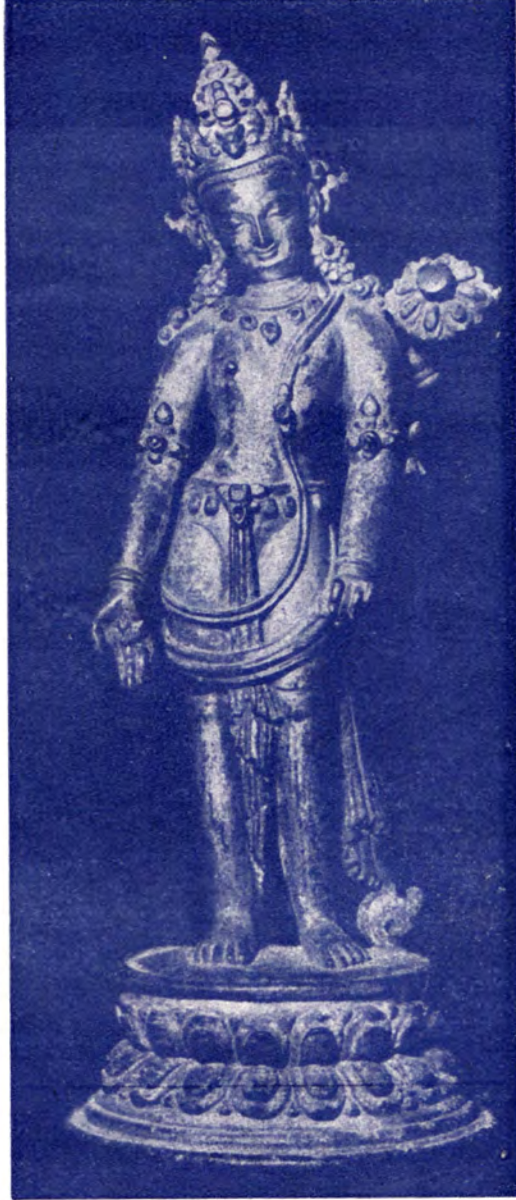
शिलापत्र

ञँ

रञ्जनालिपि

आर्यावलोकितेश्वर

मुकुन्दा

ॐमणिपद्मे हूँ (षडक्षरी)

चैत्य

पूर्णकलश

मूचं:—

५व च्याग: थासा श्री ५ या सरकार पुरातत्त्वविभागया सौजन्यपार्श्वं प्राप्त

सहायकग्रन्थ-सूची

अद्वयवज्र-संग्रह

अशोकके धर्मलेख

इत्सिङ्गके भारतयात्रा

कलवीरतन्त्र

गुणकारण्डव्यूह

गुप्त इन्स्क्रिपसन अफ नेपाल

गुह्य अचिन्त्य सूत्र

चैत्यपूजा (छदूथा)

दीक्षाविधान पुस्तक

धर्मकोश

नामसंगीति-टीका

निगमागम--वैज्ञानिकसार

प्रज्ञोपाय-विनिश्चय-सिद्धितन्त्र

प्राचीनभारतीय अभिलेखोंका अध्ययन

वज्रमण्डालंकार

बौद्धस्तोत्रसंग्रह

महापरिनिर्वाणसूत्र

लक्षचैत्यावदान

माणिकाम्भू

ललितविस्तर

शतसंख्यावर्त ताराव्रतविधि

मेरी जीवन यात्रा

सम्बरोदय तन्त्र

सुयेन च्वाङ्गकी भारत यात्रा

स्वायम्भूपुराण

हेवज्र प्रकाश

शुध्दि पत्र

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति
शक्ति	शाक्त	१	१२
सियां	सिनं	१	१३
वस्तु	वास्तु	१	१९
तकनं	तलक	२	२०
ह्यत	ह्‌येत	५	२१
अलसिद्	अलसि	६	१६
अनुयोगी	अनुद्योगि	६	१६
ततृवे	तत्त्वे	८	२६
च्वंह्य	च्वंह्म	८	२७
वैच्वंग	च्वंगु	९	५
थुवि	थुकिं	११	७
ह्‌यि	ह्‌ये	१२	१
तगनं	तगुनं	१३	१२
नेपाली	नेपाल	१३	१६
न्यंक्ये	यंक्ये	१५	४
उनेत	उमेत	१७	९
निच्चरूप	निष्पच्चरूपं	१७	१२
जाती	जात:	१७	१६
विकास	विश्वास	१७	१९
सुपुह्‌ा	सुपुम्र	१८	६

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति
साधनता	साधनत	१८	६
भावं	प्रभावं	१८	१३
याना याना	याना	१८	१४
परमोपयोग	परमोपयोगि	१८	१८
अथोहे	अथेहे	१९	६
तंगल	पंगल	१९	१७
प्राची	प्राचीन	१९	१८
न्ह्यायकं	न्हायकं	२०	१२
शिरोतरी	शिरोपरी	२३	२४
न्वंग	न्वंगु	२५	३
,	।	२५	१३
चूडाम्	चूडामू	३०	३
ज्यासल	ज्यासलं	३१	१७
आचार्य	आचार्य्यं	३२	५
याना	थाना	३५	१२
ल्हान	न्हाना	३६	३
छह्म	छह्म	४६	१२
कपाल	कपाले	४६	१३
फर्पिङ्ग	फर्पिङ्स	४६	१७
यगु	तःगु	४८	१६
लम्पः	लस्कः	५५	१६
मणिपद्मे	मणिपद्मे	५५	१६
घःया	घःमा	५६	१०
द्दृटिं	द्दृष्टिं	६३	४
ज्यना	ज्वना	६३	२२

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति
जुलि	जूगुलि	६५	१९
उपलले	उपलक्षे	६६	११
शास्नक्त	शास्त्रोक्त	६७	८
ई	हूँ	६८	४
मृहुल्य	मूल्य	६८	७
वमूल्य	वहुमूल्य	६८	७
स्वयातनं	स्वंगुयातनं	३६	१२
रहस्यम	रहस्यमय	६८	१७
छगजक	छकजक	६९	२५
न्ह्यार्कं	न्हायकं	७०	१४
वाजं	माजं	७२	१२
राजाँप्रसाद	राजप्रासाद	७२	१५
धकिया	धकि	७२	१५
स्वगु	स्वंगु	७३	८
कालवीर	कलवीर	७५	२३
स्वयम्वर	स्वयम्भू	७६	४
गोरव	गौरव	७६	६
मंक्षिप्र	संक्षिप्र	७६	८
खाना	खना	७६	११
अनुत्तय	अनुत्तर	७६	१७
मुद्राय	मुद्राया	७६	१७
समुद्राय	समुदाय	७६	१७
धर्मयासलं	धर्मयाक्यं	७६	२०
वज	वज्र	७७	१५
विपञ्जिम	विपञ्जित	७७	२१
अज्ञात	अजात	७८	२७

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति
नौङ्गल्यायन	मौङ्गल्यायन	७८	२६
फगोल	फिगोल	७६	१२
तथ्य	थथ्ये	७६	१
लाले	लाह्वे	७६	२३
उत्र	उगुवत्र	७०	४
ल्ह्योनेगु	ल्होनेगु	७६	४
फुके	फुसे	७६	१२
पुण्याम्भार	पुण्यसम्भार	८०	३
सारा	द्वारा	८०	३
वधिवत्	विधिवत्	८०	५
गोरव	गौरव	८२	१२
जयाच्वंगु	जुयाच्वंगु	८३	१६
असर	अक्षर	८५	२
मूत्तये	मूर्त्तये	८५	१०
घडति	षड्गति	८७	१६
सर्वपर	सर्वपार	८८	६
पूर्वक	श्रद्धापूर्वक	८८	१४
ड	ञ	८८	२१
त्रिरत्न	त्रिरत्ना	८८	२३
गुदय	गुह्य	९२	१२
निश्चय	निश्रय	९२	१३
अश्वकार	अन्धकार	९२	२२
पर	परम	९३	७
फगु	फिगु	९४	६
लिनं	गुलिनं	९४	१३

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति
अल्लकप्पदे	अल्लकप्पदेशे	९८	७
धातुया	धातुतया	९९	१
न्यंगु	प्यंगु	९९	२०
प्रमानुसार	प्रमाणानुसार	९९	२२
गण्डमहायान	गण्डव्यूहमहायान	१००	१६
प्रभासन	प्रभासनय	१००	२०
ह्रुतियं	ढुतियं	१००	२४
महिमिते	महियिते	१००	२५
धका	वनधका	१०३	३
पाङ्गत	पारङ्गत	११७	३
खड्ग	शङ्ख	१२१	१७
धन्दे	धन्दो	१२२	३
तःग	तःगु	१२३	१३
पर्ण	पूर्ण	१२३	१६
पतीकनं	प्रतीकनं	१२३	२४

—❀—

लेखकया अन्य कृति :—

(१) नेपाल-लिपि-संग्रह
(२) बौद्धविहार व ग्रन्थसूची
(३) बौद्धशिक्षा (प्रथम भाग)
(४) आर्यावलोकितेश्वर-परिचय
(५) कुम्भेश्वर-इतिहास
(६) नेवारी वर्ण परिचय
(७) बौद्धकला अनुसन्धान सूची
(८) लिपि-विकास-तालिका

प्रकाशनया लँ वनाच्वंगु मेगु सफूत :—

(१) अभिलेख—प्रकाश
(२) स्वयम्भू—प्रकाश
(३) नेपालीय प्राचीनलिपि
(४) महाबौद्ध मन्दिर—इतिहास
(५) हिरण्यवर्ण महाविहार—इतिहास
(६) नेपाल बौद्ध संस्कृतिया धलपौ
(७) पुरातत्त्व व संस्कृतिया सामान्य ज्ञान
(८) संक्षिप्त बौद्ध धर्म कोश
(९) महायान बौद्धदेवता नामसूची
(१०) ललितपुर—दर्शन

मुद्रक :— संकटाप्रेस टेवहाल, काठमाडौं ।